

Олександр Гісем
Олександр Мартинюк
Ольга Сирцова

8

Всесвітня історія

УДК 94(075.3)

Г 51

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2025 р. № 347)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник створено відповідно до модельної навчальної програми
«Всесвітня історія. 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Гісем О. В., Бойко В. І., Василенко Я. Л., Даниленко В. М.,
Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Сирцова О. М.)

Гісем О. В.

Г 51 Всесвітня історія : підруч. для 8 класу закл. загал.
серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, О. М. Сир-
цова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2025. — 256 с. : іл.

ISBN 978-617-09-9596-4

УДК 94(075.3)

Інтерактивний
електронний додаток
до підручника
доступний за QR-кодом
або посиланням
rnk.com.ua/107957

**ЗРОБЛЕНО
В УКРАЇНІ**

ISBN 978-617-09-9596-4

© Гісем О. В., Мартинюк О. О., Сирцова О. М., 2025
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2025

Вітання мандрівникам у часі!

Ви щойно розгорнули путівник, що проведе вас через захопливу епоху — від перших сміливців-мореплавців, які відкрили нові континенти, до прийняття Декларації незалежності США наприкінці XVIII ст. На вас чекають нові несподівані відкриття та яскраві постаті, що змінили хід історії.

Як орієнтуватися під час подорожі: **розділи** → **параграфи** → **пункти**. Така навігація допоможе швидко знайти потрібну координату в океані фактів. На початку кожного параграфа ви побачите *компас* — запитання на повторення та стислий перелік навчальної мети. Текстові та візуальні джерела — карти, ілюстрації, уривки документів, схеми — це ваші *маяки*. Вони унаочнять події та допоможуть побачити їх очима очевидців.

Наприкінці кожного параграфа ви побачите:

- ключові тези, що тренують історичне мислення та вміння робити власні висновки;
- основні дати й події, без яких не зібрати цілісної картини;
- запитання і завдання для самоперевірки.

Ваш цифровий штурман — **інтерактивний електронний додаток**, який пропонує:

- тестові завдання;
- інтерактивні флешкартки;
- історичні карти, схеми, тексти історичних джерел і цікаві додаткові відомості;
- словник ключових понять і хронологічну стрічку подій;
- плани-схеми та підказки до різних форм роботи;
- добірку методів, що розвивають критичне мислення та вміння працювати в команді.

Рубрики

 Україна і світ

 Працюємо із джерелом

 Зверніть увагу

 Цікаві факти

 Постать в історії

 Словник

 Працюємо з хронологією

Монастир і палацовий комплекс Ескоріал неподалік Мадрида (Іспанія), який був закладений іспанським королем Феліпе II. Тут розташовані усипальня іспанських королів і королівська резиденція.

§ 1. Повторення. Вступ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке історія?
2. Чим різняться поняття «історія» як наука та навчальний предмет?
3. Що таке історична періодизація, історичні джерела, цивілізація?
4. На які періоди поділяють всесвітню історію?
5. **Працюємо в парах.** Метод «Удвох»*. Обговоріть і назвіть характерні ознаки суспільно-політичного життя країн Європи в період Середньовіччя.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що таке Ранньомодерна доба і якими є її хронологічні межі та періодизація;
- про джерела вивчення історії Ранньомодерної доби.

АЯ Словник

Ранньомодерна доба — період в історії, що настав після Пізнього середньовіччя, тривалістю від кінця XV до кінця XVIII ст. Після завершення цього етапу розвитку суспільства розпочалася Модерна доба.

Світова цивілізація — спільнота різних цивілізацій планети Земля з усіма їхніми відмінностями.

1. Ранньомодерна доба всесвітньої історії. Періодизація та хронологічні межі

- Чи можна вважати, що Ранньомодерна доба значно відрізнялася від попередніх етапів розвитку людства?

Цього навчального року ви розглянете події всесвітньої історії періоду **Ранньомодерної доби**, що тривала від **кінця XV до кінця XVIII ст.**

Цей час був багатий на події та явища. Незабаром ви дізнаєтеся про подорожі європейських мореплавців, Високе Відродження, Реформацію, Контрреформацію, європейські релігійні війни, Тридцятилітню війну, виникнення в країнах сильних централізованих урядів, початок формування національних держав, епоху Просвітництва та індустріальну (промислову) революцію.

За результатами й наслідками подорожей європейських мореплавців Ранньомодерної доби **світова цивілізація** набула планетарного характеру. Не менш важливий вплив на неї мали й інші явища.

Поступово занепадали традиційні цивілізації Сходу та формувалося культурне й політичне панування Західного світу. Постали могутні колоніальні імперії. Західноєвропейські дослідники назвали це явище «великою дивергенцією» (у перекладі з латинської мови *divergere* — «виявляти розбіжність»). Про зміст, значення і наслідки всіх подій ви дізнаєтеся, вивчаючи відповідні теми.

Питання хронологічних меж і періодизації Ранньомодерної доби залишається відкритим для обговорення. За однією з версій, вчені поділяють її на три періоди, представлені в таблиці.

* Методи інтерактивного навчання і розвитку критичного мислення подано в електронному додатку.

Собор Святого Петра в Римі (Італія). 1506—1626 рр. Сучасний вигляд.

- 1. Дослідіть історію собору Святого Петра та складіть перелік історичних фактів, які пов'язані з Ранньомодерною добою.
- 2. У Ватикані заборонена символіка інших держав (крім Ватикану), але в соборі Святого Петра в Римі є мозаїчні зображення князів Русі Святих Володимира й Ольги. Вони декоровані золотим тризубом на синьому тлі. З'ясуйте, що дало змогу розмістити в соборі тризуб.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

Назва періоду	Хронологічні межі
Європа і світ на початку Ранньомодерної доби	Кінець XV — кінець XVI ст.
Європа і світ наприкінці XVI — у XVII ст.	Кінець XVI — XVII ст.
Європа і світ у XVIII ст.	XVIII ст.

2. Джерела історії Ранньомодерної доби

- Які типи історичних джерел використовують для дослідження Ранньомодерної доби?

Ви вже знаєте про те, що минуле досліджують за історичними джерелами, які є носіями інформації про розвиток людства.

За однією з уже відомих вам класифікацій історичні джерела поділяють на такі типи:

Блок поштових марок України до 300-річчя Конституції Пилипа Орлика. 2010 р.

Україна і світ

Ранньомодерна доба, яку в історії України називають Козацькою добою, насичена подіями. Як й інші регіони тогочасної Європи, українські землі зазнали впливу Відродження, Реформації та Контрреформації. З'явилися перші переклади Святого Письма народною мовою та виник новий жанр — полемічна література. На європейських традиціях розвивалися українські освіта, наука й мистецтво.

Поява Конституції Пилипа Орлика засвідчила прагнення українського народу дотримуватися норм демократії, неприйняття будь-яких обмежень його прав. Це також відповідало тогочасним тенденціям політичного життя Європи.

- *речові* — знаряддя праці, побутові речі, зброя, предмети ужиткового мистецтва, монети, печатки, прикраси, архітектурні споруди, технічні засоби та пристрої тощо;
- *писемні* — літописи й хроніки, листи, документи, спогади сучасників і свідків подій тощо;
- *усні* — перекази, казки, міфи, історичні пісні, легенди тощо.

Виділяють також зображувальні, мовні, топонімічні, традиційно-звичаєві, електронні джерела інформації.

У джерелах з історії Ранньомодерної доби, на думку дослідників, відбулися зміни. Так, найбільшого значення в цей час набули писемні пам'ятки. Велику кількість становлять релігійні тексти, що пов'язані з процесами Реформації та Контрреформації. Набули поширення щоденники, листи, мемуари, автобіографії, які дозволяють дослідити приватне життя людей, зрозуміти їхні думки та почуття. У другій половині XVII ст. з'явилася преса (газети, журнали). Вона стала важливим джерелом інформації про події тих часів. Із розвитком наукових знань зростає кількість наукових праць. Виникнення нових державних органів влади і органів місцевого самоврядування сприяло появі численних документів: це листи королів, парламентські акти, судові рішення, податкові реєстри, міські хартії, дипломатичні договори. Вони надавали інформацію про політичні події, економічні процеси та структуру населення тих часів.

Значною є літературна спадщина, твори якої актуальні дотепер. Романи, поеми, п'єси відображають побут, звичаї, світогляд населення.

Важливі й археологічні знахідки: посуд, знаряддя праці, ювелірні вироби, архітектурні споруди тих часів. Вони дають уявлення про розвиток ремесла, торгівлі, мистецтва та повсякденне життя. Цінними для досліджень є монети. Вони свідчать про економічний розвиток держави, її політичну систему.

Серед речових джерел виділяють зброю. Вона розповідає про розвиток військової справи, соціальні конфлікти. Порівняно з попередніми епохами зброя зазнала технічних удосконалень.

Живопис Ранньомодерної доби набув світських рис і тематики, став поширеним жанр портрета.

Важливими джерелами залишаються народні пісні, казки, легенди, адже вони зберігають традиції, вірування, звичаї народу.

Варто зазначити, що для створення уявлень про Ранньомодерну добу в історії людства необхідно порівнювати й поєднувати інформацію з різних історичних джерел.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Хто більше».

Правила гри. Окремі учні та учениці, робочі пари або команди отримують завдання за встановлений час пригадати й навести якомога більше дат, визначень термінів і понять, імен історичних осіб, подій та явищ, що характеризують добу Пізнього середньовіччя в Європі. Перемагають ті, чий перелік буде найдовшим.

2. Яке з наведених історичних явищ НЕ належить до Ранньомодерної доби?

А протестантська Реформація
В епоха Просвітництва

Б епоха норманів (вікінгів)
Г Високе Відродження

3. Що таке Ранньомодерна доба? Якими є її хронологічні межі?

4. Як змінилися джерела з історії Ранньомодерної доби?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу: 1) великі держави світу наприкінці XV ст.; 2) межі земель і морів, відомих цивілізаціям Старого Світу наприкінці Пізнього середньовіччя.

6. Працюємо в парах. Метод «Удвох». Виконайте хронологічне завдання. Порівняйте тривалість періодів історії Стародавнього світу, Середньовіччя і Ранньомодерної доби. Який період найдовший, а який найкоротший?

7. Працюємо в малих групах. Метод «Синтез думок». Складіть перелік порад, як краще організувати роботу з підручником на уроках і вдома.

Оцінюємо і створюємо

8. Працюємо в малих групах. Метод «ПРЕС». Наведіть аргументи, що доводять важливість знання та розуміння історії людства для сучасної молоді людини.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- корисність здобутої інформації для особистісного розвитку й успіху у вивченні історії.

Працюємо з хронологією

Кінець XV — Ранньомодерна
кінець XVIII ст. доба всесвітньої історії.

Розділ І. ЄВРОПА І СВІТ НА ПОЧАТКУ РАНЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

§ 2. Експедиції європейських мореплавців і їхні результати

Тестові завдання
rnk.com.ua/109621

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які уявлення про світ панували в Середньовіччі?
2. Якими були життя та культура народів Індії наприкінці XV ст.?
3. Що ви знаєте про морський похід норманів до Північної Америки?
4. Покажіть на карті моря і землі, які залишалися невідомими європейцям на кінець XV ст.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- якими були причини й передумови експедицій європейських мореплавців;
- про подорожі та географічні відкриття португальських мореплавців і Х. Колумба;
- як відбувалася перша навколосвітня подорож;
- про особливості цивілізацій доколумбової Америки.

А:Я Словник

Великі географічні відкриття — умовний термін для позначення історичного процесу середини XV — середини XVII ст., що був пов'язаний з найважливішими географічними відкриттями європейських мандрівників.

1. Причини пошуку нових торговельних шляхів до Індії

- Чи погоджуєтесь ви з тим, що експедиції європейських мореплавців розпочалися тоді, коли для цього склалися відповідні умови? Поясніть свою думку.

Період, під час якого європейці відкрили нові землі й морські шляхи до Африки, Америки, Азії та Океанії, називають епохою **Великих географічних відкриттів**. Вона тривала від **середини XV до середини XVI ст.** Розглянемо, що спричинило ці події.

Наприкінці Середніх віків торгівля між країнами Європи та Сходу набула постійного характеру. Прянощі, ювелірні вироби, тканини та інші східні товари стали звичними для європейців.

У другій половині XV ст. ситуація ускладнилася внаслідок завоювань Османської імперії. Шлях до Індії через Єгипет і Червоне море повністю контролювали араби, які не допускали сюди європейців.

Купці й моряки країн Західної Європи прагнули знайти новий морський шлях до Індії в обхід арабів і турків. До пошуків морського шляху в Індію європейців спонукала й потреба в золоті та сріблі.

Першими серед європейських держав нові шляхи до країн Сходу почали шукати Португалія та Іспанія.

- Що стало приводом до початку Великих географічних відкриттів?

ТОРГОВЕЛЬНІ ШЛЯХИ ТА СИСТЕМА БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ЄВРОПИ НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

ЕКСПЕДИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОРЕПЛАВЦІВ

Основні передумови

Утворення в Європі великих централізованих держав, які були спроможні забезпечити далекі мандрівки (насамперед це Іспанія, а також Англія, Франція і Португалія)

Підтримка католицькою церквою підкорення нових земель, похід проти язичників, щоб повернути їх до християнства

Виникнення внаслідок завершення Реконквісти великої кількості дрібного іспанського й португальського дворянства, яке поєднувало військовий досвід із бажанням воювати далі та релігійним фанатизмом

Створення нових і вдосконалення старих навігаційних приладів і карт: морський компас, астролія, портолан (морська компасна карта)

Поява нового типу морських кораблів — караки, придатної до далеких подорожей

► Висловіть думку, чи можна вважати якусь із наведених передумов експедицій європейських мореплавців основною чи всі вони є однаково важливими. Поясніть чому.

Пам'ятник Б. Діашу в Кейптауні (Південна Африка).

► Чому пам'ятник мореплавцю встановлено саме в цьому місті Південної Африки?

Педру Кабрал. Художник Франциско Ауреліо де Фігейредо. 1900 р.

2. Експедиції португальських мореплавців. Започаткування Португальської імперії

► Яке значення мали відкриття португальських мореплавців?

Вигідне географічне положення, опанування здобутків арабської географії та математики, морської справи перетворили Португалію в XV ст. на морську державу. Здійснення португальцями перших дослідницьких морських експедицій було пов'язане з діяльністю принца Енріке Мореплавця. Португальські мандрівники намагалися знайти шлях до берегів Індії, просунувшись уздовж західного узбережжя Африки та обігнувши материк з півдня.

У 1488 р. мореплавець Бартоломеу Діаш досяг південного узбережжя Африки й вийшов до Індійського океану. Проте далі він не наважився пливати через загрозу бунту моряків. Крайню південну точку Африки назвали спочатку мисом Штормів, а пізніше — мисом **Доброї Надії**. Цю назву пов'язували зі сподіванням, що наступні мореплавці зможуть дістатися берегів Індії.

Улітку 1497 р. експедиція португальського мореплавця **Васко да Гама** на чотирьох кораблях вирушила з Лісабона. Пропливши вздовж західного узбережжя Африки та оминувши мис Доброї Надії, Васко да Гама дістався південно-східної частини материка, де розташована сучасна держава Мозамбік.

У травні 1498 р. португальські кораблі увійшли до індійського порту **Калікут**. Наприкінці року Васко да Гама домовився про торгівлю з місцевим правителем та вирішив, що час збиратися додому. Через два роки після початку експедиції він повернувся до Португалії. Ця подорож стала першою європейською експедицією, учасники якої потрапили до Індії морським шляхом, оминувши Африку.

Установивши контроль над східним шляхом до Індії, португальські мореплавці намагалися знайти й західний шлях. У 1500 р. експедиція під керівництвом **Педру Кабрала** відкрила територію, де тепер розташована Бразилія, та оголосила її власністю Португалії.

Експедиція Васко да Гама відкрила морський шлях до Індії вздовж західного узбережжя Африки. Унаслідок цього арабські й венеційські купці втратили виняткове право на торгівлю прянощами, які привозили з країн Сходу. Португальський король оголосив, що тепер торгувати прянощами має право лише він. Купці отримували за цей товар до 800% прибутку. Щоб зберегти високі ціни, король дозволяв завозити до Європи лише п'ять-шість кораблів прянощів на рік.

Відкриття Васко да Гама започаткувало формування Португальської **колоніальної імперії**. Зазвичай португальці не захоплювали великих територій, а створювали на узбережжі численні добре укріплені поселення. Так вони встановлювали контроль над навколишніми землями.

Крім торгівлі прянощами, португальці займалися работоргівлею і започаткували плантаційне господарство. Також Португалія мала на меті поширення католицької віри серед місцевого населення захоплених територій.

3. Експедиції іспанських мореплавців

- Поміркуйте, чому для тогочасних європейців були важливі подорожі іспанських мореплавців. Поясніть свою думку.

Першим дістатися Індії західним шляхом спробував генуезький мореплавець (тобто італієць) **Христофор Колумб**, що перебував на службі в іспанських монархів. Карта й обчислення флорентійського географа Паоло Тосканеллі переконали його в можливості допливти до Індії, рухаючись на захід через Атлантичний океан. Х. Колумб запропонував свої ідеї іспанському королю Фернандо і королеві Ізабелль. Вони погодилися, сподіваючись завдяки успіху експедиції позбавити Португалію виняткового права на торговельні шляхи до «Індії» (Східної та Південної Азії) через Західну Африку.

Експедиція Х. Колумба у складі трьох каравел (кораблів) «**Санта-Марія**», «**Пінта**»

Васко да Гама висаджується в Калікуті (фрагмент). Художник Ернесто Казанова. Близько 1880 р.

- Хто і як зображений на передньому плані? Які емоції та думки у вас виникають, коли ви розглядаєте ілюстрацію?

АЯ Словник

Колоніальна імперія — держава, яка захопила певні території та приєднала їх до свого складу як колонії.

Колонія — залежна територія, що перебуває під владою іншої держави (метрополії).

Метрополія (у перекладі з грецької мови — «материнське місто») — держава, яка має колоніальні володіння.

❑ Цікаві факти

Географ П. Тосканеллі вважав Землю кулею, а західний шлях із Європи до країн Сходу визначав як найкоротший. Він склав карту світу, на якій Азія була розташована на західному узбережжі Атлантичного океану. За його обчисленнями, шлях до Китаю та Індії через Атлантику був набагато коротшим, ніж навколо Африки. Проте П. Тосканеллі помилився у визначенні розмірів Землі, а отже, у відстані від Європи до Азії. Згодом казали, що це була велика помилка, завдяки якій сталося велике відкриття.

❗ Зверніть увагу

Назву «Америка» материк дістав за ім'ям італійського мандрівника Америго Веспуччі, який заявив, що це не Азія, а «Новий Світ». Із 1507 р. його позначали на картах як «Землі Америго», а із часом — просто «Америка» (за латинською версією імені Веспуччі).

Христофор Колумб.
Художник Себастьяно дель Пйомбо. 1519 р.

і «Нінья» вийшла в море. Подорож тривала понад два місяці. Нарешті моряки побачили землю. Відкритий острів проголосили власністю Іспанії та назвали **Сан-Сальвадор**, тобто острів Святого Спасителя. Саме цей день, **12 жовтня 1492 р.**, вважають датою **відкриття Америки**. Хоча до кінця життя Х. Колумб так і не дізнався, що завдяки його експедиції було відкрито нову частину світу.

Результати подорожі Х. Колумба загострили суперництво між Іспанією та Португалією за право володіти новими землями. Для його врегулювання держави за посередництва Папи Римського уклали угоду про поділ територій. Це відбулося в іспанському місті **Тордесільяс** у **1494 р.** Від полюса до полюса приблизно за 30-градусним меридіаном на захід від островів Зеленого Мису встановлювали межу. Усі відкриті землі та морський простір на захід від неї ставали іспанськими, а на схід — португальськими. Проте це розмежування було зроблене лише в Західній півкулі.

Чергове протистояння між Іспанією та Португалією сталося на Молуккських островах (спочатку їх назвали островами Прянощів). Тоді в **1529 р.** в місті **Сарагоса** вони уклали ще одну угоду. Країни домовилися про поділ

☰ Працюємо із джерелом

Із листа Х. Колумба до іспанського короля Фернандо та королеви Ізабелль (18 жовтня 1498 р.)

Звідси можна... відправляти всіх рабів, яких можна буде продати, і барвникове дерево. Якщо відомості, що я маю, правильні, то... можна продати 4000 рабів... У Кастилії, Португалії, Арагоні, Італії, Сицилії... дуже великий попит на рабів, і я вважаю, що вони надходять у недостатній кількості з Гвінеї. А раби із цих земель, якщо їх привезуть [у згадані країни], коштуватимуть утричі дешевше за гвінейських... А платня за перевезення [рабів] надходитиме з перших грошей, отриманих від продажу рабів. І нехай навіть помирають раби в дорозі — адже не всім їм загрожує така доля... [1]

» **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання. **1.** Які факти навів автор листа? **2.** У чому він прагнув переконати правителів Іспанії? **3.** Яким було ставлення Х. Колумба до корінного населення відкритих ним земель?

Підписання Тордесільяської угоди. Невідомий художник.

нових земель у Східній півкулі за 17-градусним меридіаном на схід від Молуккських островів.

У 1513 р. іспанська експедиція на чолі з **Васко Нуньесом де Бальбоа** вперше перетнула **Панамський перешийок**, шукаючи легендарну «країну золота» — Ельдорадо. Перед мандрівниками відкрився Тихий океан. Проте вони не знали його справжніх розмірів і спочатку назвали океан Південним морем.

Спроби відшукати західний шлях до Індії не припинялися. Його зумів знайти та здійснив **першу в історії навколосвітню подорож** португальський мореплавець на службі в іспанського короля **Фернан Магеллан**. Більшу частину життя він провів у морських експедиціях, мав хист до далеких мандрівок та амбітні плани. Проте португальський король несподівано відправив 35-річного мореплавця у відставку із жебрацькою пенсією.

❗ Зверніть увагу

Після Америки Х. Колумб відкрив острови Куба й Гаїті (останній спочатку назвали Еспаньйола) та повернувся до Іспанії. Він повідомив про відкриті на заході землі, які вважав Індією, але золота з експедиції привіз дуже мало. Пізніше Х. Колумб здійснив ще три подорожі, під час яких відкрив Малі Антильські острови, острови Пуерто-Рико, Ямайка, Тринідад тощо, дослідив узбережжя Центральної Америки. Спочатку ці землі вважали Західною Індією, або Вест-Індією.

Карака (трищоглове судно) «Вікторія», що єдиною повернулася з експедиції Ф. Магеллана. Вона стала першим кораблем, що обійшов Землю. Сучасна реконструкція.

Фернан Магеллан.
Невідомий художник.
1848 р.

Ф. Магеллан не збирався миритися із ситуацією та запропонував свої послуги молодому королю Іспанії Карлосу I. Мореплавець мав намір знайти новий прохід з Атлантичного океану до Тихого та досягти Молуккських островів із заходу. Він обіцяв Карлосу I довести його право на володіння цими землями, як визначала Тордесільяська угода (якщо острови лежать ближче до Америки, ніж до Індії, то мають належати Іспанії).

Іспанський король погодився, і в **1519 р.** експедиція Ф. Магеллана на п'яти кораблях вийшла в море та взяла курс на захід. Подорож виявилася дуже важкою. Мандрівники потерпали через нестачу їжі та питної води. Багато з них померло від хвороб. Нарешті Ф. Магеллан дістався південного краю Америки та знайшов протоку, що з'єднувала два океани (тепер вона називається Магеллановою).

Під час плавання стояла спокійна погода, і саме тому відкритий океан називали **Тихим**. Навесні 1521 р. експедиція досягла островів біля східного узбережжя Азії, які згодом назвали Філіппінськими. На цих островах у сутичці з місцевими племенами Ф. Магеллан загинув. У **1522 р.** один корабель з п'яти під командуванням **Хуана Себастьяна Елькано** повернувся до Іспанії. Із 253 учасників експедиції на ньому залишилося 18 осіб.

Західний шлях не замінив східний шлях навколо Африки, але подальші експедиції користувалися інформацією, отриманою Ф. Магелланом.

4. Невідомі в Європі цивілізації доколумбової Америки

► Яке формулювання ви вважаєте доречнішим: «відкриття Америки» чи «зустріч двох цивілізацій»? Чому?

У 1992 р., коли у світі святкували 500-річчя першої експедиції Х. Колумба, замість звичних слів «відкриття Америки» цю подію вперше назвали «зустріччю двох цивілізацій» — європейської та **цивілізацій доколумбової Америки**.

Цивілізації доколумбової

Амери́ки — цивілізації, що розвивалися на материках Північна і Південна Америка й зникли після появи там європейських колонізаторів.

Деспотія — форма державного правління, за якої правитель має необмежену владу.

Піраміда мая Кукулькана в місті Чичен-Іца (зараз територія Мексики). Сучасний вигляд.

Х. Колумб відкрив шлях до земель, на яких люди жили ще 25—30 тис. років тому. Однак європейські мореплавці не знали про це. Приблизно 4 тис. років тому на цих землях виникло землеробство. Індіанці вирощували невідомі в Європі культури — кукурудзу, картоплю, какао-боби, томати, соняшник тощо.

У Південній і Центральній Америці сформувалися декілька цивілізацій. Найрозвиненіші були в **мая** (півострови Юкатан і Гватемала), **ацтеків** (Мексиканське нагір'я), **інків** (Анди та Болівійське нагір'я). Ці народи вже мали свої держави, а міста з'єднувала мережа брукованих доріг. Вулиці прикрашали кам'яні храми й палаци. Через річки зводили мости, навіть працювала пошта. Люди поклонялися різним богам, яким приносили жертви (нерідко людські).

Цивілізація мая використовувала систему ієрогліфічного письма. Народи мая мали глибокі знання з астрономії та математики. Вони склали календар, яким послуговувалися й інші народи Центральної Америки.

Ацтеки створили імперію, яка нагадувала **деспотії** Стародавнього Сходу. Високого для того часу рівня розвитку досягла медицина.

Найбільшою за площею розселення та кількістю населення була **імперія інків**. У цій державі діяли писані закони. Інки вміли виплавляти мідь, із якої, зокрема, робили монети у вигляді сокирок. У містах існували водогони. Інки були єдиною цивілізацією доколумбової Америки, де, крім міді, золота, срібла, платини, виготовляли бронзу.

❑ Цікаві факти

У суднових журналах експедиції Х. Колумба 1492 р. залишилися записи про першу зустріч мандрівників з індіанцями: «Вони приносили клубки бавовняного прядива, папуг, дротики та інші речі та все віддавали за будь-який предмет, що їм пропонували. Я ж прагнув дізнатися, чи мають ці люди золото...». Ці слова Х. Колумба не віщували місцевому населенню Америки нічого доброго. Для більшості європейських відкривачів нових земель на першому місці було власне збагачення.

Індіанці не вміли виплавляти залізо, не користувалися такими винаходами Старого Світу, як колесо, плуг, вогнепальна зброя. Знаряддя праці та зброю вони виготовляли здебільшого з каменю й дерева.

❗ Зверніть увагу

Історичні джерела повідомляють, що, ймовірно, ацтеки знали властивості 251 лікарської рослини. Більшість із них не відомі сучасній науці. Збереглася інформація, що ацтеки навіть створювали сади лікарських рослин.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- потребу в нових торговельних шляхах до країн Сходу напередодні Великих географічних відкриттів;
- результати, яких досягли європейські мореплавці;
- рівень розвитку цивілізацій доколумбової Америки.

Працюємо з хронологією

Середина XV — середина XVI ст.	• епоха Великих географічних відкриттів.
1492 р.	• відкриття Америки Х. Колумбом.
1498 р.	• досягнення Індії морським шляхом експедицією на чолі з Васко да Гамою.
1519—1522 рр.	• перша навколосвітня подорож Ф. Магеллана.

Піраміда Сонця — найбільша споруда доколумбового міста Теотіуакан, що належало до імперії ацтеків (зараз територія Мексики). Сучасний вигляд.

- **Працюємо в парах.** Обговоріть і визначте, якими були особливості зображених архітектурних споруд ацтеків.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Які країни першими в Європі почали шукати нові торговельні шляхи до країн Сходу?
А Англія та Іспанія
Б Франція та Португалія
В Португалія та Іспанія
Г Англія та Франція
2. У чому полягала мета експедицій мореплавців?
3. Що таке колоніальна імперія та метрополія?

Застосовуємо і аналізуємо

4. Покажіть на карті атласу напрямки експедицій європейських мореплавців. Укажіть дати їх здійснення, особливості перебігу та результати.
5. **Працюємо разом.** Складіть таблицю «Географічні відкриття XV — першої половини XVI ст.» за планом: 1) рік відкриття; 2) хто очолював експедицію; 3) держава — організатор експедиції; 4) зміст відкриття; 5) історичне значення. Зробіть висновок.

Мачу-Пікчу («стара вершина») — доколумбове місто інків, розташоване в Андах (зараз територія Перу). Сучасний вигляд.

6. Назвіть дату відкриття Америки Х. Колумбом. Скільки років від неї минуло до сьогодні?
7. Яким був внесок португальських мореплавців у Великі географічні відкриття? Дайте аргументовану відповідь.
8. У чому полягало значення першого плавання Х. Колумба для розширення уявлень європейців про світ?
9. Зберіть інформацію про життєвий шлях Христофора Колумба, Васко да Гама або Фернана Магеллана (на вибір). Складіть перелік ключових подій його життя. Зашифруйте життєвий шлях діяча в «хмаринці слів». Запропонуйте однокласникам визначити, про кого йдеться.
10. **Працюємо разом.** Метод «Дискусійна проблема». Сформулюйте відповіді на запитання та наведіть аргументи. 1) Що було головним в експедиціях мореплавців: пошук торговельних шляхів, прагнення пригод, жага наживи чи щось інше? 2) Чому відкриття європейців призвели до утворення колоніальних імперій?

Оцінюємо і створюємо

11. Використовуючи сервіси на основі штучного інтелекту, доберіть інформацію про цивілізації доколумбової Америки (ацтеки, мая, інки) та створіть презентацію. Додайте інформацію, якої, на вашу думку, не вистачає.
12. Створіть рекламну листівку, яка б закликала до участі в експедиції Христофора Колумба, Васко да Гама або Фернана Магеллана (на вибір). Структура рекламного звернення: слоган, інформаційний блок, довідкова інформація, ехо-фраза (вислів, що дослівно або за змістом повторює слоган або основний мотив звернення).
13. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про відкриття (досягнення) однієї із цивілізацій доколумбової Америки, якими ми користуємося зараз.

§ 3. Конкіста — завоювання Нового Світу. Наслідки та значення Великих географічних відкриттів

Тестові завдання
rnk.com.ua/109622

ПРИГАДАЙТЕ

1. Де пролягали основні торговельні шляхи Європи до країн Сходу до XVI ст.?
2. Що вам відомо про рівень розвитку народів доколумбової Америки?
3. Що таке колонізація? Яка держава першою створила колоніальну імперію в Ранньомодерну добу?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як відбувалося завоювання Нового Світу;
- про особливості перших європейських колоній і становище корінного населення — індіанців;
- у чому полягали наслідки та значення Великих географічних відкриттів.

А-Я Словник

Конкіста (у перекладі з іспанської мови — «завоювання») — період підкорення іспанськими й португальськими завойовниками Центральної і Південної Америки, що тривав від кінця XV до середини XVI ст. Учасників Конкісти називали **конкістадорами**.

1. Конкістадори в Новому Світі

- Як поводитися конкістадори під час завоювання корінних народів Південної Америки? Чому цей період назвали Конкістою?

У **1495 р.** король і королева Іспанії видали указ, який дозволяв усім охочим вирушати в експедиції до нових земель на заході для пошуків золота, срібла й інших цінностей. Дві третини знайденого вони мали віддати державі як податок. У такий спосіб іспанська влада мала намір позбутися численного войовничого дворянства, що не могло знайти собі заняття після завершення Реконкісти, і наповнити державну скарбницю.

Так розпочалася **Конкіста** Нового Світу, яка за змістом була іспанською колонізацією Америки. Вона тривала **від кінця XV до середини XVI ст.** За різними оцінками, у Конкісті взяли участь **5—10 тис. осіб.**

Маючи перевагу в озброєнні, конкістадори досить швидко підкорили індіанські держави. На початок XVII ст. до Америки з Європи переселилося близько **200 тис. осіб**, серед яких конкістадори становили незначну частину. Більшість підкорених Іспанією земель звільнилися від її влади та здобули незалежність лише на початку XIX ст.

У **1508 р.** конкістадор Хуан Понсе де Леон заснував перше іспанське поселення в Новому Світі на острові Пуерто-Рико, а через п'ять років захопив півострів, який назвав Флорида (у перекладі — «квітуча земля»). У **1517—1518 рр.** іспанські конкістадори підкорили державу народів мая.

У **1519 р.** до держави ацтеків вирушив загін іспанських конкістадорів на чолі з **Ернаном**

❑ Цікаві факти

Е. Кортес завоював державу ацтеків із відносно невеликими втратами. Правитель ацтеків Монтесума дружно зустрів іспанців і запросив їх до столиці своєї держави — міста Теночтітлан. Однак коли Монтесума та його наближені увійшли до будинку, де оселився Е. Кортес, іспанці раптово зачинили двері й схопили правителя ацтеків, а згодом убили.

У палаці Монтесуми іспанці знайшли скарбницю ацтеків і пограбували її. Між ацтеками та іспанцями виникла збройна сутичка. Е. Кортес наказав відступати. Коли охоплені панікою іспанці скупчилися на містку через дамбу, він обвалився. Загинувало чимало іспанських воїнів. Проте Е. Кортесу вдалося врятуватися, ще й захопити частину скарбів.

За рік Е. Кортес повернувся та зруйнував Теночтітлан. На його місці іспанські конкістадори заснували місто Мехіко.

Конкістадори в Теночтітлані. Невідомий художник. 1909 р.

Кортесом. Висадившись на берег, він наказав спалити кораблі на знак того, що відступати й повертатися додому не збирається. Ацтеки намагалися чинити опір, але зазнали поразки.

Іспанський король призначив Е. Кортеса намісником Нової Іспанії (так іспанська влада називала сучасну Мексику). Підпорядкувавши її територію, іспанські завоювальники стали власниками чи не найбагатших у тогочасному світі золотих і срібних копалин.

Одночасно з підкоренням Мексики іспанські конкістадори рушили далі в глиб Південної Америки. Їх приваблювали розповіді про багату на золото та срібло країну Піру (Перу), яка в той час входила до складу імперії інків. Протягом **1524—1530 рр.** її підкорив конкістадор **Франсіско Пісарро**. Завойовані ним землі було поділено на віцекоролівства Перу та Нова Гранада. Ними управляли призначені з Мадрида віцекоролі.

- » Один іспанський конкістадор писав про індіанців: «Переважна частина цієї землі заселена й безправно захоплена дикими тваринами та нерозумними істотами або грубими дикунами, які через своє безбожне невігластво й богохульне ідолопоклонство гірші за хижаків». Висловіть своє ставлення до цього твердження. Як іспанські конкістадори виправдовували своє право на підкорення індіанців?

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110239

❑ Цікаві факти

Ф. Пісарро за допомогою хитрощів захопив у полон «верховного інку» Атауальпу та знищив 3 тис. інків. Коли Атауальпа зрозумів, що іспанців найбільше цікавить золото, то запропонував за свою свободу великий викуп: засипати золотом величезну кімнату, а ще одну кімнату двічі наповнити сріблом. Ф. Пісарро погодився. Інки два місяці збирали коштовності, щоб звільнити свого правителя. Проте іспанці не дотримали слова, і Атауальпу було страчено. Після смерті «верховного інки» загони іспанських завоювальників розсіялися країною, грабуючи храми й палаці. Усі захоплені золоті речі вони розплавляли, знищуючи унікальні твори мистецтва інків.

А-Я Словник

Латифундія — велике приватне земельне володіння, у якому виробляли сільськогосподарську продукцію на продаж.

Індіанці працюють на іспанських поселенців Америки. Невідомий художник.

- Опишіть один день життя індіанця, який працював на іспанських поселенців Америки, від його імені.

2. Перші іспанські й португальські колонії в Новому Світі. Доля індіанців

- Якими були особливості життя в перших іспанських і португальських колоніях у Новому Світі? Як склалася доля його корінного населення?

На землі Нового Світу переїздили представники різних верств суспільства. Їх об'єднувало прагнення розбагатіти. До місцевих жителів — індіанців — вони ставилися зверхньо. Утиски з боку європейських переселенців, а також завезені ними хвороби (чума, віспа, тиф тощо) значно зменшили кількість місцевого населення. Так, 40-мільйонне населення доколумбової Америки на середину XVII ст. скоротилося щонайменше наполовину.

Європейські поселенці Америки відбирали в місцевих жителів землі та створювали на них **латифундії**. Індіанців примушували працювати на латифундіях або в копальнях, видобуваючи золото та срібло. Католицькі священники часто силою наvertsали місцеве населення на християнство. Індіанці масово вмирали від виснажливої праці, голоду, хвороб або з відчаю вбивали себе і своїх близьких, щоб не потрапити в неволю. Для того щоб замінити померлих на важких роботах, до Америки почали завозити темношкірих рабів з Африки. За одного африканського раба на невідільницьких ринках Бразилії в XVI ст. платили в 15 разів більше, ніж за індіанця. Работоргівля тривала в Америці до першої половини XIX ст.

3. Наслідки і значення Великих географічних відкриттів

- Як змінилися світобачення, господарське та суспільне життя населення Європи та Нового Світу після Великих географічних відкриттів? Поясніть свою думку.

Здійснені європейськими мандрівниками Великі географічні відкриття мали значний вплив на розвиток тогочасної Європи. Якщо раніше головні торговельні шляхи пролягали через Середземне

й Балтійське моря, то тепер вони перемістилися в океани. Світова торгівля встановила зв'язки між окремими материками. Почалося формування світового ринку. Італія поступилася торговельною першістю в Європі спочатку Португалії та Іспанії, а згодом — Голландії та Англії. Новими центрами ділової активності стали міста Кадіс і Севілья в Іспанії, Антверпен та Амстердам у Голландії, Лондон в Англії.

Наслідком Великих географічних відкриттів стала поява колоніальних імперій. Першими їх створили Португалія та Іспанія, пізніше — Голландія, Англія, Франція. Найбільша на цей час Іспанська колоніальна імперія простягалася від островів Вогняна Земля в Південній Америці до верхів'їв річки Ріо-Гранде в Північній Америці.

Володіння колоніями приносило країнам-метрополіям величезні прибутки. Проте через колонії спалахували війни. Першою **колоніальною війною** була спроба Франції в 60-х рр. XVI ст. відібрати в Іспанії півострів Флорида в Північній Америці.

Ще одним наслідком Великих географічних відкриттів стала **«революція цін»** у Європі. У 40-х рр. XVI ст. ціни на більшість товарів стрімко зростали, що обурювало населення. Хліб подорожчав у 5—7 разів. Європейці звинувачували в цьому перекупників товарів, але насправді причина була в іншому. Наплив золота й срібла з колоній призвів до здешевлення золотих і срібних грошей у Європі, тому й сталося зростання цін.

«Револуція цін» найвідчутніше вплинула на Іспанію, яка вивезла з Нового Світу найбільшу кількість золота й срібла. Іспанія отримувала зі своїх володінь в Америці приблизно по 300 тонн коштовних металів на рік. Причому ці гроші витрачали переважно на задоволення потреб знаті й ведення королем війн. У країнах, де золото й срібло Нового Світу вкладали в розвиток виробництва, кількість товарів зростала, і наслідки «революції цін» відчувалися набагато менше.

АЯ Словник

Колоніальні війни — збройні зіткнення між державами за захоплення територій, які не були колоніями, або за перерозподіл колоніальних володінь.

«Револуція цін» — процес знецінення грошей унаслідок падіння вартості золота й зростання цін на товари першої потреби.

Пам'ятник, присвячений діячам епохи Великих географічних відкриттів. Лісабон (Португалія). XX ст. Пам'ятник має вигляд корабля з білого вапняку заввишки 52 м, на носі якої стоїть Енріке Мореплавець, а по обидва боки від нього — 32 видатні мореплавці.

- Висловіть думку, чому через декілька століть у Португалії було встановлено пам'ятник на честь Великих географічних відкриттів.

ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ

- Як Великі географічні відкриття вплинули на розвиток європейської цивілізації Ранньомодерної доби?

❑ Цікаві факти

Після епохи Великих географічних відкриттів у Європі навчилися вирощувати нові культури — кукурудзу, квасолю, картоплю, томати. Із появою картоплі європейці нарешті позбулися загрози голоду. Поширилося вживання какао, кави, чаю, шоколаду, цукру, земляних горіхів, тропічних фруктів. Солодощі стали доступними не лише заможним, а й простим людям. У раціоні європейців з'явилися різноманітні рибні страви. З Америки європейці запозичили також звичку грати з пружним каучуковим м'ячем: так зароджувалися баскетбол і волейбол.

Епоха Великих географічних відкриттів спричинила значні зміни в уявленнях населення Європи про навколишній світ. На картах з'явилися нові континенти, острови, торговельні шляхи. Люди остаточно переконалися в тому, що Земля є кулею.

Здійснені відкриття стали поштовхом до подальших досліджень Землі, а також розвитку природничих наук: географії, біології, астрономії, фізики, хімії.

Значною мірою змінилося світобачення європейців. Уперше вони відчули, наскільки величезним і різноманітним є світ. Територія Землі, відома населенню Європи на початку XVII ст., збільшилася приблизно в 6 разів порівняно з Пізнім середньовіччям.

Інтерактивні
флешкартки
rnk.com.ua/110362

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Який іспанський конкістадор у 1519 р. розпочав підкорення держави ацтеків?
А Е. Кортес Б Х. Понсе де Леон
В Ф. Пісарро Г В. Нуньес де Бальбоа
2. Із якою метою король і королева Іспанії видали указ, яким заохочували людей вирушати в експедиції до нових земель на заході?
3. Які способи підкорення корінних народів Нового Світу використовували конкістадори? Наведіть приклади.

Застосовуємо і аналізуємо

4. Виконайте завдання за історичною картою атласу. 1) Покажіть і назвіть колоніальні володіння європейців у Новому Світі на початку Ранньомодерної доби. 2) Простежте зміни, що відбувалися на землях, відомих європейцям Ранньомодерної доби.
5. За курсом історії України складіть перелік подій, які відбувалися на українських землях за часів Конкісти в Новому Світі.
6. Створіть перелік ключових слів, які розкривають зміст понять «Конкіста», «колоніальна війна», «революція цін». Запропонуйте в класі визначити, у якому переліку яке поняття зашифроване.

Оцінюємо і створюємо

7. Складіть логічний ланцюжок слів, який демонструє, чому відкриття європейців призвели до утворення колоніальних імперій.
8. За додатковими джерелами дослідіть біографію Е. Кортеса. Складіть текст його уявної промови до короля Іспанії про експедицію до Нового Світу. Про що він розкаже, а що приховає? Чому?
9. **Працюємо в парах.** Метод «Кола Венна». Проаналізуйте наслідки Великих географічних відкриттів для країн Європи та корінних народів Америки. Висловіть думку, яких наслідків для людства було більше — позитивних чи негативних. Які уроки має засвоїти людство із цього?
10. Дайте власну оцінку діям іспанських і португальських конкістадорів у Новому Світі.
11. Поміркуйте, які наслідки для розвитку українських земель мало проникнення європейців у різні регіони світу.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- найважливіші результати й наслідки Великих географічних відкриттів.

Працюємо з хронологією

Кінець XV —
середина XVI ст. ● Конкіста.
початок
60-ті рр. XVI ст. ● колоніальних
війн.

Україна і світ

Європейці Ранньомодерної доби, захоплені розширенням меж відомого світу, поглиблювали свої знання і про тогочасні українські землі. Про це їм розповідали передусім твори італійських мандрівників і дипломатів, які описували нові шляхи на Схід. Найвідомішими були «Подорож до Персії» Амброджо Контаріні та «Подорож до Тани» Іоасафата Барбаро. Величезне значення в знайомстві тогочасної Європи зі східнослов'янським світом мала латиномовна праця польського історика й географа Матвія Меховського «Трактат про дві Сарматії».

ПРИГАДАЙТЕ

1. Укажіть основні шляхи утворення європейських середньовічних міст.
2. Перелічіть основні групи населення середньовічних міст Європи.
3. Хто працював у ремісничій майстерні середньовічної Європи?
4. Що було характерне для життя європейського селянства в Середні віки?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості мануфактурного виробництва;
- як селянство залучалося до ринкових відносин.

А:Я Словник

Ринкові відносини — зв'язки, що виникають у процесі продажу та купівлі товарів між продавцями й покупцями.

Капітал — гроші, які підприємці вкладають у розвиток виробництва з метою отримання прибутку.

Біржа — місце, де здійснюють різні торговельні та фінансові операції.

1. Розвиток ринкових відносин

- 1. Яку роль, на вашу думку, відіграють ринкові відносини в суспільстві? 2. Як відбувалося формування ринкових відносин у європейських країнах?

Унаслідок Великих географічних відкриттів до Європи надійшло багато золота й срібла, з'явилися нові сільськогосподарські культури, зріс попит на різноманітні вироби та харчові продукти. У європейських містах і селах почали формуватися **ринкові відносини**.

У містах Європи на початку XVI ст. найбільші багатства зосереджувало у своїх руках купецтво. Йому вдалося накопичити значні **капітали** завдяки міжнародній торгівлі через різницю в ціні на товари (особливо на товари, що привозили з колоній). Проте вкласти ці гроші в розвиток виробництва в місті було складно. Цехові правила, що діяли тут, не дозволяли засновувати нові підприємства. Це гальмувало розвиток виробництва. Тому вільні кошти вкладали в банківські операції. У містах Європи завдяки діяльності купців з'явилися **біржі** та банківські контори. Для зручності в розрахунках набули значного поширення цінні папери, платіжні доручення, розписки тощо.

Купці й банкіри зберігали належність до непривілейованого третього стану, який мав сплачувати податки. Однак їхній вплив і значення в суспільстві зростали.

2. Поява мануфактур

- Як на суспільство Ранньомодерної доби вплинула поява мануфактур?

Потреби населення Європи й колоній у різноманітних виробах зростали. Люди шукали способи, як збільшити виробництво.

ТОРГОВЕЛЬНІ ШЛЯХИ ТА СИСТЕМА БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ЄВРОПИ, ЩО ВИНИКЛИ ВНАСЛІДОК ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

- Найбільші центри торгівлі
- Компанія Фуггерів
- Відділення компанії Фуггерів
- Найважливіші морські торговельні шляхи
- Найважливіші шляхи товарів із колоній
- Кордони держав

► Порівняйте зміни, що відбулися в торгівлі й банківській сфері Європи внаслідок Великих географічних відкриттів та напередодні них (с. 9 і 25).

ПОСТАТЬ В ІСТОРІЇ

Зміни в торгівлі, зумовлені Великими географічними відкриттями, потребували змін і в банківських послугах. Найбільше в цій сфері відзначився **Якоб Фуггер** з німецького міста Аугсбург, що був онуком селянина, який потрапив до цеху ткачів. Він опанував банківську справу й бухгалтерію та долучився до сімейної справи. Я. Фуггер заснував Банківський дім Фуггерів і незабаром став найбільшим банкіром Європи. Першим великим досягненням Я. Фуггера було взяття під контроль срібних копалень Тіролю. Банкір сприяв обранню імператором Священної Римської імперії Карла V Габсбурга. Це відкрило Фуггерам доступ до золота й срібла Америки. Згодом вони контролювали й торгівлю Португалії.

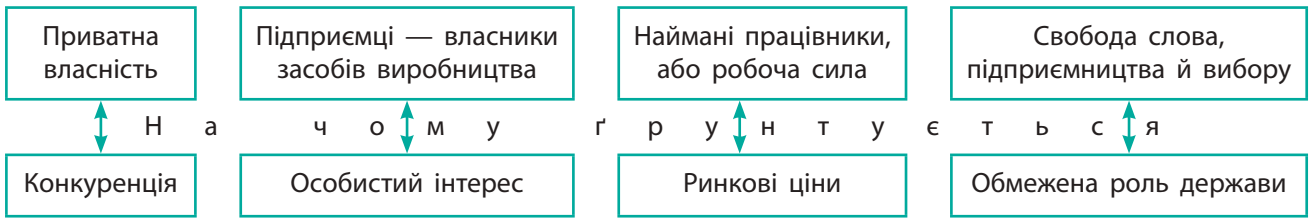
Для управління своїми відділеннями по всьому світу Я. Фуггер придумав улаштовувати перевірки. Так з'явилися перші аудитори (спеціалісти, що перевіряють фінансову діяльність підприємства).

Банкір не шкодував грошей на розвиток науки й мистецтва, допомагав бідним. Дотепер існує квартал в Аугсбурзі з переданими місту будинками для бідних із символічною платою за проживання.

Якоб Фуггер і його головний бухгалтер за роботою у своїй конторі. Художник Нарцис Реннер. 1517 р.

РИНКОВА ЕКОНОМІКА

► **Працюємо в парах.** За додатковими джерелами з'ясуйте, яку роль у ринковій економіці відіграють її складники, наведені у схемі.

А.Я Словник

Мануфактура (у перекладі з латинської мови — «виготовлення руками») — велике підприємство, на якому існував поділ праці та використовували переважно ручні знаряддя праці.

Засоби виробництва — знаряддя праці, обладнання, виробничі споруди, сировина тощо, які використовують у процесі виготовлення продукції.

Так з'явилися нові великі підприємства — **мануфактури**. На них можна було виготовити значно більше виробів, ніж у ремісничій майстерні.

Спочатку мануфактури виникали в ткацтві, насамперед у сукнарстві. Як це відбувалося? Коли збільшувався попит на сукно, підприємець, купець або цеховий майстер закуповував вовну та давав її на переробку ремісникам. Ремісники користувалися його **засобами виробництва**, але продовжували працювати на нього в себе вдома. Таке підприємство називали **розсіяною мануфактурою**.

Однак найефективніше діяла **централізована мануфактура**, де всі виробничі операції

Ткацьке виробництво в Лейдені (Голландія). Художник Ісаак Клас ван Сваненбург. 1594—1596 рр.

► Які ознаки мануфактурного виробництва відображено на ілюстрації? Що зумовило бурхливий розвиток мануфактурного виробництва в Голландії?

МАНУФАКТУРНЕ ВИРОБНИЦТВО

► **Працюємо в парах.** Поясніть, завдяки чому в мануфактурі досягали збільшення виробництва товарів.

робітники здійснювали в одному приміщенні. Вони також не були власниками знарядь праці. Підприємці наймали їх та самі встановлювали обсяг роботи й винагороду за її виконання. На цих підприємствах переважала ручна праця. Кожен робітник завдяки максимально дрібному, до найпростіших операцій, поділу праці виконував лише певну частину роботи.

Процес виробництва та знаряддя праці постійно вдосконалювали. Завдяки цьому на централізованих мануфактурах виробляли більше товарів, ніж на розсіяних. Проте все одно централізованих мануфактур виникало набагато менше, оскільки їх створення потребувало значних коштів.

Із появою мануфактур у суспільстві сформувалися нові верстви — **наймані працівники** та підприємці, або **буржуазія**.

3. Ринкові відносини й селянство

У XVI ст. традиційне селянське життя почало змінюватися. Селянство мало майже все необхідне для життя — знаряддя праці, житло, робочу худобу, але не володіло землею.

Землевласники прагнули утримати селян у своєму господарстві, тому перетворювали їх на залежних людей. Проте із часом вільних родючих земель у Європі майже не залишилося, і закріплення селян у господарстві землевласника втратило сенс. Це спонукало землевласників повернути селянству особисту свободу. Накопичивши кошти, селяни могли сплатити викуп і стати вільними. Землевласники

А-Я Словник

Наймані працівники — особисто вільні робітники, які працювали на власника основних засобів виробництва.

Буржуазія — власники капіталів, підприємці; панівна суспільна верства в Ранньомодерну добу, яка володіла засобами виробництва та використовувала найману працю.

АЯ Словник

Оренда — тимчасове користування майном власника за певну плату.

Рента — дохід від власності, який орендарі сплачують власникам землі за право користуватися нею протягом певного часу.

Жнива. Художник Пітер Брейгель (Старший). 1565 р.

- Яку інформацію про організацію селянської праці в цей період надає ілюстрація?

надавали селянству за його бажанням додаткові наділи в **оренду** та дозволяли господарювати самостійно. За це селяни мали виконувати певні роботи та сплачувати грошову **ренту** або віддавати частину продуктів свого господарства.

Між селянами й землевласниками формувалися нові відносини. Землевласник уже вважався не захисником, якому селяни мусили коритися, а лише володарем землі. Селяни почали вести самостійне господарство та продавали свою продукцію на ринку. Проте не всі досягали успіху: деякі селяни багатіли, а деякі, навпаки, усе втрачали.

Розвиток ринкових відносин призвів до майнового розшарування селянства. Для роботи заможні селяни наймали за невелику плату або просто за їжу своїх збіднілих односельців, які не змогли сплатити ренту та втратили наділи. Землевласникам було зручніше мати справу з одним-двома великими орендарями, ніж із десятком власників дрібних ділянок.

4. Фільварки

- Як поява фільварків була пов'язана з розвитком ринкових відносин?

У XVI ст. у деяких країнах Центрально-Східної Європи виникли **фільварки**. У цих господарствах виробляли продукцію на продаж і для задоволення потреб міст Західної Європи та мануфактурного виробництва.

На українських землях у складі Великого князівства Литовського та Польського королівства, а пізніше — Речі Посполитої в цей період також набула поширення фільваркова система господарювання.

АЯ Словник

Фільварок (у перекладі з німецької мови — «маєток», «господарство», «хутір») — велике господарство, орієнтоване на виробництво продукції для продажу на ринку. Воно базувалося спочатку на праці залежних від землевласника селян, які відробляли панщину, а пізніше — найманих працівників.

Уся земля у фільварках належала землевласнику. Селяни, які перебували в особистій залежності від землевласника, лише користувалися земельними ділянками (волока, лан). За це селяни відробляли «тяглу службу», або панщину. За «Уставою на волоки» 1557 р. у Великому князівстві Литовському на українських землях здійснювали «волочну поміру». Так, найродючіші землі віддали під фільварки, а селян зобов'язали виконувати дводенну «тяглу службу» з кожної волоки землі, якою вони користувалися.

Залежне селянство було змушене тяжко працювати на землевласника в обмін на можливість вести своє господарство. На українських землях цієї доби щодо такої форми ренти інколи застосовували термін «кріпосне право», або «кріпацтво», а селян називали кріпаками.

Проте на українських землях у другій половині XVI — першій половині XVII ст. особиста залежність передбачала лише обмеження права переходу та відповідно прикріплення до землі. Ні селянин, ні члени його родини не ставали об'єктами володіння. Особисто залежні селяни, які мали обмеження щодо переходу і були прикріплені до певної земельної ділянки, становили п'яту частину місцевого селянства.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Словесний теніс».

Правила гри. Учитель (учителька) об'єднує учнів та учениць у пари. Перший учень (учениця) ставить запитання за вивченою темою, другий — відповідає на нього, після чого ставить своє запитання, і т. д. Запитання мають передбачати коротку відповідь. **Зразок запитань:** «Перелічіть причини...», «Назвіть передумови (прояви, ознаки, результати, наслідки)...», «Що таке...», «Кого називали...» тощо. Перемогу здобуває учень (учениця), що надасть більше правильних відповідей.

Україна і світ

Господарство українських земель у XVI ст. підлаштовувалося до потреб європейського ринку. Саме із цим була пов'язана поява тут фільварків. Хоча все одно більшість господарств були селянськими.

У містах ремісники переважно об'єднувалися в цехи. Активно розвивалася торгівля. Через українські землі проходили торговельні шляхи із Центральної та Західної Європи на схід. Міста Львів, Кам'янець, Луцьк, Київ перетворилися на європейські центри міжнародної торгівлі.

Цікаві факти

Назва «кріпацтво» походить від купчих документів («кріпостей») на землі із селянами в Московській державі від кінця XV ст.

У Московській державі система кріпацтва перетворилася на рабську залежність. Кріпаки працювали не лише в сільському господарстві, а і на мануфактурному виробництві. На українських землях система прикріплення селян до землі з'явилася ще за часів Русі.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- мануфактури як нову форму виробництва товарів;
- зміни, що відбувалися в сільськогосподарському виробництві Ранньомодерної доби.

Працюємо з хронологією

XVI ст. — поширення фільваркової системи господарювання в країнах Центрально-Східної Європи.

Ринкова сцена. Художник Пітер Артсен. Близько 1550 р.

2. Яка з наведених характеристик НЕ стосується ринкової економіки?
А підприємці — власники засобів виробництва
Б примусова праця
В свобода підприємництва й вибору
Г наймані працівники
3. Що таке фільварок?
4. Наведіть факти, які свідчать про поширення ринкових відносин у сільському господарстві Ранньомодерної доби.

Застосовуємо і аналізуємо

5. Яку роль відігравали підприємливість і фінансова грамотність у житті населення Європи Ранньомодерної доби? Поясніть свою відповідь.
6. Порівняйте становище селянства країн Західної Європи та деяких країн Центрально-Східної Європи. Поясніть, чим воно різнилося.
7. Створіть кросворд за темою параграфа (від десяти слів).

Оцінюємо і створюємо

8. Уявіть, що ви європейський купець, який вирішив заснувати розсіяну або централізовану мануфактуру. Складіть перелік необхідних для цього заходів.
9. Метод «ПРЕС». Доведіть, що процеси, які відбувалися в економічному житті Ранньомодерної доби, впливали на європейське суспільство.

§ 5. Повсякденне життя населення Західної Європи

Тестові завдання
rnk.com.ua/109624

1. Населення

- Які чинники впливали на зміну кількості населення в Ранньомодерну добу?

У Ранньомодерну добу кількість європейського населення постійно зростала. Так, у XVI ст. вона збільшилася з 85 млн до 98 млн осіб. До кінця XVII ст. налічувалося понад 128 млн осіб, а до кінця XVIII ст. — уже понад 195 млн осіб. Причинами цього явища стали покращення умов життя та зміни в харчуванні.

Середня тривалість життя в Європі в Ранньомодерну добу становила лише 30—35 років. Чоловіки зазвичай жили довше за жінок. Високою залишалася смертність дітей: не більше половини з них досягали десятирічного віку. Це було пов'язане з відсутністю медичної допомоги, нехтуванням правилами гігієни. Лікарень у сучасному розумінні в той час не існувало, були лише притулки для невиліковно хворих, калік і літніх людей.

Антисанітарія в містах робила їх осередками хвороб. У середині XVII ст. під час спалаху епідемії чуми, що охопила Європу, померла щонайменше половина міського населення. Значними були людські втрати й від епідемій віспи, холери, тифу.

Як і раніше, населення Європи помирало від голоду в неврожайні роки, пожеж, війн. Особливо відчутними були втрати, пов'язані з використанням вогнепальної зброї. Багато людей загинуло під час релігійних війн у Франції та першої загальноєвропейської Тридцятилітньої війни (про них ви дізнаєтеся в наступних параграфах). Лише в XVII ст. Європа втратила у війнах близько 3 млн осіб.

Значний вплив на населення Європи та інших частин світу мали масові міграції.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як у середньовічній Європі змінювалися склад і кількість населення?
2. Який вигляд мали середньовічні міста?
3. Чим харчувалися європейці в середні віки?
4. Якими були шлюбно-сімейні стосунки, становище жінки та освіта в середньовічній Європі?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як змінювалася кількість населення Європи в Ранньомодерну добу та які чинники на це впливали;
- що було характерним для розвитку тогочасних європейських міст;
- які нові явища з'явилися в побуті європейців;
- про шлюбно-сімейні стосунки, становище жінки та освіту;
- чому наслідування моди в Європі перетворилося на стимул розвитку суспільства.

А-Я Словник

Міграція населення — переміщення людей країнами зі зміною місця проживання назавжди або тимчасово.

Основні причини

Політичні
Втеча від
переслідувань

Релігійні
Утиски на ґрунті віросповідання
і переслідування певних народів

Соціально-економічні
Прагнення кращого життя
на нових землях

У Ранньомодерну добу було заселено величезні простори нових земель і докорінно змінено склад їхнього населення.

2. Міста

►► Покажіть на карті атласу найбільші міста Європи Ранньомодерної доби.

Більшість населення тогочасної Європи жила в селах, а в містах було зосереджено 10—20 % осіб. Лише в Голландії налічувалося близько 300 міст, а їхні жителі становили більше половини від загальної кількості населення. Міста зберігали середньовічний вигляд. Вони переважно залишалися невеликими (3—5 тис. жителів), від навколишнього світу їх відокремлювали мури.

Французький будинок, зведений у 1491 р. Сучасний вигляд.

Проте деякі міста сильно розрослися. Найбільшим містом Європи був Париж із населенням 300 тис. осіб. Йому поступалися Неаполь (270 тис. осіб), Лондон і Амстердам (по 200 тис. осіб), Венеція та Антверпен (по 150 тис. осіб), Рим, Мілан, Генуя, Брюгге, Прага (по 100 тис. осіб). Ці міста щодня потребували великої кількості харчових продуктів, вугілля тощо. Дороги з'єднували їх із селами, звідки надходило все необхідне.

❗ Зверніть увагу

Італійські будівничі першими в Європі розробили проекти ідеальних міст, що склалися з розташованих колами або квадратами будинків, оточених деревами й фонтанами. Передбачалося також створення каналізації та водогонів, що мало покращити санітарні умови та зупинити поширення хвороб у містах. У XVI ст. ці проекти почали втілювати в життя. Саме тоді архітектура з ремісничої справи перетворилася на мистецтво. Через деякий час за прикладом італійських міст змінили свій вигляд Париж і Лондон, а потім інші міста Європи.

Краєвид ранньомодерного Лондона зі знаменитим Лондонським мостом, висота будівель на якому сягала семи поверхів. Сучасний малюнок.

- Висловіть припущення, чому в тогочасному Лондоні часто виникали пожежі.

На дорогах з'явилися заїжджі двори, склади для купців, які скуповували продукцію в селян і везли її до міст.

У центральній частині міста жили заможні люди, розміщувалися громадські споруди, собори, ратуша, банки. Через нестачу місця для забудови почали зводити кількоповерхові будинки.

3. Житло і побут

- Як змінилися європейське житло і хатнє начиння в Ранньомодерну добу?

У XVI — першій половині XVII ст. більшість селян на півдні Європи будували свої оселі з каменю, на півночі — із дерева. Дах будинку робили із соломи або очерету. Усередині будинку зазвичай не було окремих кімнат — усі члени сім'ї жили в спільному приміщенні. Для обігрівання помешкання та приготування їжі використовували вогнище. Меблів у селянській оселі було мало: стіл, лави, скриня для речей, один-два табурети та сінник замість ліжка. Їжу готували в казані, що висів над вогнищем, а їли переважно зі спільного посуду, оскільки окремих мисок і кухлів на всіх не вистачало. Селянські житла впродовж тривалого часу не змінювалися, на відміну від житла містян.

У містах з'являлося дедалі більше кам'яних будинків. Прості люди затягували вікна пергаментом або промасленим папером, а заможні вставляли

Цікаві факти

Заможні європейці в XVI ст. влаштовували у своїх оселях ванні кімнати, оскільки боялися відвідувати міські лазні. Це було пов'язано з поширенням сифілісу — хвороби, завезеної до Європи після відкриття Нового Світу. Проте гігієна більшості населення залишалася на низькому рівні.

Кімната в будинку заможної англійської родини. Перша половина XVII ст. Сучасний вигляд.

у вікна скло й навіть робили вітражі. Підлогу в заможних будинках вкривали кам'яною або керамічною плиткою, а найбагатші люди замовляли майстрам підлогу з паркету, викладеного орнаментом. У простих будинках була дерев'яна підлога. Із XVII ст. міська знать почала вкривати дах своїх будинків дуже дорогою черепицею. Саме в цей час у Європі з'явилися паперові шпалери. Спочатку вони прикрашали будинки простих людей, а згодом набули популярності й серед знаті. У заможних будинках з'явилися вітальні, де приймали гостей, спальні, їдальня, робоча кімната господаря та окремі приміщення для слуг. Якщо будинок належав реміснику або купцю, то на першому поверсі зазвичай розміщувалася його крамниця.

Меблі та речі свідчили про заможність господаря. Коштовний посуд виставляли на спеціальних полицях. Різноманітні речі та одяг зберігали у скринях, прикрашених орнаментом і розписом. Італійські майстри першими почали ставити свої скрині вертикально. Так у XVI ст. з'явилася шафа. Був у будинку і звичайний стіл, оточений лавами. Біля нього ставили крісло для глави сім'ї.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110240

Накритий стіл. Художник Ніколас Гіліс. 1611 р.

- Які продукти зобразив художник на столі тогочасних європейців? Які з них, на вашу думку, з'явилися на ньому завдяки Великим географічним відкриттям?

Сім'я купця П'єра де Мушерона.
Невідомий художник. 1563 р.

4. Шлюб, сім'я. Становище жінки. Освіта

- Поясніть, як ви розумієте поняття «патріархальна сім'я». Чим різняться становище європейської жінки в сім'ї в Ранньомодерну добу та зараз?

У Європі на початку Ранньомодерної доби єдиною визнаною суспільством формою шлюбу залишався церковний, який укладали один раз на все життя. Розлучення католицька церква забороняла. Розірвати шлюб можна було в особливому випадку (наприклад, через нездатність жінки народити дитину) і лише з дозволу церкви.

Як і в попередні часи, сім'я була патріархальною, із цілковитою владою чоловіка над дружиною та дітьми. Жінка матеріально повністю залежала від чоловіка й була мало захищена законами. Сім'я складалася перш за все з найближчих родичів — чоловіка, дружини, їхніх батьків і дітей.

У заможних сім'ях дітей навчали вдома та готували до продовження родинної справи. У простих сім'ях діти найчастіше не здобували освіти через відсутність коштів.

Світські школи та університети були для дорослих людей. Для навчання дітей заможні європейці наймали освічених людей, знавців

- Які висновки про склад сім'ї можна зробити за ілюстрацією?

❗ Зверніть увагу

Ставлення до дітей у Ранньомодерну добу змінилося порівняно з попереднім періодом. У Середньовіччі жінки з простих сімей зазвичай щороку народжували (більшість дітей помирала). Діти змалку працювали. У Ранньомодерну добу, незважаючи на високу дитячу смертність, до дитини ставилися перш за все як до наступника, що продовжить родинну справу. Селянин, що мав власність і був особисто вільною людиною, міг заповісти майно своїм дітям.

Бурмістр Амстердама. Художник Андріс Бікер. 1642 р. Чоловічі коміри, як на портреті, називали «млиновими жорнами», адже вони справді нагадували величезні круглі камені з отвором посередині, що перемелювали зерно на борошно у млинах. Носіння цих комірів започаткували в Іспанії. Їх шили з тонкого полотна, робили складки, крохмалили, а іноді насаджували на дротяний каркас.

АЯ Словник

Мода — сукупність звичок і смаків в одязі, що панують у певному суспільстві обмежений час.

Інтерактивні
флешкартки
rnk.com.ua/110363

грецької мови, латини та «семи вільних наук». Чимало випускників шкіл та академій вважали за честь працювати при дворах вельмож. Серед них було багато письменників і мислителів, які уславили європейську культуру цієї доби.

5. Примхлива мода

► Що було характерним для моди Ранньомодерної доби?

Зміни, що розпочалися в усіх сферах життя європейців, охопили й світ одягу. Поширилося правило наслідувати **моду**, змінюючи щорічно фасони суконь і костюмів. Проте бідняки й селяни найчастіше мали один незмінний робочий одяг і святкове вбрання, що переходило від батьків до дітей. Тому модні тенденції просували заможні люди.

У XVI — першій половині XVII ст. основним правилом моди в Європі стала можливість змінювати гардероб відповідно до обставин. Остаточо ця звичка закріпилася наприкінці XVII ст. Відтоді мода поширювалася у світі в новому значенні: не відставати від сучасності.

На початку Ранньомодерної доби законодавцями моди вважали італійців. Взірцем для населення Європи був пишний костюм доби італійського Відродження із широкими рукавами, золотим і срібним шитвом, парчею та оксамитом.

Потім серед вищих верств суспільства набув популярності суворий, застібнутий до підборіддя чорний костюм, який носили іспанці. На початку XVII ст. поширився голландський стиль — із комірами з мережива та високими капелюхами. Він уособлював економічне зростання нової європейської держави — Голландії. Проте й цей стиль не протримався довго. Його замінив французький костюм вільного крою з яскравого шовку.

Наслідування моди поступово перетворилося з примхи на стимул розвитку суспільства. Мода сприяла розвитку виробництва, торгівлі, виникненню нових мануфактур тощо.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Продовжте розповідь». Правила гри. У грі беруть участь пари учнів та учениць. Вони мають викласти зміст певного пункту параграфа, відповідаючи по черзі одним реченням. Перемагає учень (учениця), чиє речення буде останнім.
2. Кількість населення Європи наприкінці XVII ст. становила понад
А 100 млн осіб Б 128 млн осіб
В 148 млн осіб Г 195 млн осіб
3. Якими були основні причини міграцій європейського населення після Великих географічних відкриттів?
4. Назвіть основні ознаки шлюбно-сімейних стосунків Ранньомодерної доби.
5. Опишіть житло та хатне начиння європейського населення цього періоду.
6. Чому наслідування моди в Європі у XVI—XVII ст. перетворилося на стимул розвитку суспільства?

Застосовуємо і аналізуємо

7. Покажіть на карті атласу: 1) найбільші міста Європи на початку Ранньомодерної доби; 2) найбільші країни тогочасної Європи; 3) держави, у складі яких були українські землі наприкінці XVI ст.
8. Складіть таблицю «Повсякденне життя населення Західної та Східної Європи».

Сфера життя	Які зміни відбулися	Значення цих змін для життя населення

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо в малих групах.** Використовуючи штучний інтелект, згенеруйте картинку «У гостях у міському європейському будинку XVI—XVII ст.». Проаналізуйте створені зображення щодо наявності історичних неточностей.
10. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення з презентацією (представленням класу) про італійський, іспанський, голландський і французький стилі одягу в європейській моді XVI—XVII ст.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- масштаби, сутність і характер змін у повсякденному житті європейського населення в XVI—XVII ст.

Працюємо з хронологією

- XVI—XVII ст.** масові міграції європейців на нові континенти.

Жінка в чорному шовку з віялом. Художник Бартоломеус ван дер Хелст. 1544 р. У XVII ст. були в моді такі «голландські мережива», як на портреті.

Тестові завдання
rnk.com.ua/109625

§ 6. Гуманізм і Високе Відродження: образотворче мистецтво

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що вам відомо про ранній гуманізм і культуру Відродження?
2. Спираючись на знання із зарубіжної літератури, укажіть ознаки гуманізму у творах епохи Відродження.
3. Спираючись на знання, отримані на уроках мистецтва, укажіть ознаки мистецтва та літератури епохи Відродження. Яку роль у цих творах відіграли ідеали античності?
4. Чим уславився Ф. Петрарка? Які його літературні твори вам відомі?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості культури Високого Відродження й гуманізм як інтелектуальний рух цієї доби;
- як ідеї гуманізму втілювалися у творчості Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонарроті, Рафаеля Санті, Тиціана Вечелліо та митців Північного Відродження.

1. Гуманізм як інтелектуальний рух епохи Відродження. Високе Відродження

- Що таке Високе Відродження? Які зміни воно започаткувало у світогляді населення Європи?

Близько середини XIV ст. на території сучасної Італії сформувався рух у мистецтві, літературі й науці, що наслідував зразки Давніх Греції та Риму. Пізніше його почали називати **Відродженням**, або **Ренесансом** (у перекладі з французької мови *Renaissance* — «Відродження»). Водночас митці Відродження здійснили низку відкриттів і створили нові ідеї.

В основі Відродження лежали ідеали **гуманізму** (у перекладі з латинської мови *humanus* — «людяний», «людський»). Представники цього руху вважали, що головною цінністю у світі є людина, яка заслуговує на повагу, гідність та реалізацію своїх можливостей. Такі ідеї суперечили вченню церкви, яка проголошувала Бога головною цінністю.

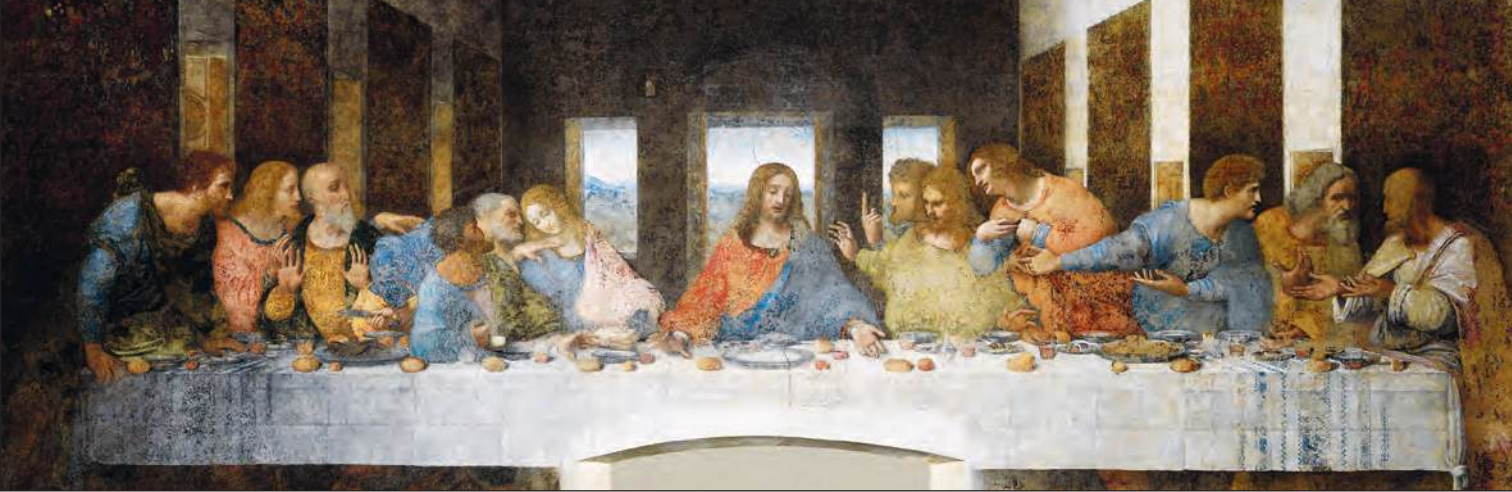
Найвищого розквіту культура Відродження досягла за часів Високого Відродження **наприкінці XV — у перші десятиліття XVI ст.** Це був «золотий вік» італійської літератури, образотворчого мистецтва та філософії.

Діячі Відродження закладали основи нового розуміння світу та місця людини в ньому. З Італії мистецтво Високого Відродження поширилося на інші регіони Європи, підготувавши переверот у світобаченні.

2. Леонардо да Вінчі та Мікеланджело Буонарроті

- Доведіть, що Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонарроті та Рафаель Санті своїми творами мистецтва уславлювали ідеї гуманізму.

Майбутній великий художник **Леонардо да Вінчі** народився в італійському місті Флоренція. У 14-річному віці він почав навчатися живопису. Проте це було не єдиним його захопленням. Упродовж життя Леонардо

Таємна вечеря. Художник Леонардо да Вінчі. 1495—1498 рр.

► **Працюємо в малих групах.** Розробіть проєкт «Неймовірні факти про фреску Леонардо да Вінчі «Таємна вечеря»».

да Вінчі вивчав різні науки: математику, анатомію, техніку, будував літальні апарати й підводні човни. У його нотатках можна знайти описи гелікоптера, парашута, автомобіля, телефона тощо.

У період розквіту свого таланту Леонардо да Вінчі створив фреску за біблійною темою «Таємна вечеря». У її основі лежить біблійний сюжет про те, як під час вечері напередодні своєї страти Христос сказав учням, що один із них зрадить його. Майстер зміг реалістично передати вирази обличчя учнів Христа, сповнені обурення й здивування, та охоплене жахом обличчя Юди.

Одним із найвідоміших творів Леонардо да Вінчі став «Портрет Мони Лізи», на якому зображено дружину купця Франческо дель Джокондо. Цей твір вважають одним із перших портретів, на якому автор намагався показати внутрішній світ людини.

Італійський художник, архітектор і скульптор **Мікеланджело Буонарроті** головним персонажем своїх творів зробив людину. Майстра передусім цікавило зображення краси людського тіла. У своїй величній мармуровій статуї Давида він усупереч біблійному сюжету зобразив не хлопчика, а розквітлого юнака, сповненого титанічної сили. Ця статуя водночас стала й символом повернення принципів античності в мистецтво, й ідеалом нової

■ Працюємо із джерелом

Думки Леонардо да Вінчі (із його записників)

- Мої предмети народилися з простого й чистого досвіду, який є справжнім учителем.
- [Якщо] людина має шатро з прокромаленого полотна завширшки 12 ліктів і заввишки 12 ліктів (1 лікоть $\approx$ 63 см. — *Ред.*), вона може стрибати з будь-якої висоти.
- Зроби скло для очей, щоб бачити Місяць великим.
- Я не пишу про свій засіб залишатися під водою стільки часу, скільки можна залишатися без їжі. Цього не оприлюднюю і не оголошую я через лиху породу людей, які цей засіб використали б для вбивств на дні морів, проламуючи дно кораблів і топлячи їх разом із людьми.
- Люди розмовлятимуть одне з одним із найвіддаленіших країн і одне одному відповідатимуть. [4]

► **Працюємо в парах.** Обговоріть джерело та визначте, які сучасні предмети описує Леонардо да Вінчі. Наведіть аргументи на підтвердження думки, що уявлення митця випереджали рівень розвитку його епохи.

Мойсей. Скульптор Мікеланджело Буонарроті. 1513—1515 рр.

► Яким зобразив біблійного персонажа скульптор?

❗ Зверніть увагу

Мікеланджело вважають найбільш незалежним серед усіх митців італійського Відродження. На прохання Папи Римського зробити його величезну статую скульптор зухвало відповів: «Про те, що робити, дозвольте вирішувати тому, хто до цього причетний». Мікеланджело підніс мистецтво скульптури на новий рівень. Одного разу, розглядаючи античну статую, він сказав, що її автор «знав більше, ніж сама природа». Цими словами можна охарактеризувати й самого Мікеланджело.

людини, утіленням її непохитної волі та могутності.

Протягом п'яти років Мікеланджело працював над розписом плафона Сикстинської капели в резиденції Папи Римського (сучасний Ватикан). Художник самостійно розписав багатометрову стелю на висоті 18 м біблійними сюжетами, що містили понад 300 фігур. Проте його композиції були далекими від традиційного релігійного змісту, вони звеличували людську гідність і красу. Багато натхнення він вклав у створення мармурової статуї Мойсея для надгробка Папи Римського Юлія II. У розумінні Мікеланджело Мойсей став могутнім вождем, якого в ті часи потребувала роздроблена Італія.

Епоха Високого Відродження сприяла змінам в архітектурі. Саме в той час місце будівельника посів архітектор, який утілював задуми, спираючись на досвід античних майстрів і свої знання.

У XVI ст. напрями розвитку архітектури Італії визначив **Донатو Браманте**, творчість якого була пов'язана з Римом. Папа Римський Юлій II призначив його головним архітектором для перебудови міста. За проектом Браманте в 1506 р. почалося спорудження собору Святого Петра. Проте завершити роботу Браманте не встиг, і цю справу продовжив Мікеланджело. Дотепер собор Святого Петра в Римі є найбільшою християнською церквою у світі.

🌐 Україна і світ

На землях сучасної України ідеї Відродження сприймали як вплив чужої культури, що руйнувала православну спільноту. Ідеї гуманізму тут з'явилися тоді, коли в інших регіонах Європи вже знали культуру бароко. Погляди гуманістів на українських землях найчастіше поширювали діячі, які поверталися після навчання в європейських університетах: Юрій Дрогобич, Павло Русин, Станіслав Оріховський, Себастьян Кленович та інші. У Галичині та на Волині збереглося досить багато споруд, виконаних у стилі Відродження, які звели переважно приїжджі європейські будівничі. У живописі про вплив Відродження свідчив інтерес до зображення реального життя, портретів, пейзажів.

✓ Цікаві факти

Цікавим є сюжет картини Рафаеля «Сикстинська мадонна». За відкритою завісою ми бачимо молоду жінку, яка тримає на руках немовля. Її переповнюють протилежні думки: вона начебто збирається віддати свою дитину, але водночас хоче втримати біля себе. Погляд жінки виражає сум і тривогу за долю сина, якого вона приносить у жертву заради спасіння людства. Перед нами не просто жінка, а передусім матір, що страждає, як і будь-яка людина.

3. Рафаель Санті та Тиціан Вечелліо

- Які риси були притаманні творчості Рафаеля Санті та Тиціана Вечелліо?

Рафаеля Санті вважали генієм італійського Відродження, який зміг поєднати ідеї античності та християнства. За своє нетривале життя (лише 37 років) Рафаель встиг дуже багато. Декілька років він керував будівництвом собору Святого Петра в Римі, розписав фресками стіни багатьох залів палацу Папи Римського у Ватикані, створив чудові портрети сучасників. Головною ідеєю творчості Рафаеля було створення образу ідеальної людини. Новий ідеал людини митець утверджував насамперед у портретах і численних зображеннях мадонни (Діви Марії). Вершиною творчості Рафаеля є картина «Сикстинська мадонна».

Тиціан Вечелліо став найвідомішим італійським художником венеційської школи. Багато уваги він приділяв біблійним сюжетам («Христос і Магдалена», «Покладання в труну»). Образи Тиціана були сповнені внутрішнього спокою та краси. Неперевершених висот досяг майстер у мистецтві портрета. Йому вдавалося відтворити різні, іноді суперечливі риси характеру героїв: велич, скупість, підозрілість, лицемірство, хитрість тощо. Найвідоміші портрети Тиціана — Іпполіто Медічі, Карла V.

4. Північне Відродження

- Чим уславилися митці Північного Відродження?

Північним Відродженням називають культуру Ренесансу, що набула поширення у XV—

Сикстинська мадонна.
Художник Рафаель Санті. 1514 р.

Іпполіто Медічі в угорському костюмі.
Художник Тиціан Вечелліо.
1532—1533 рр.

Сліпі. Художник Пітер Брейгель (Старший). 1568 р.

XVI ст. у країнах, розташованих на північ від Італії: Німеччині, Нідерландах, Франції та Англії. Північне Відродження надихалося не лише античністю, а також готикою та працями середньовічних богословів.

У мистецтві Північного Відродження провідна роль належала живопису. Видатним представником цієї доби був нідерландський живописець **Пітер Брейгель (Старший)**. На його полотнах співіснували прекрасне і потворне, радість і трагедія. Промовисті назви картин митця відбивали тогочасне життя: «Тріумф смерті», «Сорока на шибениці», «Сліпі», «Жебраки» тощо. П. Брейгель (Старший), як й інші майстри Північного Відродження, своїми творами намагався показати зворотний бік тогочасного життя — невпевненість у майбутньому, страх перед зміною звичного способу життя.

Одним з найвідоміших живописців Північного Відродження був також нідерландець **Єронім Босх**. Він працював у жанрах релігійного, історичного, портретного й жанрового мистецтва. Більшість його робіт не збереглася. Серед найвизначніших — «Сад земних насолод», «Човен дурнів», «Сім смертних гріхів», «Поклоніння волхвів», «Віз сіна». Твори Є. Босха часто містили сатирично-повчальні історії про те, що люди забули настанови Бога та потонули у гріхах.

Центральне місце в мистецтві тогочасних німецьких земель посідав **Альбрехт Дюрер**. Як і більшість майстрів Відродження, він мав різнобічні інтереси: анатомія, математика, інженерна справа, мистецтво. А. Дюрер написав багато портретів своїх сучасників. Особливої майстерності він досяг у графіці, виготовивши понад 200 гравюр. Використовуючи біблійні сюжети, художник надав їм нового змісту. Відомою стала серія гравюр

Поклоніння волхвів (фрагмент). Художник Єронім Босх. 1495 р.

«Апокаліпсис», де під виглядом Давнього Вавилону, що накликав на себе Божу кару, А. Дюрер зобразив папський Рим.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

- Навчальна гра «Словесний теніс».**
Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в пари. Один учень (учениця) ставить запитання, що передбачає коротку відповідь. Інший (інша) відповідає словом, словосполученням або коротким реченням, після чого може поставити своє запитання. На початку гри треба домовитися, скільки запитань без відповіді означатиме програш.
- Хто з митців італійського Високого Відродження здійснив розпис Сикстинської капели?
А Леонардо да Вінчі
Б Мікеланджело Буонарроті
В Рафаель Санті
Г Тиціан Вечелліо

Святий Єронім у келії. Художник Альбрехт Дюрер. 1514 р.

- Підготуйте презентацію однієї із зображених у параграфі картин, яка вам сподобалася найбільше.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив творчості митців італійського Високого Відродження на європейське суспільство Ранньомодерної доби;
- особливості Північного Відродження, що відрізняли його від італійського.

Працюємо з хронологією

Кінець XV — перші десятиліття XVI ст. епоха Високого Відродження.

Розп'яття. Художниця Джулія Елізавета Лама. XVIII ст.

👤 Постать в історії

У той час жінкам майже не дозволяли займатися живописом і скульптурою. Проте на початку XVIII ст. дочка венеційського художника **Джулія Елізавета Лама** стала першою жінкою, яка отримала від католицької церкви замовлення на створення картини. Загалом художниця залишила значну колекцію робіт, до якої належать портрети людей у натуральну величину. Свої твори вона писала у стилі бароко, використовуючи контраст темного і світлого.

3. Назвіть хронологічні межі та порівняйте тривалість періодів Раннього і Високого Відродження.
4. Назвіть основні ознаки гуманізму епохи Відродження.
5. Які проблеми висвітлювали у творах митці Північного Відродження?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Покажіть на карті атласу європейські міста, пов'язані з життям і творчістю митців Високого Відродження.
7. **Працюємо разом.** Метод «Кола Венна». Визначте спільні й відмінні риси у творчості «титанів» італійського Високого Відродження — Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонарроті та Рафаеля Санті.
8. **Працюємо в парах.** Метод «Удвох». За додатковими джерелами складіть таблицю «Митці епохи Відродження».

Митець	Напрямок Відродження	Твори

9. Чому необхідно зберігати мистецьку спадщину рідного краю та світу? Поясніть свою думку.

Оцінюємо і створюємо

10. Дослідіть життєвий і творчий шлях Леонардо да Вінчі (або іншого представника епохи Відродження). Результат роботи подайте у вигляді інтерв'ю з ним. Продумайте запитання та спрогнозуйте відповіді на них.
11. Із відкритих джерел виберіть твори одного з митців епохи Високого Відродження. Дослідіть історію їх створення. Розробіть рекламний буклет.
12. Створіть експозицію до віртуального музею «Митці Північного Відродження». Обґрунтуйте доцільність експонатів, які ви вибрали.

1. Нікколо Макіавеллі та Еразм Роттердамський

- Чи погоджуєтесь ви з поглядами Н. Макіавеллі на державу? У чому, на вашу думку, полягає внесок Еразма Роттердамського в тогочасний європейський інтелектуальний рух?

Видатним мислителем епохи Відродження був **Нікколо Макіавеллі**. Хоча його особистість і погляди досі викликають суперечки. Одні вчені вважають Н. Макіавеллі лицеміром, інші — просто реалістом, який наважився зобразити світ таким, яким він був насправді.

Упродовж усього життя Н. Макіавеллі Італія залишалася поділеною на десятки дрібних держав. Постійні внутрішні чвари, напади чужоземних військ спонукали італійців до роздумів про те, яким має бути правитель, здатний об'єднати Італію та навести лад у країні.

Над цим питанням замислювався й Н. Макіавеллі. У **1516 р.** він написав працю «Державець», присвячену правителю Флоренції Лоренцо Медічі. Автор просував думку про те, що успішний правитель має відкинути моральні принципи та діяти силою і хитрістю. Н. Макіавеллі вважав, що сумління може лише заважати правителю.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які літературні жанри розвивалися в середньовічній Європі?
2. Назвіть твори літератури європейського Середньовіччя, які вам запам'яталися. Про що в них ідеться?
3. Яких європейських письменників XVI ст. ви знаєте з курсу зарубіжної літератури?
4. Наведіть приклади втілення у творах літератури ідеалів гуманізму.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про основні ідеї мислителів і письменників, творчість яких впливала на ранньомодерне європейське суспільство.

Працюємо із джерелом

Із праці «Державець» Н. Макіавеллі (1516 р.)

Кожен розуміє, як похвально для володаря виконувати дане слово і жити правдою, а не лукавством. Однак, як показує наш досвід, великі справи вершили саме ті володарі, які не дуже пам'ятали про свої обіцянки, уміли спритно дурити простаків і зрештою подужали тих, хто покладався на чесність...

Володар повинен здаватися милосердним, вірним, людяним, щирим, побожним, але йому треба так

панувати над собою, щоб за потреби він міг стати зовсім інакшим і робити все навпаки. [5]

- **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела та дайте відповіді на запитання. **1.** Які якості Н. Макіавеллі вважав необхідними для правителя? **2.** Спираючись на текст, поясніть, як ви розумієте вислів «мета виправдовує засоби».

Статуя Еразма в Роттердамі (Нідерланди). Скульптор Хендрік де Кейзер. 1622 р.

Рекламний плакат до твору Ф. Рабле. Художник Гюстав Доре. XIX ст.

Католицька церква засудила цей твір як несумісний із християнською етикою, хоча мислитель лише першим відверто описав реалії його часів.

Видатним представником Північного Відродження був **Еразм Роттердамський**. Після завершення навчання на теологічному (богословському) факультеті Паризького університету він посів провідне місце в європейській науці як видатний мовознавець, письменник, мислитель, гуманіст.

У своїх творах Еразм Роттердамський виклав основи гуманістичного вчення. Зокрема, він розглядав християнство як вищий етап морального розвитку людства, підготовлений попереднім періодом розвитку античної культури й науки. Саме античність, на його думку, обумовила важливе місце людяності та людської гідності в загальному процесі самовдосконалення. У сатирах «Похвала Глупоті», «Домашні бесіди» Еразм Роттердамський викривав відсутність будь-якої розумної основи в усіх сферах життя — політичній, церковній, культурній. Особливо різко він критикував богословів.

Погляди мислителя стали основою для виникнення руху Реформації (про нього ви дізнаєтеся в наступних параграфах). Хоча сам Еразм Роттердамський виступив проти неї.

2. Творчість Ф. Рабле та В. Шекспіра

► Чим уславилися Ф. Рабле та В. Шекспір?

Французький письменник **Франсуа Рабле** написав тільки одну книгу — «Гаргантюа і Пантагрюель», але вона стала найвизначнішим твором французької художньої літератури XVI ст. Автор працював над ним упродовж **1532—1564 рр.**

«Гаргантюа і Пантагрюель» — книга-казка з добре знайомими у Франції героями-велетнями. Проте письменник-гуманіст вклав у твір новий зміст. Ф. Рабле висміяв звичаї та життя знаті, виступив проти католицької церкви й влади Папи Римського. Він вигадав країну-мрію, де кожен працював для добробуту суспільства, але робив лише те, що йому подобалося. У сміливих і гострих жартах Ф. Рабле відверто насміхався над порядками, що панували в тогочасній Європі. Проти Ф. Рабле виступила

Процесія персонажів із п'єс В. Шекспіра. Невідомий художник. XIX ст.

католицька церква. Книгу було заборонено, але твір читали потай і передавали одне одному.

Вільям Шекспір — найвідоміший англійський драматург XVI ст. Спочатку він був актором, згодом — співвласником лондонського театру «Глобус», потім почав створювати п'єси для театру. Упродовж життя В. Шекспір написав 37 п'єс і 154 сонети.

Значну популярність мали його комедії «Приборкання непокірної», «Комедія помилок», «Як вам це сподобається», «Дванадцята ніч», «Два веронці», «Сон літньої ночі». У цих п'єсах автор уславлював красу людини та її почуттів, повагу до неї не за майновим становищем і походженням, а за поведінкою в різних ситуаціях та особистими якостями. Відомими у світі стали трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта», «Гамлет», «Король Лір», «Отелло». В історичних драмах «Генрі I», «Річард III», «Король Джон», «Генрі IV», «Генрі V» В. Шекспір зобразив середньовічну Англію. Проте він не тільки відтворив події минулого, а й дав їм власну оцінку. Автор засуджував тиранів і самовладдя, захищав ідеали гуманізму, утверджував право людей на рівність.

3. Гуманізм М. Сервантеса

- Як ідеали гуманізму втілювалися у творчості М. Сервантеса?

Творчість Мігеля Сервантеса де Сааведри вважають вершиною іспанської літератури другої половини XVI — початку XVII ст. Життя письменника нагадувало пригодницький роман.

❗ Зверніть увагу

Творчість В. Шекспіра була гуманістичною за змістом. Вустами героя однієї зі своїх п'єс він сказав: «Яким чудовим є цей рід людський!». Ці слова можуть стати девізом для творчості не тільки В. Шекспіра, а й усіх письменників Європи Ранньомодерної доби.

📖 Працюємо із джерелом

**Із роману М. Сервантеса
«Премудрий гідальго Дон Кіхот
з Ламанчі» (поради Дон Кіхота
Санчо Пансі) (1605 р.)**

...Пильнуй завше, хто ти єсть такий, пізнай себе самого, а то найтрудніше з усіх пізнавань. Знавши себе, не будеш надиматись, як тая жаба, що з волом зрівняти хотіла...

...Хто не з високого роду походить, нехай справляє уряд свій з повагою, але рівночасно й з лагодою та добротою; як діятиме обачно, то може уникнути зломовних перешептів, що не минають жодного стану.

Як візьмеш собі за правило чесноту і будеш у всьому добродішним, не завидуй панам і князям великим, що чинять так само; бо кров — то спадок, а чеснота — набуток, тим-то чеснота сама собою цінніша за кров. [6]

- **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела й висловіть думку, на які людські чесноти звертає увагу автор. Чому ви так вважаєте?

Пам'ятник Дон Кіхоту і Санчо Пансі біля стели, в основі якої фігура М. Сервантеса, що дивиться на своїх героїв на площі Іспанії (Мадрид). Скульптор Лоренцо Кулло-Валера. 1923—1929 рр.

Після закінчення університету молодого гідальго (дворянина) М. Сервантеса забрали до армії, і він узяв участь у морській битві біля Лепанто. Діставши тяжке поранення, М. Сервантес залишив армію. Повертаючись додому, він потрапив до рук піратів. П'ять років М. Сервантес провів у полоні в Алжирі, декілька разів намагався втекти, але марно. Він зміг звільнитися лише за великий викуп. До Іспанії М. Сервантес повернувся бідняком і пішов працювати збирачем податків, хоча ця робота була йому не до вподоби.

М. Сервантес мав хист до письменництва. У світовій літературі він передусім уславився як автор роману «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі». Головний герой твору, дворянин Алонсо Кіхано, уявив себе мандрівним лицарем і мріяв відродити лицарські часи. Він один не розумів, що та епоха давно минула, і як останній «лицар сумного образу» поводитися недоречно й кумедно. Дон Кіхот намагався власноруч змінити заведені порядки, захистити вдів і сиріт, покарати винуватців їхніх страждань. Проте насправді він лише чинив безладдя. Попри це героя М. Сервантеса можна вважати справжнім гуманістом, адже у своїх вчинках він керувався людяністю і шляхетністю. У романі Дон Кіхоту допомагав селянин Санчо Панса. Він часто бував недолугим і смішним, але водночас уособлював народний гумор і мудрість.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Відгадайте героя (героїню)». Правила гри. Учитель (учителька) загадує історичну особу за темою параграфа. Учні та учениці мають за допомогою заздалегідь визначеної кількості запитань (наприклад, до десяти) відгадати, про кого йдеться. Учитель (учителька) може відповідати лише «так», «ні» або «частково».

2. Хто був автором історичних драм «Генрі І», «Річард III» та «Король Джон»?
 А Н. Макіавеллі Б Ф. Рабле
 В В. Шекспір Г М. Сервантес
3. Як у творах Н. Макіавеллі та Еразма Роттердамського відобразилися ідеали гуманізму епохи Відродження?
4. Поясніть, як у творчості Ф. Рабле ідеали Високого Відродження поєднувалися з традиційною народною культурою.
5. Чому творчість В. Шекспіра і М. Сервантеса сприяла розвитку національної літератури в Англії та Іспанії?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Виконайте завдання з хронології. 1) Коли святкували 500-річчя створення праці «Державець»? 2) Які події відбувалися на українських землях у період, коли Ф. Рабле писав роман «Гаргантюа і Пантагрюель»? 3) Чи могли автори української полемічної літератури, що поширилася після укладення Берестейської церковної унії, знати про роман М. Сервантеса «Дон Кіхот»? Чому? 4) Чи міг В. Шекспір знати про творчість Ф. Рабле? Поясніть свою думку.
7. **Працюємо разом.** Метод «ПРЕС». Сформулюйте аргументи, які доводять такі твердження. 1) Н. Макіавеллі добре розумів людський характер. 2) Творчість Еразма Роттердамського заважала поширенню гуманістичних ідеалів у суспільстві. 3) Ф. Рабле своєю творчістю захищав католицьку церкву. 4) У словах В. Шекспіра «Яким чудовим є цей рід людський!» фактично відображено зміст як його творчості, так і творчості М. Сервантеса.

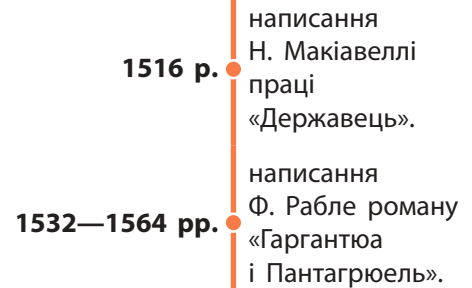
Оцінюємо і створюємо

8. Підтвердьте або спростуйте прикладами твердження про те, що літературні твори віддзеркалюють проблеми розвитку суспільного життя.
9. **Працюємо в малих групах.** Створіть мотиваційне відео про один із літературних творів Високого Відродження.
10. **Працюємо в парах.** Складіть вірш-сенкан про життєвий шлях або творчість одного з діячів літератури епохи Відродження.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- роль творчості Н. Макіавеллі, Еразма Роттердамського, Ф. Рабле, В. Шекспіра та М. Сервантеса в поширенні ідеалів гуманізму в європейському суспільстві.

Працюємо з хронологією

Україна і світ

У Ранньомодерну добу освічені представники верхівки русинського (українського) шляхетства наслідували західноєвропейське захоплення новими творами літератури. Знатні особи, які володіли іноземними мовами, охоче знайомилися з творами Н. Макіавеллі, Ф. Рабле, В. Шекспіра, М. Сервантеса. Хоча тоді лише незначній частині населення було доступне читання.

**Інтерактивні
флешкартки**
rnk.com.ua/110364

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке Реконкіста?
2. Як утворилося Іспанське королівство?
3. Які території перебували у складі Іспанської колоніальної імперії на середину XV ст.?
4. Коли і як постала Священна Римська імперія?
5. Назвіть особливості Священної Римської імперії наприкінці Середньовіччя.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток Іспанії та Священної Римської імперії до кінця XVI ст.

Вигнання євреїв з Іспанії в 1492 р.
Художник Еміліо Сала. 1889 р.

1. Іспанія на межі XV—XVI ст.: зміни в економіці й суспільстві

- Які зміни відбулися в соціально-економічному розвитку Іспанії на межі XV—XVI ст.?

У 1492 р. після завершення Реконкісти весь Піренейський півострів, крім Португалії, було об'єднано під іспанською владою.

Після завоювання Америки іспанські монархи отримали величезні багатства для здійснення своїх планів. Проте роль цих багатств в історії країни була неоднозначною. У XVI — першій половині XVII ст. іспанські завоювальники вивезли з Америки, імовірно, понад 180 тис. тонн золота і понад 16 тис. тонн срібла. Через наплив «дешевого» золота та срібла в той час, коли Іспанія вела війни, її населення найбільше серед усіх європейських країн постраждало від «революції цін».

Іспанський король Фернандо та королева Ізабелль були ревними католиками, прагнули викоринити будь-яку ересь і домогтися релігійної єдності у своїх володіннях.

Першого удару зазнали євреї (юдеї). Від них вимагали або змінити віру, або залишити країну. Хоча насправді переслідували й тих євреїв, що прийняли християнство. Пізніше почалися утиски арабів (мусульман). Так само постраждали й араби, які перейшли до християнства (в Іспанії їх називали морисками). Їм забороняли мати арабські імена, розмовляти рідною мовою, дотримуватися своїх звичаїв. Через деякий час морисків узагалі виселили з Іспанського королівства.

Вигнання євреїв та арабів завдало значної шкоди господарству країни. Раніше родючі поля й багаті міста півдня Іспанії поступово занепадали.

2. Іспанський король Карлос I — імператор Священної Римської імперії Карл V

- Із якими труднощами в розвитку держави зіткнувся Карл V і як їх вирішував?

Спадкоємицею іспанського престолу стала старша дочка Фернандо та Ізабелль — Хуана, одружена із сином правителя Священної Римської імперії з династії Габсбургів. У цьому шлюбі народився їхній син **Карлос I**, який з 1517 р. особисто управляв Іспанським королівством. У 1519 р. його обрали імператором Священної Римської імперії під ім'ям **Карл V**.

Відразу після коронації йому довелося приборкувати міста, які користувалися самоврядуванням, і **кортеси**. Після придушення **повстання комунерос** (1520—1522 рр.) Карлос I обмежив вольності міст і владні повноваження кортесів.

Суттєвих змін зазнало й політичне життя держави. Рейхстаг («імперські збори») як орган законодавчої влади і центр формування державної політики тепер скликали час від часу. Міцності влади сприяло залучення до управління імперією представників основних суспільних верств населення.

Зверніть увагу

Із 1512 р. була поширена офіційна назва держави в Західній і Центральній Європі — Священна Римська імперія німецької нації. Державними мовами в ній визнавали латинську, німецьку, італійську, чеську, угорську і польську. Кількість населення становила 40 млн осіб. Резиденцією імператора було місто Відень, місцем засідань рейхстагу — Регенсбург, а імперського суду — Вецлер.

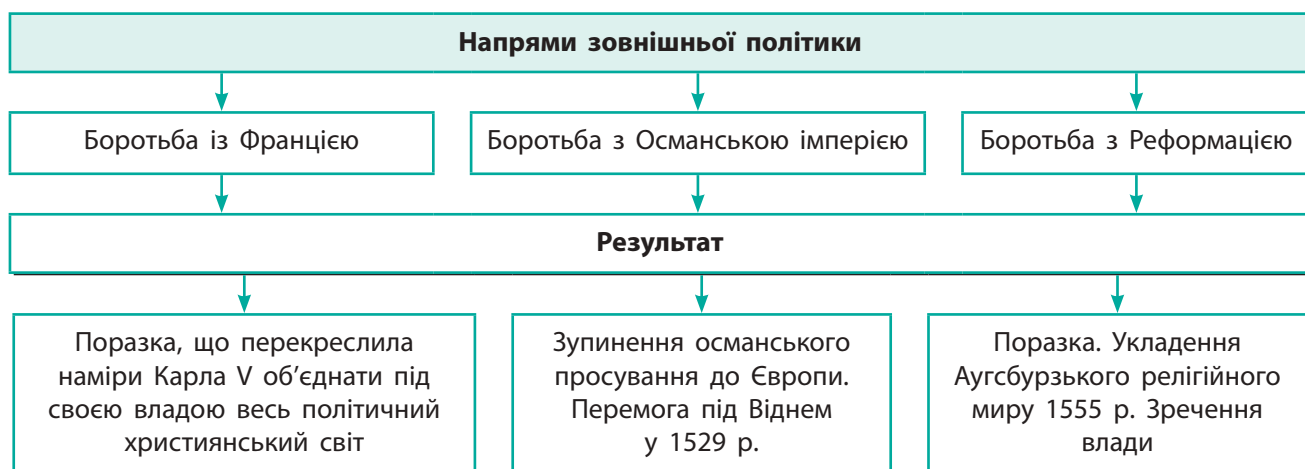
Словник

Кортеси — станово-представницькі збори в Іспанському королівстві, що мали право затверджувати податки.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110241

ПРАВЛІННЯ ІМПЕРАТОРА СВЯЩЕННОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КАРЛА V

- **Працюємо в парах.** Висловіть припущення, якими могли бути результати зовнішньої політики Карла V для Європи та Священної Римської імперії.

Облога Відня 1529 р.
Художник Пітер Снаєрс.
XVII ст.

► Яке враження
справляє на вас
ця картина? Чому?
Що завадило
османам захопити
місто?

Працюємо із джерелом

Іспанський хроніст, священник Педро Сьєса де Леон про Карлоса I (1533 р.)

...Імператор витратив... більше срібла і золота, ніж було у правителів Іспанії з короля Дона Родріго до нього... Якби він не вів війн і місцем його перебування була Іспанія, то дійсно, з його рентами й тим, що надійшло з Індії, уся Іспанія була б переповнена скарбами, як то було в Перу за часів його правителів... [7]

► **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела та висловіть припущення, до яких наслідків мала призвести політика Карлоса I.

Україна і світ

У Ранньомодерну добу для ведення війн європейські правителі активно залучали найманих воїнів. Таке явище було звичним під час боротьби з османськими завоюваннями Іспанського королівства та Священної Римської імперії. На службу в армію, зокрема, наймали загони запорозьких козаків.

В імперії з'явився єдиний законодавчий кодекс. У ньому було проголошено принцип «земського миру», що заборонив застосовувати збройні сили для розв'язання внутрішніх конфліктів.

Священна Римська імперія за правління Карла V мала серйозних противників. Франція, опинившись в оточенні володінь Карла V, не бажала мати такого могутнього сусіда. За владу над Європою боролася й Османська імперія. Імператору також протистояв рух Реформації. У боротьбі з ними минуло правління Карла V. Найгучнішою його перемогою стала оборона Відня **1529 р.** від османської армії.

План Карла V щодо відродження Священної Римської імперії як світової християнської монархії зазнав невдачі. Опір національних рухів і поширення Реформації виключали можливість утримати владу на величезних територіях із народами, різними за культурою і віросповіданням.

Після поразки від німецьких князів — прибічників Реформації в **1555 р.** Карл V зрікся влади. Австрійські володіння, Чеське королівство та частину Угорського королівства разом із короною Священної Римської імперії він передав брату **Фердинанду I**, а Іспанію, Нідерланди, володіння в Італії та іспанські колонії в Новому Світі — сину **Феліпе II**.

ІСПАНІЯ в XVI — першій половині XVII ст.

АРАГОН

Провінції, у яких діяли
станово-представницькі
збори — кортеси

Початок повстання комунерос
(червень 1520 р.)

Межі територій, охоплених
повстанням комунерос
у 1520—1522 рр.

Авіла

Головні центри повстання

Вирішальна битва повстанців
із королівською армією

Королівство Португалія, що
перебувало у складі
Іспанії з 1581 до 1640 р.

Королівство Іспанія та
її володіння на початок 1640 р.

Головні центри виробництва:

металевих виробів

полотна

сукна

шовкових тканин

Головні порти

Карл V (Карлос I) у кріслі.
Художник Тиціан Вечелліо.
1548 р.

Феліпе II. Художник Тиціан
Вечелліо. 1551 р.

Вигнання маврів. Художники Пере Ороміг і Франсіско Перальта. 1613 р.

► Якими були наслідки таких дій влади Іспанії?

3. Розвиток Іспанського королівства в другій половині XVI ст.

► Які заходи внутрішньої та зовнішньої політики Феліпе II призвели до господарського, а потім воєнного і політичного занепаду Іспанії?

Від середини XVI ст. розпочався економічний занепад Іспанії. У цей час її правителем став Феліпе II. Столицю він переніс у місто Мадрид у центрі країни. Феліпе II вважав, що управляти державою необхідно за допомогою детальних розпоряджень і покарань за їх невиконання. Щоб піддані швидше дізнавалися про накази, король розпочав активне будівництво доріг, організував поштову службу. Багато уваги він приділяв армії, яка в той час була наймогутнішою в Європі.

У 1568 р. через утиски влади й католицької церкви почалися повстання маврів (так в Іспанії називали арабів-мусульман). Його придушили лише через два роки. Намагаючись не допустити повторення, з країни виселили близько 400 тис. маврів. Це призвело до економічного занепаду та розорення колись багатого півдня Іспанії.

Феліпе II був ревним католиком і активно захищав католицький світ. Коли європейські країни охопила Реформація, він розпочав запеклу боротьбу проти неї. Саме за його підтримки активно діяла інквізиція. Феліпе II надавав допомогу Папі Римському та забезпечував недоторканість володінь католицької церкви у своїй державі. Проте його спроби подолати противників католицизму в Нідерландах, підтримати французьких католиків і боротьба з Англією зазнали невдач. Крім того, Іспанія втратила велику частину джерел своїх ресурсів.

У політиці Феліпе II були й події, які можна записати до його здобутків. У **1571 р.** у битві біля мису **Лепанто** Феліпе II у союзі з Венецією розгромив османський флот і перешкодив цим просуванню Османської імперії в Європу. У **1581 р.** Феліпе II **приєднав до Іспанії Португалію** з усіма її колоніальними володіннями. Унаслідок цього майже на 60 років об'єдналися дві найбільші тогочасні колоніальні імперії. Весь Піренейський півострів опинився під владою іспанського короля. Проте крім величчя, це принесло нові проблеми. Політика Феліпе II з кінця XVI ст. виснажила державні ресурси та спричинила спочатку господарський, а потім воєнний і політичний занепад Іспанії.

4. Священна Римська імперія в другій половині XVI ст.

► Що було характерне для розвитку Священної Римської імперії в цей період?

У період правління Фердинанда I (1556—1564 рр.) становище у Священній Римській імперії дещо стабілізувалося. Він був прибічником католицизму й Реформації та одним з авторів Аугсбурзького релігійного миру (про це ви дізнаєтеся пізніше). Політика імператора була спрямована на зміцнення держави через союз із князями та покращення діяльності імперських установ. Через це деякі дослідники називають його засновником імперії Ранньомодерної доби.

Син імператора Максиміліан II (1564—1576 рр.) продовжував політику батька, підтримуючи територіальний і релігійний порядок у державі.

Наступний імператор Рудольф II (1576—1611 рр.) зростав при дворі свого дядька Феліпе II в Іспанії. Він теж виріс палким прихильником католицизму. Правління Рудольфа II не було успішним. Його спроби зміцнити католицьку церкву спричинили опір населення. На початку XVII ст. Священну Римську імперію охопило повстання, і Рудольф II втратив престол.

Символи влади імператорів Священної Римської та Австрійської імперій — куля з хрестом, корона і скіпетр. Скарбниця палацу Гофбург у Відні (Австрія).

Спочатку ці символи влади належали імператору Рудольфу II. Пізніше цією короною увінчували всіх імператорів Австрійської імперії до її розпаду в 1918 р.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- характерні ознаки розвитку Іспанського королівства та Священної Римської імперії в XVI ст.

Працюємо з хронологією

- 1529 р. • облога Відня османською армією та її розгром.
- 1571 р. • поразка османського флоту в битві біля Лепанто.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Словесний теніс».

Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в пари. Один учень (учениця) ставить запитання, що передбачає коротку відповідь. Інший (інша) відповідає словом, словосполученням або коротким реченням, після чого може поставити своє запитання. На початку гри треба домовитися, скільки запитань без відповіді означатиме програв.

2. Який король правив Іспанією від 1517 р.?

А Фернандо І

Б Феліпе ІІ

В Карлос І

Г Максиміліан І

3. Які зміни, що відбувалися в Іспанському королівстві на межі XV—XVI ст., стали важливими для його розвитку? Чому?
4. Що робило османські завоювання небезпечними для Європи?
5. Чому Карлу V не вдалося встановити зверхність над Європою?
6. Як розвивалася Священна Римська імперія за Карла V?
7. Як ви розумієте вислів, що над Священною Римською імперією за часів Карла V «ніколи не заходить сонце»?

Застосовуємо і аналізуємо

8. Покажіть на карті (с. 53) територію Іспанського королівства в XVI — першій половині XVII ст. та місця основних подій.
9. Виконайте завдання з хронології. 1) Скільки років розділяє облогу Відня османською армією та її розгром у битві біля Лепанто? Що, на вашу думку, об'єднує ці дві історичні події? 2) Через скільки років після битви біля Лепанто було укладено Берестейську церковну унію? 3) У якому році відзначатимуть 500-річчя битви біля Лепанто? Чи варто, на вашу думку, урочисто святкувати цю дату? Поясніть чому.

Оцінюємо і створюємо

10. За додатковими джерелами дослідіть життя та діяльність Карлоса І (Карла V) або Феліпе ІІ (на вибір). Підготуйте повідомлення.
11. **Працюємо разом.** Французький мислитель Вольтер одного разу висловився, що «державне утворення, яке називають Священна Римська імперія, не було ні священною, ні римською, ні імперією». Чи згодні ви з його думкою? Обґрунтуйте свою відповідь. Проведіть дебати.

1. Німеччина напередодні Реформації

- Назвіть особливості становища Німеччини напередодні Реформації. Яке місце в ній посідала католицька церква?

Події, які призвели до руху **Реформації** в Європі, відбулися на початку XVI ст. в Німеччині. У цей час вона входила до складу Священної Римської імперії німецької нації.

Священна Римська імперія була політично роздробленою країною, що складалася з багатьох великих і малих, світських і церковних володінь. Її очолював виборний король Німеччини, якого коронували як імператора. Протягом 400 років імператорів обирали з родини Габсбургів. Ви вже знаєте, що молодий іспанський король Карлос I став новим імператором під ім'ям Карл V Габсбург.

Важливу роль у політичному житті Німеччини відігравали князі та міста. У першій половині XVI ст. тут було близько 70 князів — архієпископів, єпископів і світських осіб. Міста, яких налічувалося близько трьох тисяч, поділялися на імперські, підпорядковані імператору, і вільні, що мали самоуправління. Проте в цей час відмінності між імперськими та вільними містами майже зникли. Усі вони мали значні права й часто управляли навколишніми територіями, як невеликим князівством. Найбільшими містами були Нюрнберг, Аугсбург, Кельн.

Вищим станово-представницьким органом Священної Римської імперії був рейхстаг. Він складався з трьох палат — **курфюрстів**, духовної та світської знаті й представників міст. У князівствах діяли ландтаги (земельні збори) — станово-представницькі органи місцевої світської знаті й духовенства та міст. До деяких ландтагів належали також представники сільських громад.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як відбувався розвиток Німеччини в Середньовіччі?
2. Що вам відомо про утворення Священної Римської імперії? Із якого часу вона стала Священною Римською імперією німецької нації?
3. Як на політичне життя Німеччини та Священної Римської імперії вплинула «Золота булла» 1356 р.?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

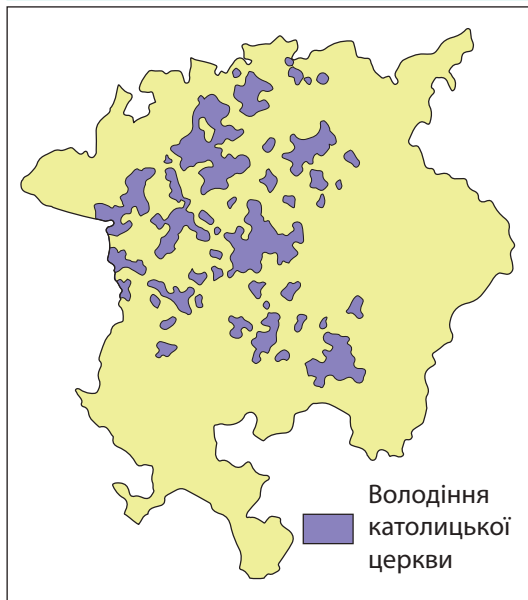
- про становище Німеччини напередодні Реформації та місце в ній католицької церкви;
- як впливав на становище в країні німецький гуманізм;
- про виступ М. Лютера й початок Реформації в Німеччині.

АЯ Словник

Реформація (у перекладі з латинської мови — «перетворення», «виправлення») — релігійно-суспільний рух у Європі XVI — середини XVIII ст., що виступав за переосмислення ролі католицької церкви та був спрямований на повернення до біблійних витоків християнства.

Курфюрсти — сім церковних і світських князів у Священній Римській імперії німецької нації, які мали право обирати імператора.

ЦЕРКОВНІ ВОЛОДІННЯ В НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ у XVI ст.

Володіння
католицької
церкви

Ульріх фон Гуттен. Гравюра 1522 р.

На початку XVI ст. більшість населення країни становило залежне селянство, яке сплачувало податки землевласникам і церкві. Проте поступово поширювалися ринкові відносини. Виникали нові мануфактури. Одночасно із цим формувалися й зростали нові суспільні верстви — буржуазія (бюргерство) і наймані працівники. При цьому буржуазія все частіше виступала проти всього, що, на її думку, заважало розвитку підприємництва. Саме тому вона підтримувала критику католицької церкви.

Католицька церква відігравала провідну роль у житті політично роздробленої Німеччини. Вона мала тут набагато ширше поле діяльності, ніж у країнах із сильною центральною владою. Усю Німеччину заповнили продавці індульгенцій, святих реліквій і різні збирачі платежів на користь церкви. Католицькій церкві належали величезні земельні володіння та навіть міста. Найбільші прибутки зі своїх володінь Папа Римський отримував саме з Німеччини.

Імператор Максиміліан I спробував домовитися з Папою Римським про обмеження діяльності католицької церкви в Німеччині. Зокрема, він сподівався на зменшення платежів на користь Риму. Проте Папа Римський не бажав йти на поступки.

- **Працюємо в парах.** Оберіть десять ключових слів, що характеризують становище Німеччини напередодні Реформації. Результат роботи подайте у вигляді СМС.

2. Німецький гуманізм

- Чому німецький гуманізм відіграв значну роль у підготовці суспільства до сприйняття ідей Реформації?

Критика католицької церкви активізувалася через поширення в Німеччині ідеалів гуманізму.

На початку XVI ст. в Німеччині налічувалося 16 університетів, у більшості з яких викладали вчені-гуманісти. Найвищого розквіту гуманізм досяг у Німеччині напередодні Реформації. Саме тоді сягнула своєї вершини гуманістична сатира.

Краєвид міста Віттенберг. XV—XVI ст.

У Німеччині з'явився сатиричний твір «Листи темних людей», який викривав безкультурність і моральний занепад католицького духовенства, його захоплення нескінченними богословськими суперечками з будь-якої дрібниці. Широкої слави набула діяльність молодшого сучасника Еразма Роттердамського рицаря-гуманіста Ульріха фон Гуттена.

В епоху Відродження люди по-новому подивилися на релігію та роль церкви в суспільстві. В основі цих поглядів була притаманна гуманізму увага до індивідуальності й особистої відповідальності людини за свої вчинки. У цій новій ситуації сформувалися передумови Реформації.

3. Початок Реформації. Церковна, або магістерська, Реформація

► До яких наслідків призвело поширення в Німеччині реформаційного вчення М. Лютера?

У 1517 р. німецький богослов **Мартін Лютер** у місті **Віттенберг** оприлюднив свій твір «95 тез» про зловживання продажем індульгенцій. Там він виклав основи свого вчення:

- Людина рятується лише своєю вірою.
- Спасіння можна отримати лише Божою милістю, і воно не залежить від заслуг людини, бо не люди, а лише Бог знає справжню ціну «добрих справ».
- Єдиним авторитетом у справах віри є Святе Письмо, Слово Боже.

Працюємо із джерелом

Із памфлету У. фон Гуттена «Вадиск, або Римська тріада» (1520 р.)

rnk.com.ua/110242

РЕФОРМАЦІЯ

Основні причини

Загальна криза католицької церкви й поширення руху за її оновлення

Прагнення буржуазії, вплив якої посилювався, переосмислити роль християнства в суспільстві

Поширення поглядів про доцільність створення національної, не підпорядкованої Папі Римському церкви і здійснення богослужінь рідною мовою

Пам'ятник М. Лютеру у Віттенберзі (Німеччина). Скульптор Йоганн Готфрід Шадов. 1821 р.

- На що саме в діяльності М. Лютера звертає увагу скульптор?

Біблія Лютера — перекладене німецькою мовою Святе Письмо. 1534 р.

- Чому переклад Святого Письма став важливим кроком у процесі Реформації?

Працюємо із джерелом

Із «95 тез» М. Лютера (1517 р.)

...Кожний християнин, якщо він тільки справді розкаюється, дістає повне відпущення провини без індульгенції. Справжнім скарбом церкви є не відпущення, а святе Євангеліє величі й милості Божої.

...Християн треба вчити, що той, хто бачить нужденного і попри це віддає гроші на індульгенції, отримує не відпущення Папи, а гнів Бога...

...Стверджувати, що хрест відпущення, прикрашений гербами Папи і встановлений у храмах, має однакову цінність із хрестом Христовим, є блюзнірством... [9]

- **Працюємо в малих групах.** Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання. **1.** Проти чого виступав М. Лютер? **2.** Висловіть припущення, які кі наслідки для католицької церкви міг спричинити його виступ.

Вчення М. Лютера, яке можна стисло охарактеризувати як «спасіння вірою», спонукало людей до подальших роздумів. Вони міркували: якщо спасіння залежить лише від Божого милосердя, то для чого потрібне посередництво церкви на чолі з Папою Римським? Вчення М. Лютера перекреслювало обов'язковий для католицизму авторитет поряд зі Святим Письмом рішень Папи й церковних соборів. На думку богослова, про це не йдеться у Святому Письмі, а тому його слід відкинути як «людські вигадки».

Католицька церква засудила М. Лютера, Папа Лев X відлучив його від церкви. Однак деякі німецькі князі на з'їзді у Вормсі вирішили підтримати богослова. У Німеччині почалася Реформація, яка охопила більшість населення країни.

У розгортанні Реформації в Німеччині дослідники визначають два напрями. М. Лютер, який започаткував цей рух, уособлював церковний, або магістерський, напрям. Його представники сподівалися шляхом докорінних змін католицизму зберегти церковні традиції. Пізніше виник народний, або радикальний, напрям Реформації, який узагалі заперечував традиційну церкву.

Продаж індульгенцій. Художник Йорг Бреу (Старший). Розфарбована гравюра 1530 р.

4. Народна, або радикальна, Реформація

- Якими були причини та результати Селянської війни 1524—1525 рр.? Як повстанці поєднали соціальні й релігійні вимоги?

У кожному місті й селі Німеччини люди сперечалися про те, якою тепер має бути церква. Вони самовільно виганяли священників, розпускали монастирі. Користуючись ситуацією, князі захоплювали монастирські землі, а населення відмовлялося сплачувати церкві податки. Владу Папи Римського більше не визнавали.

Проте ці зміни задовольняли не всіх. Міська біднота, селяни прагнули більшого. Вони слухали проповідників народного напрямку, які закликали негайно знищити католицьку церкву, повернутися до ідей раннього християнства й побудувати Царство Боже на Землі («усе буде спільним, і всі люди стануть рівними»). Саме такої Реформації вони бажали та ладні були боротися за неї.

У багатьох містах і селах виникли стихійні виступи. Реформація, що починалася як рух поміркованих верств суспільства, натхнених гуманістичними ідеалами перетворення католицької церкви, стала боротьбою за покращення становища населення.

Поступово Священну Римську імперію охопили масові заворушення економічного та релігійного характеру. У них узяли участь селяни, частково містяни й дрібні рицарі. Ці події увійшли в історію під назвою **Селянська війна 1524—1525 рр.** Вона була спричинена соціальними суперечностями та супроводжувалася взаємною жорстокістю, спустошеннями.

Індульгенція — документ, під яким розуміли прощення гріхів, примирення з церквою та звільнення від покарання. Він набув поширення після хрестових походів. У 1567 р. Папа Римський Пій V офіційно заборонив продаж індульгенцій.

РАЙОНИ, ОХОПЛЕНІ СЕЛЯНСЬКОЮ ВІЙНОЮ В НІМЕЧЧИНІ

Територія Священної Римської імперії на початку XVI ст.

Райони, охоплені селянськими виступами в 1524—1525 рр.

✕ Місця основних сутичок

Межі держав подано станом на початок XVI ст.

► Назвіть території, що були охоплені Селянською війною.

Працюємо із джерелом

Із листа М. Лютера «Проти грабіжницьких і розбійних селянських орд»

Три роки жахливих гріхів проти Бога і людей накликають на себе ці селяни. По-перше, вони присягалися своїм панам у вірності й відданості, бути покірними і слухняними... Проте оскільки вони... повстають проти своїх панів, то вони накликали кари на тіло і душу...

По-друге, оскільки вони почали заколот, зухвало розкрадають і грабують монастирі та замки, які їм не належать, то тільки за це вони двічі повинні вмерти тілесно й духовно... Заколот — це не просте вбивство, він схожий на велику пожежу, яка підпалює та спустошує країну. Тому кожен, хто може, повинен їх бити, душити, колоти потай або відверто і пам'ятати, що не може бути нічого отруйнішого, згубнішого, нічого більш диявольського, ніж бунтівник. Його треба вбивати, як скаженого пса... [10]

► **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела та визначте, яким було ставлення М. Лютера до повсталих селян.

Спільного плану дій у повсталих не було. Найбільшого розмаху протистояння досягло навесні-влітку 1525 р., коли в ньому брали участь близько 300 тис. осіб.

М. Лютер засуджував дії обох сторін. Селян-повстанців він вважав «грабіжницькими та розбійними ордами», а їхнім противникам нагадував про християнське милосердя та виступав проти «лютих, несамовитих тиранів, що не усвідомлюють, що роблять, які навіть після закінчення битви не можуть утамувати свою жагу крові».

Селянська війна завершилася поразкою повсталих. За оцінками сучасних істориків, у ній загинуло близько 100 тис. осіб.

Проте діяльність народних проповідників не припинилася. Її результатом стала поява сучасних євангельських течій — баптистів, менонітів, методистів, п'ятдесятників тощо.

Тестові завдання
rnk.com.ua/109629

§ 10. Поширення Реформації та Контрреформації в Європі

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як у Середньовіччі католицька церква боролася з тими, хто виступав проти неї?
2. Чому католицька церква придушувала будь-які спроби заперечити її привілейоване місце в середньовічному суспільстві?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як з'явився протестантизм;
- про особливості лютеранства та кальвінізму;
- що таке Контрреформація;
- у чому полягала роль ордену єзуїтів у поширенні Контрреформації.

А:Я Словник

Протестантизм — один із трьох основних напрямів у християнстві (поряд із католицизмом і православ'ям), що виник під час Реформації в XVI ст.; є сукупністю численних самостійних церков.

Лютеранство — напрям протестантизму, що виник під час Реформації в Німеччині в XVI ст. У його основу було покладено вчення М. Лютера.

Релігійні війни — збройний конфлікт між представниками різних релігійних груп. Релігійні війни найчастіше виникають між країнами з різною релігією або між представниками різних релігійних течій у межах однієї країни.

1. Народження протестантизму

- Які події стали причиною появи протестантизму та які наслідки це мало?

Боротьба між прихильниками та противниками ідей М. Лютера в Німеччині тривала ще 30 років після закінчення Селянської війни. Набула поширення низка напрямів **протестантизму**. Прихильники **лютеранства** в Північній Німеччині фактично ліквідували католицьку церкву. Главою церкви в кожному князівстві став князь. Скасували дорогі обряди й шанування ікон, богослужіння вели рідною мовою. Усі церковні володіння конфіскували.

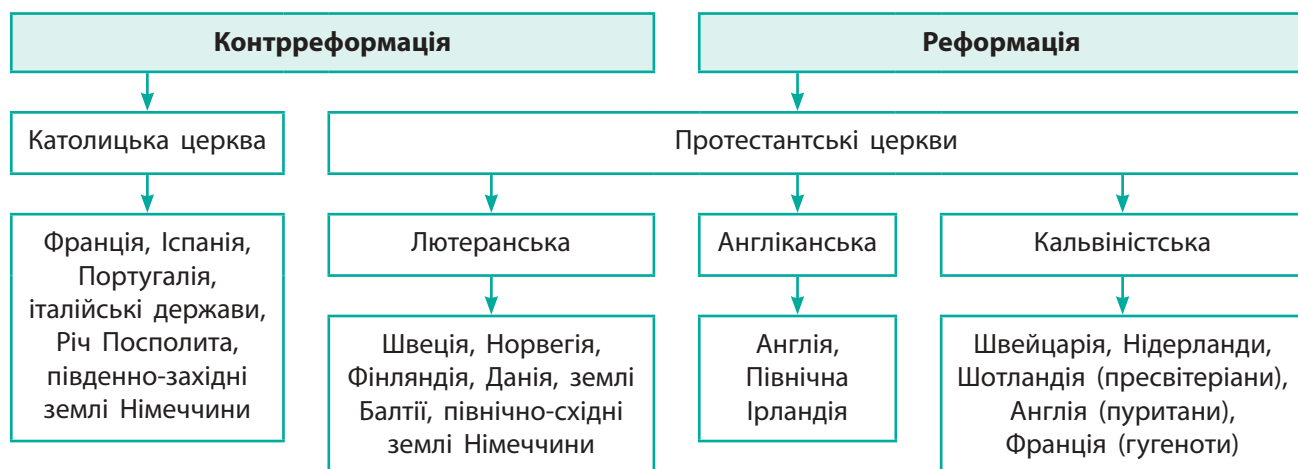
У 1529 р. на засіданні рейхстагу в місті Шпаер католицька більшість прийняла рішення, за яким католицькі церковні служби мали стати обов'язковими на території князівств і в містах, де прихильно ставилися до лютеранства. У відповідь п'ять князівств і 14 міст склали протест, у якому заявили, що в питаннях віри неможливо підкорятися рішенню більшості. Відтоді прихильників лютеранства почали називати протестантами, а лютеранську церкву — протестантською.

Протистояння між католиками й протестантами в Німеччині не припинялося та переросло в **релігійні війни**.

Протестантські князі об'єдналися в Шмалькальденський союз. Імператор Карл V розпочав у 1546 р. проти нього Першу Шмалькальденську війну та переміг у ній. Проте його спроба призупинити Реформацію в Німеччині зустріла опір населення.

У 1552 р. спалахнула Друга Шмалькальденська війна. У ній союз протестантських князів разом із військом французького короля Анрі II розбив армію імператора. У **1555 р.** на імперському рейхстазі в місті **Аугсбург** було укладено

ПОШИРЕННЯ ІДЕЙ РЕФОРМАЦІЇ І КОНТРРЕФОРМАЦІЇ

► **Працюємо в парах.** Покажіть на карті атласу держави, зазначені в схемі. Які віровчення в них панували?

релігійний мир. Попри вимоги лютеран населення імперії не отримало право вибирати віру. Релігію визначали князі, а піддані мали дотримуватися її (**принцип «чия влада, того й віра»**). Проте закріплювалося право на переселення для жителів князівств, які не бажали прийняти релігію свого правителя. Аугсбурзький мир не вирішив усіх проблем, але послабив протистояння католиків і протестантів.

Усвідомлюючи повний крах своїх планів, Карл V відмовився підписати договір та зрікся престолу.

► **Працюємо разом.** Поясніть, чому прихильники лютеранства вважали, що в питаннях віри неможливо підкорятися рішення більшості.

2. Реформація у Швейцарії. Кальвінізм

► Чому саме кальвінізм став основою світогляду «ділової людини» Ранньомодерної доби?

Події в сусідній Німеччині мали великий вплив на кантони — окремі незалежні землі, що були об'єднані у Швейцарський союз. Більшість населення тут також була невдоволена католицькою церквою, виступала за обмеження її впливу й **секуляризацію** володінь. Реформацію в країні започаткував Ульріх Цвінглі, який був прибічником поглядів Еразма Роттердамського.

Військова рада під час Першої Шмалькальденської війни. Художник Ганс Дьорінг.

А-Я Словник

Секуляризація (у перекладі з латинської мови *saecularis* — «світський») — у широкому розумінні: зменшення впливу церкви життя та свідомість людей; у вузькому розумінні: вилучення державою церковної власності, земель тощо.

А-Я Словник

Кальвінізм — напрям протестантизму, що виник під час Реформації у Швейцарії в XVI ст. У його основу було покладено вчення Ж. Кальвіна.

Диспут у старій ратуші Цюриха в 1523 р. Невідомий художник. Близько 1600 р.
Міська рада проводить публічне обговорення того, якими мають бути християнське віровчення та церква.

У 1523 р. в Цюриху він оприлюднив «67 тез», де виклав основи свого вчення. Головним проголошувалося твердження, що благодать дарує Бог людям глибокої віри. На відміну від М. Лютера, У. Цвінглі вважав істинним у християнській вірі лише те, що підтверджувало Святе Письмо. У. Цвінглі вимагав усунути із церков усе зайве, що відривало вірян від звернення до Бога, — прикраси, картини, скульптури, музику. Крім того, він заперечував необхідність ушанування святих, поклоніння мощам, існування чернецтва й дотримання постів.

У дискусіях із католиками в Цюриху У. Цвінглі фактично переміг. Проте після його загибелі вчення поступово занепало.

Іншим центром реформаційного руху у Швейцарії стала Женева. Містяни підтримали лютеранських проповідників і примусили католицьке духовенство залишити місто. У 1541 р. до Женеви прибув французький богослов **Жан Кальвін**, рятуючись від релігійних переслідувань. Він став відомим завдяки своїй праці «Настанова у християнській вірі». Вчення Ж. Кальвіна дістало назву **кальвінізм**. Поряд із лютеранством він належав до церковного, або магістерського, напрямку Реформації.

В основу вчення Ж. Кальвіна було покладено ідею про божественне призначення. Він вважав, що доля кожної людини визначена Богом і тільки Бог вирішує, потрапить людина до пекла чи до раю. Кальвінізм навчав, що у своєму земному житті людина має працювати, не прагнути комфорту й насолоди, бути сумлінною та накопичувати багатства.

Якщо католицька церква вважала багатство гріхом, то Ж. Кальвін, навпаки, видавав його за ознаку Божого благословення. Він виправдовував лихварство та навіть рабовласництво.

Ж. Кальвін розбудував нову церковну організацію. Кальвіністська церква у Швейцарії контролювала всі сфери життя людей. Було введено суворі правила: заборонили танці, пісні, святковий одяг, прикраси, запровадили комендантську годину. За порушення норм християнської моралі жорстоко карали. У Європі Женеву почали називати «протестантським Римом», а Ж. Кальвіна — «женевським Папою». Він залишався релігійним і політичним лідером міста до своєї смерті.

❑ Цікаві факти

У часи затвердження кальвіністської церкви у Швейцарії трагічно склалася доля іспанського лікаря-католика Мігеля Сервета. За виступи проти католицької церкви його переслідувала інквізиція, і він сподівався знайти порятунк у Женеві. Проте Ж. Кальвін звинуватив М. Сервета в єресі та засудив до спалення на вогнищі.

Попри суворі вимоги до людей кальвінізм загалом відповідав потребам нового капіталістичного суспільства. Вчення Ж. Кальвіна поширилося із Женеви до країн, де розвивалися ринкові відносини. Ці нові ідеї стали основою погляду на світ і своє місце в ньому «ділової людини» Ранньомодерної доби.

3. Контрреформація. Тридентський собор

- Які основні заходи передбачала Контрреформація? Чи була вона, на вашу думку, потрібна католицькій церкві в цей час?

Через поширення впливу протестантизму католицька церква розпочала власну реформу та вступила на шлях відродження. Це була система заходів, які стали **Контрреформацією**. Її представники пропонували скликати церковний собор для здійснення перетворень у житті католицької церкви та водночас активніше протидіяти наступу протестантизму.

Через деякий час католицька церква створила спеціальний список — «**Індекс заборонених книг**». Занесені до нього твори вилучали з продажу та привселюдно спалювали разом із портретами авторів. Винним у читанні заборонених книг загрожував суд інквізиції. Одночасно із цим Папа Римський доручив розробити проєкт реформи для оновлення католицької церкви. Затвердити її мав церковний собор, який зібрався в місті Тридент. **Тридентський собор** працював із перервами протягом

Скульптури чотирьох головних поширювачів кальвінізму: Гійома Фареля, Жана Кальвіна, Теодора де Безе, Джона Нокса на Стіні Реформації в Женеві (Швейцарія).

- За додатковими джерелами складіть коротку довідку про внесок зазначених діячів у розгортання Реформації у Швейцарії.

АЯ Словник

Контрреформація (католицька Реформація, або католицьке Відродження) — релігійно-церковний рух у Європі другої половини XVI — середини XVII ст. за оновлення католицької церкви, що виник як реакція на протестантську Реформацію та поширення протестантизму.

❗ Зверніть увагу

Період Контрреформації, на думку багатьох дослідників, охоплює події від початку роботи Тридентського собору (1545 р.) до завершення Тридцятилітньої війни (1648 р.). Однак деякі вчені початком Контрреформації вважають відлучення від церкви М. Лютера в 1520 р.

Тридентський собор. Художник Хуан Забало. XVIII ст.

- Покажіть на карті атласу місто, де працював собор. Скільки років тривала його діяльність?

❑ Цікаві факти

Католицька церква рішуче опиралася поширенню протестантських вчень. Проте ідеї лютеранства проникали і в Італію. Папа Римський Павло III створив вищий орган боротьби з єресями — Конгрегацію верховної інквізиції (1542 р.). Із часом вона почала впливати майже на всі католицькі держави. Особливо жорстко інквізиція діяла в Іспанії та Португалії, де всі прихильники протестантизму («залишки лютеран» і «прибічники еразмізму») були засуджені до страти.

1545—1563 рр. та отримав від Папи повну свободу дій в обговоренні питань церковного життя.

Собор закликав до очищення церкви від негідних осіб, заборонив продаж індульгенцій і церковних посад, установив суворий нагляд за поведінкою священників. Церква повернулася до своєї головної справи — піклуватися про душі людей і допомагати бідним. На Тридентському соборі було також затверджено основні католицькі настанови. Рішення собору надихали прихильників католицизму, але його відмова знайти порозуміння з протестантами поглибила релігійний розкол у Європі.

4. «Товариство Ісуса» (орден єзуїтів)

- Визначте основні особливості організації та діяльності ордену єзуїтів.

Особливу роль у боротьбі проти Реформації відіграло «Товариство Ісуса», або **орден єзуїтів**, створений іспанським дворянином **Ігнатієм Лойолою** в 1534 р. Спочатку орден здійснював лише проповідницьку та доброчинну діяльність, але пізніше його метою проголосили також захист католицької віри.

А:Я Словник

Єзуїти (латинською мовою *Jesus* — «Ісус») — члени католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса».

Працюємо із джерелом

Із листа І. Лойоли до імператора Карла V

Для боротьби зі злом, що поширюється та лютує в Німеччині, необхідно перш за все віддати перевагу такому засобу, як університети, що є прикладом релігійного життя, цілісності католицького вчення та приводить учнів до добра... [11]

► Чому, на вашу думку, І. Лойола вважав важливим приділяти увагу процесу навчання в університетах для боротьби з поширенням Реформації?

«Товариство Ісуса» об'єднувало високоосвічених людей, які усвідомлено присвятили себе справі відродження могутності церкви.

З розгортанням Контрреформації єзуїти стали першим в історії католицької церкви релігійним орденом, для якого освіта була основною діяльністю. Дві третини всіх організацій «Товариства Ісуса» в XVII—XVIII ст. становили школи та університети. У своїх навчальних закладах єзуїти надавали ґрунтовні знання, водночас виховуючи учнів у дусі католицизму. Метою ордену стало через вплив на молодь поступово посилити прихильність населення до католицької церкви. Станом на 1615 р. орден єзуїтів налічував близько 13 тис. осіб та опікувався 370 школами у світі.

Окрім єзуїтів, для протидії поширенню Реформації та відновленню ідеалів раннього християнства було утворено інші чернечі ордени: театинці, капуцини, варнавіти, боніфратри та урсулінки.

Україна і світ

На українських землях у складі Польського королівства орден єзуїтів розпочав діяльність у 1569 р. Він розгорнув широку освітню роботу, створюючи школи, колегіуми для шляхетської молоді, учительські семінарії та духовні семінарії для священників. На середину XVII ст. на українських землях діяло 13 колегіумів. Із часом деякі школи перетворилися на навчальні заклади вищого типу. Модель єзуїтського шкільництва стала взірцем для створення православної Києво-Могилянської колегії.

Диво Святого Ігнатія Лойоли. Художник Пітер Пауль Рубенс. 1617—1618 рр. «Дивом» вважали те, що І. Лойола заснував чернечу громаду нового типу — «Товариство Ісуса».

Зверніть увагу

Важливим напрямом у діяльності ордену стало **місіонерство**. Не втручаючись у місцеві звичаї та традиції, єзуїти мирно узгоджували їх із вимогами християнської релігії. Стикаючись із фактами грубого порушення колонізаторами норм християнської моралі, єзуїти засуджували ці дії, ставали на захист місцевого населення. У 1556 р., коли помер І. Лойола, орден уже мав понад 100 місій у різних країнах світу.

Словник

Місіонерство — проповідь християнства, яку здійснювали в найвіддаленіших куточках планети.

- виникнення протестантизму як явище всесвітньої історії Ранньомодерної доби;
- причини популярності кальвінізму серед прибічників протестантизму;
- Контрреформацію як низку заходів із пристосування католицької церкви до потреб суспільства.

- 1534 р. створення «Товариства Ісуса» (ордену єзуїтів).
- 1545—1648 рр. Контрреформація в Європі.
- 1555 р. укладення Аугсбурзького релігійного миру.

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Ланцюжок».
Правила гри. Учитель (учителька) об'єднує учнів та учениць у чотири команди. Вони мають розкрити зміст певного пункту параграфу, відповідаючи швидко по черзі одним реченням.
2. Яке місто Європи називали «протестантським Римом»?

А Віттенберг	Б Цюрих
В Женева	Г Париж
3. Як прибічники лютеранства в Німеччині відстоювали свої релігійні вподобання?
4. Поясніть, у чому полягає розуміння Контрреформації як «католицького Відродження».

5. Покажіть на карті атласу території поширення лютеранства та кальвінізму в Європі.
6. **Працюємо в парах.** Складіть порівняльну таблицю «Лютеранство та кальвінізм» за планом: 1) Місце та обставини виникнення. 2) Основні ідеї вчення. 3) Країни поширення. Зробіть висновок щодо відмінностей.

7. Виконайте завдання з хронології. 1) Скільки років розділяє виступ М. Лютера, який започаткував Реформацію, та укладення Аугсбурзького релігійного миру? Запропонуйте назву для цього періоду в історії протестантизму. 2) Скільки років розділяє заснування «Товариства Ісуса» та утворення Речі Посполитої? У чому, на вашу думку, полягає зв'язок між цими двома подіями та їхнім впливом на тогочасні українські землі?
8. **Працюємо разом.** Обговоріть і дайте відповіді на запитання. 1) Чим кальвінізм приваблював підприємців Ранньомодерної доби? 2) Чим орден єзуїтів відрізнявся від інших католицьких чернечих орденів?

9. Серед дослідників поширений вислів: «Де протестантизм зазнавав поразки, його переможцем був учитель-єзуїт». Поясніть, як ви розумієте ці слова. Яким є ваше ставлення до них?
10. Напишіть листа до німецького лютеранина від особи жителя Женеви часів діяльності Ж. Кальвіна. Опишіть зміни, які він запровадив у релігійному житті місцевих християн.

§ 11. Національно-визвольна війна в Нідерландах

Тестові завдання
rnk.com.ua/109630

1. Нідерланди під владою Іспанії в XVI ст.

- Доведіть, що іспанське панування заважало розвитку Нідерландів у XVI ст.

Нідерланди (у перекладі — «нижні землі») із середини XVI ст. перебували у складі володінь іспанського короля Феліпе II.

Тогочасні Нідерланди займали територію, на якій сьогодні, крім власне Нідерландів, розташовані Бельгія, Люксембург і частина Північної Франції. Тут не було родючих земель, корисних копалин, часто траплялися повені. Населення відвойовувало в моря землю, на якій створювало нові поля та будувало поселення.

Нідерланди поділялися на 17 провінцій. На півночі земля належала вільним селянам, які часто використовували найману робочу силу. Тут поступово формувалися ринкові відносини. На півдні більша частина землі перебувала у власності дворян. На ній працювали вільні селяни, які виконували повинності за користування землею. Однак і на півдні Нідерландів розвивалися ринкові відносини, особливо в промисловості. Ткацькі мануфактури Фландрії виробляли килими, сукно, шовкові тканини.

Після Великих географічних відкриттів Нідерланди опинилися на перетині нових торговельних шляхів, а Антверпен став центром світової торгівлі. Завдяки економічному піднесенню Нідерланди перетворилися на найбільш населену територію тогочасної Європи.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які землі після зречення Карла V отримав його син Феліпе II? Покажіть їх на карті атласу.
2. Яку політику здійснював Феліпе II?
3. Чим кальвінізм приваблював буржуазію?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про долю володінь Габсбургів після зречення Карла V;
- яким було становище Нідерландів під владою іспанських Габсбургів у XVI ст.;
- яку політику проводив у Нідерландах герцог Альба;
- про причини та значення Національно-визвольної війни в Нідерландах.

Історична карта

Місце Нідерландів у формуванні доходів іспанської скарбниці серед володінь іспанського короля Феліпе II

rnk.com.ua/110243

2. Причини й початок Національно-визвольної війни в Нідерландах

- Як пов'язані між собою Національно-визвольна війна в Нідерландах і політика іспанського короля Феліпе II?

Феліпе II оголосив себе захисником католицької церкви й розгорнув боротьбу з протестантами, які становили значну частину населення

ПРИЧИНИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ В НІДЕРЛАНДАХ (1566—1648 рр.)

Основні причини

Політична
Ігнорування
владою прав
місцевої шляхти
та буржуазії

Релігійна
Жорстоке
переслідування
прихильників
кальвінізму

Економічна
Невідповідність
іспанської податкової
політики інтересам
Нідерландів

Психологічна
Насильницькі дії влади,
що викликали
в суспільстві гнів
і прагнення помститися

► **Працюємо в парах.** Яка з наведених причин війни, на вашу думку, могла відіграти головну роль? Поясніть чому.

провінцій. Ситуація в Нідерландах значно ускладнилася. У країні збільшилася кількість іспанських військ, а вся влада зосередилася в руках Державної ради (консультів), що складалася із прихильників іспанців. Було створено 14 нових єпископств, активізувала діяльність інквізиція. Феліпе II заборонив нідерландським купцям торгувати з Новим Світом, у 40 разів збільшив розмір мита на вовну, яку вони закуповували в Іспанії. У Нідерландах закривалися суконні мануфактури, чимало людей втратили роботу.

Нідерландські дворяни звернулися до **штатгальтера** (намісника) іспанського короля в Нідерландах Маргрете (Маргарити) Пармської з проханням припинити діяльність інквізиції та скликати Генеральні штати (парламент). Один із її радників презирливо назвав скромно одягнених дворян **гезами**, тобто жебраками. Згодом це прізвисько поширилося на всіх, хто боровся за визволення Нідерландів від іспанської влади. Їхньою відзнакою стали портрет Феліпе II та напис «вірні королю до жебрацької суми». Це нагадувало про невдале звернення дворян та натякало на те, що іспанська влада руйнувала їхню країну. Противників іспанської влади в Нідерландах очолив Віллем ван Ораньє (Вільгельм Оранський).

А-Я Словник

Штатгальтер — посада управителя провінції в деяких країнах Європи.

Маргрете Пармська отримує петицію дворянства. Художник Франц Вінк. 1872 р.

► Поясніть зміст зображеного на ілюстрації.

❗ Зверніть увагу

В історії Нідерландів та Іспанії повстання на території 17 нідерландських провінцій та їхню боротьбу в 1566—1648 рр. називають **Вісімдесятилітньою війною**.

Знищення католицьких священних об'єктів у Нідерландах у 1566 р.
Художник Дірк ван Делен. 1630 р.

В умовах зростання невдоволення владою Іспанії кальвіністські проповідники рішуче засуджували католицьке «шанування ідолів» і закликали людей знищувати ікони.

У Нідерландах розпочалися стихійні виступи. У **1566 р.** озброєні ремісники й селяни нищили церкви, монастирі, спалювали ікони. Протягом кількох днів повстання іконоборців охопило 12 із 17 провінцій. Воно започаткувало Національно-визвольну війну в Нідерландах.

Налякана Маргрете Пармська погодилася піти на поступки за умови, якщо нідерландці припинять боротьбу. Проте цього не сталося. Феліпе II відправив до Нідерландів 10-тисячну іспанську армію на чолі з герцогом Альбою. Після її прибуття до країни з новою силою розгорілося вогнище інквізиції. Було створено Раду в справах про бунти, яка мала необмежені повноваження (нідерландці назвали її «Кривава рада»). Майно бунтівників конфіскували. Упродовж перших трьох місяців влада стратила 1,8 тис. осіб. Багато людей через переслідування залишили країну.

У **1568 р.** за наказом герцога Альби в Нідерландах було затримано (а згодом страчено) іспанського графа Егмонта. Він служив королю Феліпе II, але допомагав Віллему ван Ораньє пом'якшити політику щодо Нідерландів. Обурений діями Альби Віллем ван Ораньє оголосив про початок війни за звільнення країни від іспанської влади.

Герцог Альба. Художник Антоніо Моро. Близько 1549 р.

Пояснюючи запровадження жорстких податків, що руйнували господарство Нідерландів, Альба казав: «Краще зберегти для Бога й короля збіднілу та зруйновану державу, ніж мати її у квітучому стані для диявола та його поплічників».

Працюємо із джерелом

Із листів герцога Альби до іспанського короля Феліпе II

Треба ще дуже багато зробити. Місто слід покарати за бунтарство; великі суми мають бути вичавлені з приватних осіб: треба отримати згоду [Генеральних] штатів країни на збирання постійного податку... Кожного слід примусити жити в постійному жаху, що дах може впасти на його голову... Це найкривавіша війна, якої давно вже не було. Зростання кількості цих зрадників — справжнє диво! Особливо збиває мене з пантелику, коли я бачу, як важко Ви, Ваша Величність,

знаходите нові підкріплення і з якою легкістю люди віддають своє життя і своє майно в користування цих бунтівників. [12]

► **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання. **1.** Яким було ставлення герцога Альби до жителів Нідерландів? **2.** Що викликало подив у герцога Альби? У чому він убачав головну причину успіхів повстанців?

Герцог Альба запровадив у Нідерландах спеціальний податок — **аль-кабалу**: 10% із продажу будь-якого товару, 5% із продажу земельної власності та 1% на будь-яке майно. Як наслідок економічне життя в Нідерландах занепадало.

3. Перемога повстання на півночі країни. Завершення війни

► Якими були результати перемоги повстанців на півночі Нідерландів?

Значна частина населення Нідерландів була залучена до боротьби проти іспанської влади. У 1572 р. кораблі морських гезів кинули якір у порту Брілле. Разом із жителями міста вони знищили іспанський гарнізон, сформували велику морську ескадру й почали звільнення узбережжя, не пропускаючи кораблі з допомогою для іспанської армії. У лісах з'явилися загони лісових гезів. Населення активно підтримувало їх.

Для керівництва повстанням на півночі Нідерландів запросили Віллема ван Ораньє. Герцог Альба недооцінив сили повстанців. У запеклій боротьбі їм удалося витіснити іспанські війська та звільнити провінції Голландія, Зеландія, Фрисландія і Утрехт. Віллем ван Ораньє став їхнім штатгальтером.

У 1575 р. Іспанія оголосила про банкрутство та припинила забезпечувати платнею своїх найманців у Нідерландах, і ті вдалися до грабунків і насильства щодо місцевого населення. Так було спалене місто Антверпен,

Іспанські солдати страчують протестантів у Гарлемі (Нідерланди). Художник Франц Хогенберг. 1583 р. Період 1573—1576 рр. виявився для повстанців найтяжчим. Іспанська армія руйнувала нідерландські міста, які підтримували повсталих, і жорстоко карала тих, кого вважала причетними до виступів.

Іспанська лютя. Художник Франц Хогенберг. 1585 р. Так назвали триденне пограбування Антверпена розлюченими іспанськими солдатами, яким затримали платню. Після цих подій місто занепадало і тривалий час не могло повернути славу фінансового й торговельного центру Європи.

► **Працюємо разом.** Вправа «Струшуємо зайве». Висловіть думку, чи можна виправдовувати прояви негуманної поведінки щодо людей. Чому?

Кінна статуя Віллема ван Ораньє в Гаазі (Нідерланди). На постаменті розміщені назви семи провінцій Нідерландів.

► Поясніть кількість провінцій на постаменті.

А:Я Словник

Республіка — форма державного правління, за якої джерелом влади визнається народ, а органи державної влади обираються на певний термін.

у якому загинуло близько 8 тис. осіб. Подія увійшла в історію під назвою «іспанська лють». Це спонукало нідерландців об'єднатися для боротьби з іспанською армією.

Північні провінції Нідерландів за віросповіданням більшості населення були кальвіністськими, а південні — католицькими. Восени 1576 р. північні й південні провінції уклали між собою угоду, яку назвали «Гентське примирення». Було проголошено взаємну релігійну терпимість та об'єднання зусиль у протистоянні з Іспанією. Цей союз протримався три роки.

У 1579 р. представники трьох південних провінцій, невдоволених діями кальвіністів, підписали **Аппаську унію** та визнали владу короля Феліпе II. Пізніше до них приєдналися ще дві провінції. У відповідь на це п'ять північних провінцій прийняли **Утрехтську унію**. Згодом кількість провінцій, що її підтримали, збільшилася до семи.

Це започаткувало створення на півночі країни незалежної держави. Утрехтська унія стала правовою основою держави **Сполучені провінції Нідерландів**, яку за назвою найбільшої провінції також називали **Голландська республіка**, або Голландія.

Протистояння Сполучених провінцій Нідерландів та Іспанії тривало до 1648 р. Стан війни між державами припинив **Мюнстерський договір**, що був частиною Вестфальського миру, яким завершилася Тридцятилітня війна. Під іспанською владою залишилися південні провінції Нідерландів (сучасна Бельгія).

4. Значення та наслідки війни

► Які наслідки Національно-визвольної війни в Нідерландах найбільше вплинули на розвиток країни?

Унаслідок перемоги Національно-визвольної війни проти іспанського панування північні провінції Нідерландів здобули незалежність. Тут було створено умови для розвитку протестантизму як ідейної основи нового суспільства. Розпочалося формування голландської (у північних провінціях) та фламандської (у південних провінціях) спільнот, які мали одну мову, але сповідували різні релігії і розвивалися тепер у різних політичних умовах.

Цікаві факти

Кількість населення Амстердама на початку XVII ст. перевищувала 100 тис. осіб. Щодня в його гавані стояло близько 2 тис. кораблів із різних країн. Місто перетворилося на головний європейський ринок торгівлі індійськими товарами, зерном, рибою, хутром та деревиною.

Площа Дам в Амстердамі та ратуша. XVII ст.
Художник Герріт Беркхейде.

Зведення ратуші розпочалося в 1648 р., коли Північні Нідерланди офіційно закріпили свою незалежність. Площа Дам була названа на честь колишньої дамби через річку Амстел.

Сучасні дослідники визначають форму правління в Голландії як **олігархічну** (бюргерську) республіку.

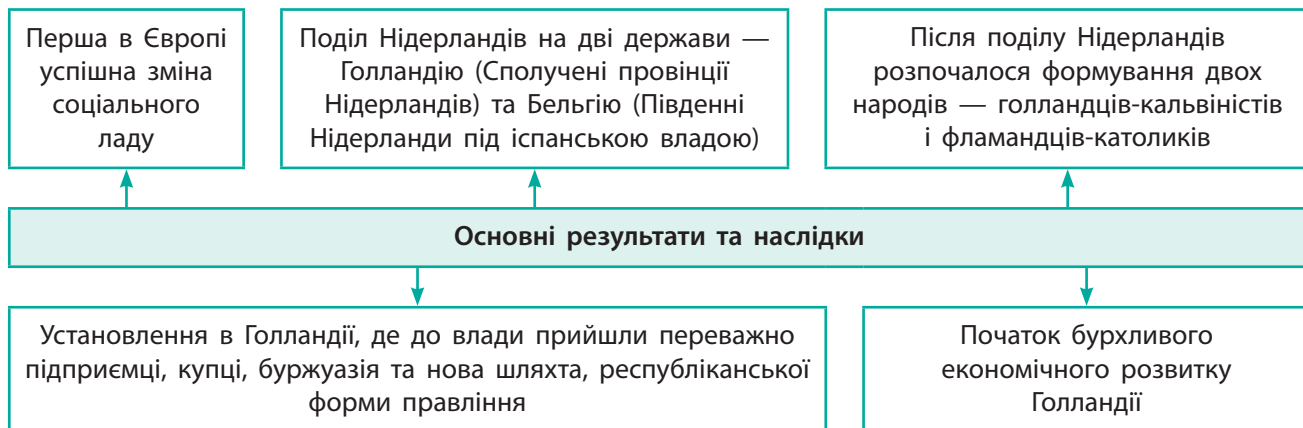
Перемога Національно-визвольної війни в північних провінціях Нідерландів створила сприятливі умови для розвитку капіталістичних відносин. Процвітала торгівля. Сюди перевели свої мануфактури багато підприємців із півдня. Усе більшого розвитку набувало мореплавство. У середині XVII ст. флот Голландської республіки вдвічі перевищував флоти Франції та Англії разом узяті. Величезної могутності набула **голландська Ост-Індська торговельна компанія**.

А:Я Словник

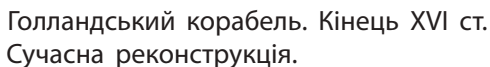
Олігархія — політичний режим, за якого політичне та економічне панування в державі здійснює невелика група людей, а також назва самої цієї групи.

Голландська Ост-Індська компанія — голландська приватна компанія, що вела торгівлю з країнами Ост-Індії та Китаєм у 1602—1798 рр.

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА В НІДЕРЛАНДАХ

► Поміркуйте та висловіть думку, чим різняться результати й наслідки. Використовуючи інформацію, викладену в таблиці, назвіть результати Національно-визвольної війни в Нідерландах.

► За додатковими джерелами визначте, які країни зараховували до Ост-Індії.

Торговельні шляхи
Ост-Індської компанії
rnk.com.ua/110244

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- Національно-визвольну війну в Нідерландах як перший випадок успішної боротьби країни проти іноземного панування в ранньомодерній Європі.

Працюємо з хронологією

1566—
1648 рр. • Національно-визвольна
війна в Нідерландах.

1579 р. • укладення Утрехтської
унії.

rnk.com.ua/110365

! Зверніть увагу

На початку XVII ст. голландці захопили землі на східно-му узбережжі Північної Америки та назвали їх Новою Голландією. Тут було засновано місто Новий Амстердам. Згодом англійці перейменували його на Новий Йорк — Нью-Йорк. Один із районів міста — Гарлем — зберіг голландську назву. У 1648 р. голландці витіснили португальців із півдня Африки й заснували там колонію Капська земля. Упродовж XVII ст. утворилася величезна Голландська колоніальна імперія.

Першість серед портових міст Голландської республіки здобув Амстердам, який перебрав на себе колишню роль Антверпена. Він став також одним із європейських центрів банківської справи завдяки відкриттю в **1609 р.** Амстердамського національного банку.

Південні провінції Нідерландів певний час залишалися під владою Іспанії. Однак її панування негативно вплинуло на розвиток регіону та спричинило втечу на північ представників культури, інтелектуальної еліти, підприємців, фінансистів.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Три речення».
Правила гри. Учні та учениці мають передати зміст одного пункту параграфу трьома простими реченнями. Перемагають ті, чия розповідь буде точнішою. Гру можна провести в письмовій формі.
2. Коли було укладено Утрехтську унію?
А 1572 р. Б 1575 р.
В 1576 р. Г 1579 р.
3. Який вплив на розвиток Нідерландів у XVI ст. справило іспанське панування?
4. Які наслідки мала перемога повстанців на півночі Нідерландів?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті (с. 74) місця подій, пов'язаних із розгортанням Національно-визвольної війни в Нідерландах.

Святкування укладення
Мюнстерського договору. Художник
Джейкоб Катс (за картиною
Бартоломеуса ван дер Гелста).
1779 р.

► Чому в північних провінціях
Нідерландів Мюнстерський
договір викликав таку реакцію
населення?

6. Виконайте завдання з хронології. 1) Скільки років від початку Національно-визвольної війни в Нідерландах минає на той рік, коли ви вивчаєте ці події? 2) Скільки років розділяє початок Національно-визвольних війн у тогочасних Нідерландах та Україні?
7. **Працюємо разом.** Чому Іспанія, яка в цей час була однією з найбільших європейських держав, не змогла приборкати повсталі Нідерланди? Поясніть свою думку.
8. **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». Чим були схожі й чим різнилися причини та результати Національно-визвольних війн у Нідерландах і на українських землях?

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо в парах.** Створіть сторітелінг від особи нідерландського протестанта або католика, який спостерігав за тогочасним перебігом подій у своїй країні, не втручаючись у них.
10. **Працюємо в малих групах.** Метод «ПРЕС». Доведіть важливість соціальної активності й відповідальності за долю своєї країни нідерландського населення в цей період.

III Україна і світ

Український історик Р. Бутенко порівнював Національно-визвольну війну в Нідерландах і Національно-визвольну війну середини XVII ст. на українських землях. Він зазначав, що як Нідерланди, так і Україна мали важливе економічне значення для країн, яким вони підпорядковувалися. У Нідерландах формувалися фермерські відносини. В Україні були поширені фільваркові господарства, а там, де існували козацькі зимівники, набули розвитку форми діяльності, тотожні фермерським господарствам. Боротьба в Нідерландах та Україні спалахнула через суперечності в політичній, національно-релігійній і соціально-економічній сферах. Війна в Нідерландах перемогла лише на півночі країни. Нова держава стала однією з економічно розвинених країн Європи. Наслідки війни для України виявилися трагічними: створити незалежну державу не вдалося, а через військові дії, голод та хвороби загинуло більше половини тогочасного населення.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які держави захопили найбільшу кількість колоній в епоху Великих географічних відкриттів?
2. Що таке Реформація? Коли й де вона почалася?
3. Які чинники визначали розвиток Англії наприкінці XV ст.?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- які зміни відбулися в економіці й суспільстві Англії в XVI ст.;
- про перебіг королівської Реформації в країні та процес посилення влади монарха;
- як виник рух пуритан;
- про Єлизаветинську добу в історії країни;
- як Англія підкорила Ірландію та боролася з Іспанією за панування на морі.

АЯ Словник

Акціонерна компанія — колективне товариство, що об'єднує капітали кількох осіб (акціонерів).

Аграрна революція — перехід від натурального до товарного виробництва в сільському господарстві. Ознаки: ліквідація дрібних господарств і зосередження землі в руках великих землевласників; використання найманої праці. Основним результатом цих змін було встановлення капіталістичних ринкових відносин.

1. Зміни в економіці та суспільстві

► Чому з'явився вислів «вівці поїдають людей»? Що він означає?

У Ранньомодерну добу Англія була невеликою за територією країною. Вона мала незначні володіння в Ірландії, Шотландія тоді не входила до її складу. На початку XVI ст. населення Англії становило близько 3 млн, а наприкінці століття збільшилося до 4 млн осіб. Це була переважно аграрна країна: у містах проживало лише 10—20 % населення. Земля належала лендлордам (землевласникам) і королю. Більшість селян не мали власної землі, а за користування нею сплачували грошову ренту. Унаслідок «революції цін» великі землевласники збільшили грошову ренту в 3—7 разів. Селяни втрачали свої господарства й перетворювалися на жебраків.

Головною галуззю промисловості стало виробництво сукна. Попит на нього спричинив поширення мануфактурного виробництва.

Після Великих географічних відкриттів Англія опинилася на перехресті торговельних шляхів між Європою та Америкою. Це стало поштовхом до зростання зовнішньої торгівлі. Поодинці купцям було ризиковано вирушати в далекі мандрівки, тому в 70-х рр. XV ст. виникли перші об'єднання англійських купців. Із XVI ст. вони засновували **акціонерні компанії**. Тобто купці об'єднували капітали та ставали акціонерами, отримуючи прибутки відповідно до свого внеску.

Особливістю розвитку сільського господарства Англії XVI ст. став початок **аграрної революції**. У результаті зростання попиту на вовну, необхідну для виробництва сукна, розширювалося вівчарство. Лендлорди перетворювали свої землі на пасовища. Проте цього їм здалося замало. Лендлорди почали забирати

Цікаві факти

У XVI ст. швидко зростало економічне значення Лондона, який став одним із великих портів світу, центром торгівлі та фінансових операцій. Почалося формування лондонського Сіті — центральної частини міста, де зосереджувалися банківські контори та великі торговельні підприємства.

Гілдголл — будівля в лондонському Сіті. XV ст. Сучасний вигляд.

землі, якими раніше користувалися селянські громади або які були заселені самопоселенцями. Цей процес дістав назву **обгороджування**. Він тривав кілька століть, але в XVI ст. спричинив серйозні соціальні наслідки.

Унаслідок обгороджувань в Англії з'явилися нові суспільні верстви — нова шляхта та сільські наймити. Нова шляхта отримувала прибутки від розведення овець і продажу вовни. Поява цих суспільних верств свідчила про формування в сільському господарстві Англії капіталістичних відносин. Гроші перетворювалися на капітал, який вкладали в розвиток господарства.

Влада намагалася призупинити процес обгороджувань. Король Генрі VIII у 1516 р. заборонив перетворювати орні землі на пасовища, а в 1533 р. дозволив одному власнику мати не більше 2 тис. овець.

Мануфактурні підприємства та господарства нової шляхти не могли забезпечити роботою позбавлених землі селян. Міста заповнили жебраки. На початку XVII ст. лише в Лондоні їхня кількість сягнула 50 тис. осіб. Генрі VIII почав видавати закони, спрямовані проти жебрацтва. Збирати милостиню дозволили тільки немічним і старим. Тих, хто міг працювати, били бато́гом і відправляли додому. Якщо жебрака затримували вдруге — знову били та відрізали половину вуха. На третій раз на порушника чекала смертна кара. За роки правління Генрі VIII було страчено 72 тис. осіб. В історію його закони увійшли під назвою «**Криваве законодавство**».

Словник

Обгороджування — форма ліквідації громадських земель і відновлення приватних володінь, які раніше були самозаселені селянами. Одним із наслідків обгороджування стало зубожіння значної частини селянства.

Генрі VIII Тюдор. Художник Ганс Гольбейн (Молодший). 1537 р.

Наступний король Едвард VI посилив ці закони. Людину, яка не працювала, віддавали в рабство тому, хто на неї доніс. Якщо раб тікав, то за першу втечу йому випалювали на обличчі тавро й віддавали в довічне рабство. За другу втечу ставили друге тавро, за третю — страчували.

►► **Працюємо разом.** Поясніть, про що свідчили зміни, які відбувалися в економіці й суспільстві Англії в XVI ст.

2. Зміцнення королівської влади. Королівська Реформація

►► Із якими подіями пов'язане здійснення в Англії королівської Реформації?

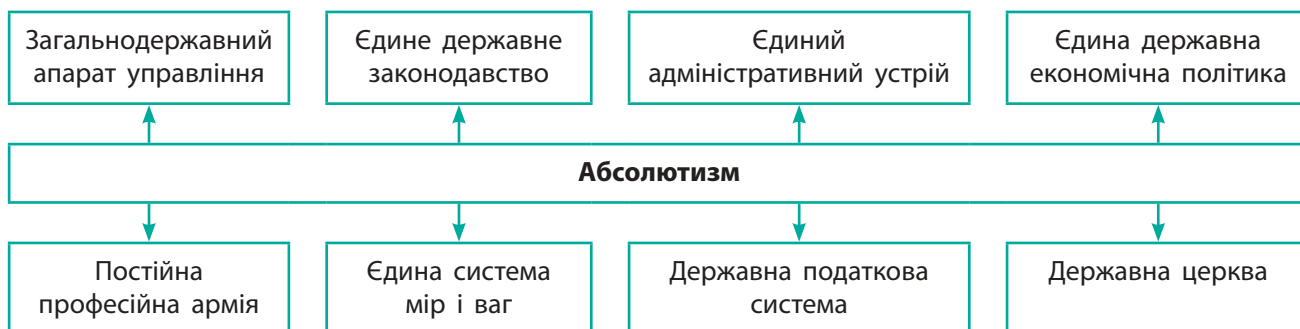
У XVI ст. Англією правила королівська династія Тюдорів. Цей період пов'язаний із посиленням королівської влади та становленням нової форми державного правління — **абсолютизму (абсолютної монархії)**. Король Генрі VII позбавив баронів можливості воювати з ним, заборонивши мати артилерію та озброєні загони. Для розгляду злочинів, які чинила знать проти держави, утворили суд Зоряної палати, суд палати лордів і канцелярський суд.

За правління Генрі VIII головним органом управління країною стала підпорядкована королю Таємна рада. Однак на відміну від Франції та Іспанії, де діяльність станovo-представницьких органів фактично припинилася, в Англії важливе значення зберігав парламент. Крім того, особливостями англійської абсолютної монархії були місцеве самоврядування в графствах та відсутність постійної армії.

У період правління Генрі VIII в Англії розпочалася Реформація. Вона здійснювалася згори — за активного втручання самого короля, тому її називали **королівською**. Приводом для проведення Реформації стала відмова Папи Климента VII дати дозвіл Генрі VIII на розірвання шлюбу з його першою дружиною — іспанською принцесою Катариною Арагонською. Тоді Генрі VIII змусив духовенство ухвалити рішення, за яким король очолив церкву в Англії. Після цього він без перешкод розлучився та уклав шлюб із придворною

А:Я Словник

Абсолютизм (абсолютна монархія) — форма державного правління, за якої вся влада належить монарху, що править без станovo-представницьких органів та законодавчих обмежень.

3 «Акта про супрематію» (1534 р.)

Для сприяння християнській релігії в королівстві Англія для придушення і знищення всіх зловживань, що існують у ньому досі, нехай буде встановлено владою цього парламенту, що король, наш верховний володар, його нащадки й наступники, королі цього королівства, повинні прийматися, визнаватися й поважатися єдиним на світі верховним главою церкви Англії., і повинен володіти імператорською короною цього королівства і прибутками, що притаманні й належать посаді вищого глави церкви. Нашому верховному володареві, його нащадкам і наступникам, королям цього королівства, має належати повне право періодично перевіряти,

здійснювати візити, підтримувати порядок, придушувати, виправляти, реформувати, стримувати... усі ті помилкові думки, єресі, зловживання, вчинки й порушення порядку, що їх будь-яка духовна влада... повинна реформувати для добра всемогутнього Бога, для успіхів християнської релігії, для збереження миру, єдності, для спокою в королівстві. Використання будь-яких звичаїв іншої країни, іноземного закону, іноземної влади суперечить сказаному вище. [13]

» **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела та визначте, яких прав набув за «Актом про супрематію» король як глава церкви.

красунею Енн (Анною) Болейн. Коли Климент VII пригрозив королю за такі дії відлученням від церкви, парламент у **1534 р.** прийняв «**Акт про супрематію**» (верховенство), яким оголосив про виведення англійської церкви з-під зверхності Риму й перехід її під опіку Генрі VIII. Постаła державна **англіканська церква**.

Наступний король Едвард VI продовжив реформування церкви. Усі служби проходили англійською мовою, було спрощено церковні обряди. Прихильниками католицизму залишалися стара шляхта й селянство, яке пов'язувало нову церкву з обгороджуванням.

За правління королеви Мері I в Англії було здійснено спробу провести Контрреформацію та повернутися до католицизму. Королева відновила католицьку церкву, почала страчувати протестантів, за що її називали «Кривава Мері». Однак англіканська церква глибоко увійшла в суспільне життя. Повертати землі й майно монастирям ніхто не хотів.

Після смерті Мері I корона перейшла до **Елізабет I**. Вона відновила англіканську церкву. Проти католиків було видано суворі закони. У **1571 р.** оприлюднили англійський «**Символ віри**» («39 статей»), який проголошував основні принципи англіканської церкви.

АЯ Словник

Англіканська церква — державна протестантська церква в Англії, утворена в XVI ст. під час Реформації.

Зверніть увагу

За часів Генрі VIII в Англії за рішенням парламенту закрили всі монастирі, а їхнє майно перейшло до короля. Землі купували або брали в оренду нова шляхта та буржуазія для створення своїх господарств. Реформа церкви сприяла розвитку ринкових відносин в Англії. Проте десятки тисяч англійських ченців опинилися без притулку й були покарані «кривавими законами» проти жебраків. Від усіх англійців вимагали беззаперечного визнання англіканської церкви, а за відмову карали, як за державну зраду. Як і в лютеранстві, проголошували принцип спасіння людини вірою, але в Англії зберегли таїнства хрещення та причастя. Богослужіння мали здійснювати лише англійською мовою. В іншому нова церква нагадувала католицьку: зберігалися шанування ікон, урочисті процесії тощо.

Пуританин. Скульптор Огюст Сен-Годенс. 1883—1886 рр.

- Дослідіть питання та висловіть думку, чому слово «пуританський» для нас є синонімом слова «аскетичний».

А:Я Словник

Пуритани (у перекладі з латинської мови *purus* — «чистий») — англійські протестанти, які не визнавали англіканську церкву, виступали за ліквідацію залишків католицизму й поглиблення Реформації; послідовники кальвінізму в Англії в XVI—XVII ст.

Золота шотландська монета з монограмою Мері I Стюарт. 1553 р.

3. Виникнення руху пуритан

- Чи можна вважати Елізабет I однією з видатних правительок в історії Англії? Чому?

Серед частини буржуазії, невдоволеної обмеженістю Реформації, поширилися ідеї кальвінізму. Ці люди виступали за «очищення» англіканської церкви від залишків католицизму. Їх називали **пуританами**. Поступово вони вийшли з англіканської церкви та почали створювати власні церковні громади на чолі з обраними старшинами (пресвітерами).

Пуритани сподівалися на підтримку Елізабет I, але її не влаштовували вимоги відокремити церкву від держави й підпорядкувати королівську владу церкві. Пуритан почали переслідувати та карати.

Проте рух пуритан відіграв помітну роль в історії Англії та англійських колоній у Північній Америці.

4. Відносини Англії та Шотландії. Елізабетинська доба

- Які основні події характеризують Елізабетинську добу в історії Англії? Поясніть свою думку.

Економічно слабка, роздерта внутрішньою боротьбою Шотландія в XVI ст. перетворилася на об'єкт загарбницьких прагнень Англії. Війна Шотландії проти Англії тривала впродовж кількох десятиліть. У 1542 р. шотландський король, який зазнав поразки в цій війні, помер. Корона перейшла до його новонародженої дочки **Мері I Стюарт**. Її відправили до Франції, де вона виросла ревною католичкою. Потім вона одружилася з королем Франсуа II і стала королевою Франції. Шотландією в той час правила її мати Марі де Гіз.

У середині XVI ст. в Шотландії поширилися ідеї кальвінізму. Лідером шотландської Реформації став Джон Нокс. Боротьбу кальвіністів проти католицької церкви підтримувала зброєю та грошима королева Англії Елізабет I.

Після смерті свого чоловіка в 1560 р. Мері I Стюарт повернулася до Шотландії. Боротьба

Мері І Стюарт на шляху до страти.
Художник Сципйон Ваннутеллі. 1861 р.

Елізабет І несуть її придворні. Художник Джордж Верту.
Близько 1600 р.

► Опишіть одяг англійської знаті цього періоду.

кальвіністів і католиків спалахнула з новою силою. Мері І Стюарт підтримувала католицьку церкву, установила зв'язки з англійськими дворянами-католиками, які готували змову проти Елізабет І. Проте англійська королева випередила її, організувавши в 1567 р. виступ кальвіністів. Мері І Стюарт змушена була тікати й шукати притулку в Англії. Тоді Елізабет І підступно ув'язнила її в замку аж на 20 років.

У 1585 р. англійський парламент прийняв закон, за яким кожен, хто брав участь у змові проти королеви, мав бути страчений. Так королівський трибунал засудив Мері І Стюарт до страти за діяльність, небезпечну для Англії та королеви. Син Мері І Стюарт шотландський король Джеймс VI погрожував Англії війною за вбивство матері, але Елізабет І знайшла спосіб із ним домовитися. Вона визнала Джеймса VI спадкоємцем англійського престолу. Після смерті Елізабет І він став королем Англії під ім'ям Джеймс І, започаткувавши правління в країні династії Стюартів.

► **Працюємо разом.** Метод «ПРЕС». Обґрунтуйте, чому другу половину XVI ст. називають Елізабетинською добою.

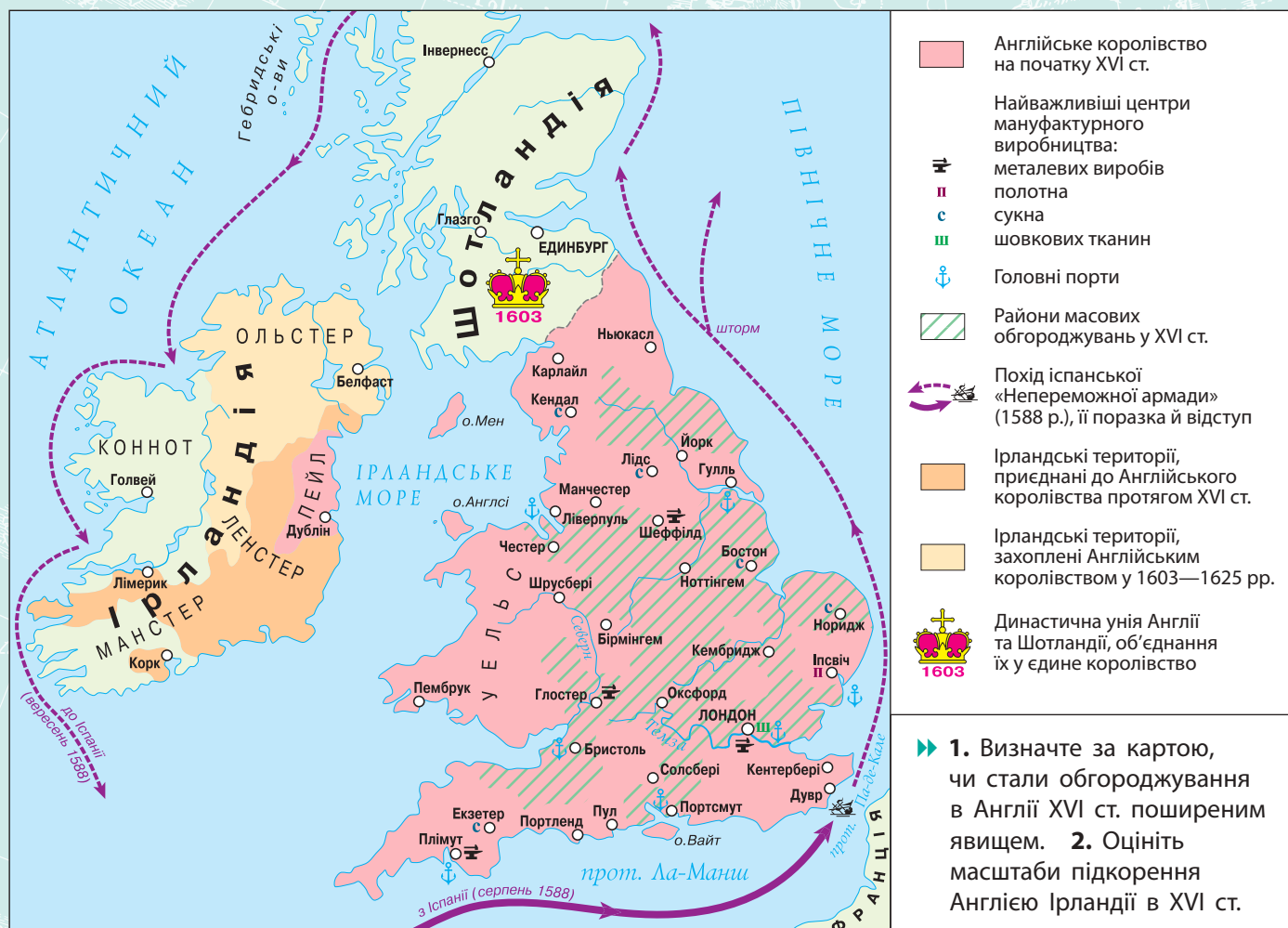
❑ Цікаві факти

Мері І Стюарт була ревною католичкою, Елізабет І — переконаною протестанткою. Дитинство Мері було безтурботним. Корону Шотландії вона отримала з народженням, у 16 років стала королевою Франції. Елізабет росла як дочка «зрадниці» Енн Бoleyн. Після страти матері Елізабет опинилася у в'язниці Тауер.

Мері Стюарт була переконана, що будь-яка країна належить монарху, її не турбувало, у якій саме країні правити. Елізабет вважала, що вона сама належить Англії та її народу і виконує волю Бога.

❗ Зверніть увагу

Правління королеви Елізабет І у 1558—1603 рр. увійшло в історію Англії як **Елізабетинська доба**. У цей час у країні відбулися значні зміни. Елізабет І дотримувалася політики протекціонізму, сприяла розвитку національного виробництва, торгівлі та торговельного флоту. Вона надавала привілеї торговельним компаніям, особливо Ост-Індській. Свідченням успішного розвитку торгівлі стало відкриття Лондонської біржі.

5. Підкорення Ірландії

► Яку роль у розвитку Ірландії відіграла боротьба її населення з англійськими завойовниками?

Острів Ірландія здавна приваблював англійців родючими землями та покладами корисних копалин. Підкорення Ірландії Англією розпочалося ще у XII ст. У XVI ст. місцеве населення витіснили в гори й ліси.

У 1541 р. Генрі VIII оголосив себе королем Ірландії. Вилучення земель стало головним засобом підкорення країни. Землі роздавали англійським колоністам, що оселялися тут. У другій половині XVI ст. на півдні острова спалахнуло кілька повстань проти англійського панування. Ірландці вимагали повернути їм землі, припинити утиски католиків. Після тривалої боротьби нарешті успіх перейшов на бік повстанців. Зазнавши кількох поразок, англійці з 1603 р. почали діяти особливо жорстоко. Вони спалювали села, убивали населення, знищували врожай на полях та

залишали спустошену землю. Усі виступи було придушено. Ірландія на тривалий час перетворилася на англійську колонію.

6. Боротьба Англії проти Іспанії за панування на морі

- Поясніть, чому спалахнула боротьба Англії проти Іспанії за панування на морі.

Англія прагнула проникнути в Америку. Проте на її шляху була Іспанія, яка після об'єднання з Португалією мала там величезні колонії. Боротьба Англії проти Іспанії від середини XVI ст. набула форми **контрабандної** торгівлі з колоніями Іспанії. Крім того, на її порти й кораблі, що перевозили золото до Європи, чинили напади **флібустьєри**. Ці шукачі пригод мали дозвіл англійського уряду на пограбування володінь і кораблів держав, ворожих до Англії. У той час це була звична практика боротьби з противником багатьох європейських держав. Згодом англійські флібустьєри почали завозити до іспанських колоній в Америці рабів з Африки.

Короля Іспанії Феліпе II обурювала зухвалість англійської королеви. Для вторгнення в Англію він вирішив зібрати величезний флот.

👤 Постать в історії

Френсіс Дрейк — англійський флібустьєр, який чинив успішні напади на іспанські колонії в Америці. У 1577—1580 рр. він здійснив навколосвітню подорож. Ф. Дрейк прагнув перетнути Атлантичний океан і дістатися західного узбережжя Південної Америки, де іспанці накопичували золото для відправлення до Європи. Забравши багатства, Ф. Дрейк проплив через Магелланову протоку та рушив у Перу. Захопивши й там величезну здобич, він перетнув Тихий океан, побував на Молуккських островах (де домовився з місцевим правителем про торгівлю прянощами з Англією), обігнув мис Доброї Надії та повернувся до Англії. Це була друга в історії навколосвітня подорож. Елізабет I щедро нагородила Ф. Дрейка, адже вартість здобичі, яку він привіз, перевищувала прибутки англійської скарбниці за два роки. Вимогою іспанського короля повернути награвоване вона знехтувала.

АЯ Словник

Контрабанда — незаконне перевезення товарів або інших цінностей.

Флібустьєри — пірати й контрабандисти, які діяли в XVI — на початку XVII ст. переважно у володіннях Іспанії в Новому Світі та на морських шляхах до них.

☑ Цікаві факти

Довірена особа королеви Елізабет I флібустьєр і мандрівник Волтер Релі в 1584 р. відкрив територію в Північній Америці та назвав її на честь незаміжньої королеви Вірджинією (у перекладі з англійської мови *virgin* — «діва»). Спочатку колонія була притулком для піратів, які полювали за іспанськими кораблями.

Френсіс Дрейк. Художник Маркус Герардс (Молодший). Близько 1600 р.

Гравелинська битва. Художник Ніколас Хілліард. XVII ст.

► Як автор картини показав характер та особливості битви?

Працюємо із джерелом

Англійський філософ Френсіс Бекон про правління Елізабет I

Елізабет за вдачею і за долею своєю була дивовижною особистістю серед жінок. Правління жінок у всі часи було рідкістю, ще рідше таке правління бувало вдалим, поєднання успіху та тривалості є найрідкіснішим. Ця королева, однак, правила повні 44 роки... Істина в тому, що справжню шану цій жінці склав час. Хоча й багато сплинуло відтоді, але не було створено в цій половині роду людського нікого схожого на неї в управлінні державними справами. [14]

► **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела та визначте, яку оцінку автор дав діяльності Елізабет I і чому.

Проте в 1587 р. за наказом Елізабет I флібуст'єр і мореплавець Френсіс Дрейк здійснив рейд до порту Кадіс, бази іспанського флоту, і знищив більшість іспанських кораблів. Іспанцям довелося знову збирати сили. У 1588 р. флот Феліпе II під гучною назвою «**Непереможна армада**» вирушив до берегів Англії. Командувати англійським флотом королева доручила Ф. Дрейку.

Англійські кораблі атакували «Непереможну армаду» в протоці Ла-Манш. Битва, яку називали **Гравелинською**, тривала два тижні. Важкі іспанські кораблі було розбито легкими англійськими. Флот Англії не втратив жодного корабля.

Для Англії ця перемога започаткувала процес її перетворення на країну — «володарку морів». Проте цей шлях для Англії розтягнувся на століття. Уже наступного 1589 р. успіх був на боці Іспанії. «**Англійська армада (контр-армада)**» під командуванням Ф. Дрейка, яка мала намір добити іспанський флот, була розгромлена.

Іспанці відплатили англійцям за всі попередні поразки й відновили на певний час свою морську могутність.

Інтерактивні
флешкартки
rnk.com.ua/110366

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Закінчіть речення».

Правила гри. Учитель (учителька) пропонує закінчити речення за вивченою темою. Зразок речень: 1) Головною галуззю англійської промисловості в XVI ст. стало... 2) Колективне товариство, що об'єднує капітали акціонерів, — це... 3) Королівська Реформація в Англії була започаткована за правління... 4) Англійський «Символ віри» («39 статей») прийняли за правління... 5) Англійських протестантів — послідовників кальвінізму, які не визнавали авторитет державної церкви, називали...

2. Королівська Реформація в Англії розпочалася за правління А Генрі VIII Б Едварда VI В Мері I Стюарт Г Елізабет I
3. Який процес дістав назву «обгороджування»? Яке значення він мав для Англії XVI ст.?
4. Перемога в якій битві започаткувала процес перетворення Англії на «володарку морів»? Коли та між якими країнами відбулася ця битва?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті (с. 86) місця подій, пов'язаних із розвитком тогочасної Англії.
6. Виконайте завдання з хронології. 1) Яка подія, пов'язана зі здійсненям Контрреформації, відбулася в той самий рік, коли англійський парламент прийняв «Акт про супрематію»? Через скільки років після цієї події було укладено Берестейську церковну унію? 2) Яка подія відбулася на українських землях у рік Гравелинської битви?
7. Складіть таблицю «Діяльність англійської королеви Елізабет I». Укажіть заходи та результати її внутрішньої і зовнішньої політики. Зробіть висновок.

Оцінюємо і створюємо

8. **Працюємо в парах.** Створіть денотатний граф до понять «абсолютна монархія», «пуритани» та «англіканська церква».
9. За допомогою сервісів штучного інтелекту доберіть відомості за темою «Френсіс Дрейк: від флібустьєра до рицаря». На їх основі створіть комікс (чотири-шість кадрів, що відображають ключові моменти). Проаналізуйте комікс на наявність історичних неточностей.
10. **Працюємо в малих групах.** За додатковими джерелами складіть перелік подій періоду правління Тюдорів, що мали найбільший вплив на розвиток Англії. Поясніть свій вибір.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- зміни в економіці та суспільстві Англії в XVI ст.;
- здійснення королівської Реформації та формування абсолютизму в Англії;
- Елізабетинську добу в історії країни.

Працюємо з хронологією

- 1534 р. — прийняття парламентом Англії «Акта про супрематію».
- 1588 р. — Гравелинська битва.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Назвіть та опишіть особливості соціально-економічного розвитку Франції наприкінці XV ст.
2. Поясніть, як ви розумієте поняття «станово-представницька монархія» та «абсолютна монархія». Що таке Генеральні штати?
3. Якими були причини перемоги Реформації в Німеччині?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про посилення королівської влади у Франції в першій половині XVI ст.;
- які зміни відбувалися в тогочасному французькому суспільстві та економіці;
- про початок Реформації в країні;
- чим були спричинені, як розпочалися та чим завершилися релігійні (гугенотські) війни у Франції.

Цікаві факти

Під час одного із засідань Паризького парламенту (найвищого органу, який розглядав судові справи) його голова проголосив, звертаючись до короля Франсуа I: «Ви стоїте вище законів, вони не можуть вас примушувати, і взагалі немає жодної влади, яка могла б вас до чогось змусити».

1. Посилення королівської влади

- Доберіть факти, які свідчать, що королівська влада у Франції в XVI ст. стала абсолютною.

На початку XVI ст. Франція була найбільш населеною країною Європи. Наприкінці XV ст. тут налічувалося 14—15 млн осіб, а в середині XVII ст. — 16—18 млн осіб. Більшість людей проживала в селах, і країна загалом була аграрною.

Об'єднання Франції в єдину централізовану державу завершилося наприкінці XV ст. Разом з об'єднанням країни міцніла влада короля. Генеральні штати не скликали з 1484 р. Король Луї XII, уже не радячись із ними, вів війну за підкорення Італії, установлював податки на утримання армії тощо. Королівська влада ставала нічим не обмеженою. У Франції в XVI ст., як і в багатьох тогочасних європейських країнах, формувалася абсолютизм (абсолютна монархія).

Король **Франсуа I** підкорив своїй владі католицьку церкву. У 1516 р. він домовився з Папою Римським, щоб король сам призначав людей на вищі церковні посади, а Папа тільки затверджував його рішення. Церковні особи фактично стали підлеглими короля. Усі справи життя країни розглядали на Великій королівській раді, яка готувала укази короля, вирішувала важливі судові справи, призначала нові податки. На указах Франсуа I вперше з'явилася формула його абсолютної влади: «Така моя воля».

Уявлення про традиційне середньовічне суспільство з трьома незмінними станами вже не відповідали потребам часу. Це стало важливою передумовою формування абсолютизму у Франції та інших європейських державах Ранньомодерної доби. Дещо змінилося й бачення ролі монарха. Тепер на нього дивилися не

Замок Шамбор — найбільший серед замків на річці Луара, зведений за наказом французького короля Франсуа I. Сучасний вигляд.

- За додатковими джерелами з'ясуйте, які пам'ятки французької архітектури належать до замків Луари. Підготуйте презентацію з короткою характеристикою історії їхнього створення.

як на «першого серед рівних», а як на особу, що своєю сильною і необмеженою владою, освяченою Богом, може забезпечити лад у країні.

Шляхта дедалі більше залежала від королівської служби. Купецтво очікувало, що сильний монарх захистить його від іноземних конкурентів. Містяни згодні були обміняти свої вольності на політику монарха, що надасть сприятливі умови для розвитку власної справи. Селянство бачило в королі силу, яка може приборкати свавілля землевласників. Тобто різні соціальні групи мали спільну зацікавленість у посиленні королівської влади.

- **Працюємо разом.** Складіть ментальну карту. Висвітліть передумови формування абсолютизму у Франції.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110245

■ Працюємо із джерелом

Із доповіді посла Венеційської республіки Мікеле Суріано про Францію (1561 р.)

Кількість народу у Франції дуже велика, оскільки вона налічує понад 140 міст... За своїм становищем і гідністю кожен із жителів може належати до одного з трьох станів: перший — духовенство, другий — шляхта, третій не має окремої назви, й оскільки він складається з людей різного становища, то може бути названий станом народу взагалі...

Шляхта становить найбільшу частину духовенства. Шляхтою називають тих, хто користується привілеєм не сплачувати податків і зобов'язаний нести лише особисту військову службу.

Третій стан складається з людей пера, купців, ремісників, плебеїв і селян... Становище останніх найважче... [15]

- **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання. **1.** Які стани названо в тексті? **2.** Які зміни в становому суспільстві другої половини XVI ст. визначає автор?

Переслідування гугенотів. Художник
Жюль Жиранде. 1886 р.

► Яку інформацію про переслідування гугенотів відображає картина?

2. Реформація у Франції

► Поміркуйте, чому населення півночі країни, зокрема Парижа, залишалося прихильним до католицизму.

У 20-ті рр. XVI ст. у Франції поширилися реформаційні настрої. Палким прихильником ідеї оновлення католицької церкви став французький гуманіст **Лефевр д'Етапль**. Він першим, раніше за М. Лютера, сформулював два визначальні принципи майбутньої Реформації: спасіння вірою та необхідність визнання Святого Письма єдиним джерелом релігійної істини.

Значний вплив на розвиток протестантизму в країні мало поширення ідей Ж. Кальвіна. У Південній Франції з'явилися громади прихильників кальвіністського вчення, яких називали **гугенотами**.

Проте населення півночі країни, у тому числі Парижа, залишалося прихильниками католицизму. На відміну від Німеччини, католицька церква у Франції підкорялася королю та не викликала в населення невдоволення своєю діяльністю.

Король Франсуа I почав переслідувати протестантів. У 1535 р. влада заарештувала 300 гугенотів і 35 осіб засудила до страти. Із 1540 р. в країні розгорнула діяльність інквізиція. Новий король Анрі II у перші роки свого правління створив для боротьби проти гугенотів спеціальну «Вогняну палату», яка за перші три роки діяльності ухвалила 500 обвинувальних вироків. Однак це не могло зупинити поширення ідей Реформації у Франції.

3. Причини й початок релігійних війн. Варфоломіївська ніч

► Чому релігійні війни стали трагедією для Франції?

У 50—60-х рр. XVI ст. Франція перебувала в тяжкій кризі. Сподівання шляхтичів на воєнну здобич, нові землі та посади внаслідок війн, які вела в цей час Франція, не виправдалися. До того ж «революція цін» призвела до різкого зменшення їхніх прибутків. У цій ситуації реформаційні ідеали приваблювали частину шляхетства можливістю захопити церковні землі та послабити владу короля.

На чолі прихильників католицької церкви стояла родина лотаринзьких герцогів **Гізів**. Вождями гугенотів стали принци з родини **Бурбонів**, яким належало королівство Наварра на кордоні Франції та Іспанії. Між цими двома угрупованнями й розпочалися війни.

- ✕ Убивства гугенотів у Вассі 1 березня 1562 р.; початок релігійних війн у Франції
- 🔥 Варфоломійська ніч у Парижі 24 серпня 1572 р. та масові вбивства гугенотів в інших містах
- 🟢 Території, контрольовані гугенотами в 1573—1598 рр.
- 📜 Підписання Нантського едикту 13 квітня 1598 р.; закінчення релігійних війн
- 🏰 Фортеці, які залишилися в гугенотів після 1598 р.
- 📍 Марсель Найважливіші промислові центри
- ⚓ Найважливіші морські порти
- Кордони Франції в 1643 р.

► 1. Покажіть території, контрольовані гугенотами. 2. Яка із зображених на карті подій стала приводом до гугенотських війн?

Збройні зіткнення, що тривали в 1562—1598 рр., дістали назву **релігійних (гугенотських) війн**.

Основними причинами війн стали загострення релігійної боротьби між католиками й гугенотами та ускладнення політичної ситуації у Франції. Приводом до війн стало вбивство гугенотів 1 березня 1562 р. в містечку Вассі. Герцог Франсуа де Гіз, проїжджаючи повз нього зі своїм загоном, напав на гугенотів, які зібралися на богослужіння. Було вбито 23 особи та майже 200 осіб поранено. Католицький Париж зустрів Гіза як героя, а гугеноти сприйняли ці події як початок війни.

У перші десять років жодна сторона не змогла здобути переваги. За згоди короля Шарля IX 24 серпня 1572 р. в Парижі та

АЯ Словник

Релігійні (гугенотські) війни у Франції — низка громадянських війн між католиками, які становили більшість населення, і гугенотами — протестантською меншістю, що сповідувала кальвінізм.

Зверніть увагу

У період релігійних війн у Франції, що тривали 36 років, загалом відбулося вісім воєнних конфліктів. Вони забрали багато життів, однак точну кількість загиблих не вдалося встановити.

Лише під час Варфоломійської ночі, за різними оцінками, загинуло від кількох тисяч до десятків тисяч гугенотів.

деяких інших містах відбулося масове винищення гугенотів. Загинули тисячі людей. Ці трагічні події увійшли в історію як **Варфоломійська ніч**. Війна спалахнула з новою силою.

Тепер гугеноти розгорнули боротьбу за зміну королівської династії та створили на півдні Франції гугенотську Конфедерацію з окремими органами правління, податками, військом. Її очолив Анрі Наваррський.

Королем Франції після смерті Шарля IX став його брат Анрі III Валуа. Через відсутність у нього нащадків Анрі Наваррський був першим кандидатом на престол. Імовірність появи короля-гугенота спонукала католиків до активних дій. У 1585 р. вони створили Лігу — об'єднання католицьких міст. Її очолив син Франсуа де Гіза герцог Анрі де Гіз, який також висунув претензії на французьку корону. Країна розділилася на дві частини — гугенотський південь і католицьку північ.

Схема

Релігійні (гугенотські)
війни у Франції
rnk.com.ua/110250

Анрі III оголошує Анрі Наваррського своїм наступником на престолі Франції. Гобелен XVI ст.

4. Завершення релігійних війн

- Визначте результати та наслідки релігійних війн у Франції.

Суперечки загострювалися. Герцог Анрі де Гіз підняв населення Парижа на боротьбу проти короля. Анрі III уклав союз із гугенотами та за їхньою допомогою заспокоїв Париж. Проте невдовзі його було вбито. У Франції встановилося безвладдя. Король Іспанії Феліпе II і Папа Римський обговорювали можливість обрання королем Франції іспанського принца.

Занепокоєні цим прибічники католиків погодилися визнати королем Анрі Наваррського, але вимагали від нього прийняти католицизм. Останній відповів на це словами «**Париж вартий меси!**» (меса — католицька церковна відправа) і став католиком. У 1594 р. його коронували як Анрі IV.

Релігійні війни завершив **Нантський едикт**, виданий новим королем у **1598 р.** Католицизм було визнано панівною релігією, але гугеноти отримали дозвіл вільно сповідувати свою віру та утворювати релігійні громади в усіх містах, крім Парижа. Вони могли обіймати будь-які державні посади. Як гарантію здійснення цієї угоди гугеноти зберігали на півдні 200 фортець із гарнізонами та 25-тисячну армію.

§ 14. Культура бароко. Народження нової європейської науки

Тестові завдання
rnk.com.ua/109633

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як мистецтво своїми засобами відображає дійсність?
2. Із чим пов'язаний перехід від одного до іншого стилю в культурі?
3. Які риси були притаманні розвитку науки в Середньовіччі?
4. Які пам'ятки стилю бароко вам відомі?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості мистецтва бароко;
- якою була творчість видатних художників цієї доби;
- як розвивалися наукові знання в цей період.

А:Я Словник

Бароко (у перекладі з італійської мови *barocco* — «примхливий», «хімерний») — стиль у мистецтві країн Європи, колоніальної Центральної та Південної Америки кінця XVI — кінця XVIII ст.

1. Особливості мистецтва бароко

- Чим стиль бароко відрізняється від мистецтва Відродження?

Наприкінці XVI ст. в деяких країнах Європи культура епохи Відродження поступилася місцем новому стилю — **бароко**. Його батьківщиною вважають Італію. Яскраві художні засоби стилю бароко на противагу Ренесансу з його величними, але застиглими композиціями відзначалися напруженістю сюжетів і динамізмом. Мистецтво епохи бароко змінилося за змістом. Його представники головну увагу приділяли пристрастям і почуттям людини, поєднували дійсне та уявне. Митці не зважали на розміри й форму, зображували контрасти, що створювали ілюзію реальності.

Поширеною є думка, що бароко сформувалося на хвилі кризи гуманізму. Той світ, до створення якого закликали гуманісти, мав стати впорядкованим і гармонійним, а перетворився на хаос, у якому людина була суперечливою істотою, роздвоєною між добром і злом. Бароко відображало бажання людини насолоджуватися життям, мистецтвом та природою. Якщо Ренесанс майже не виходив за межі країн Західної Європи, то з бароко почалося поширення мистецьких здобутків на інші регіони світу. Протягом XVII ст., яке називають «століттям бароко», змінився світогляд людей.

Україна і світ

На східнослов'янських православних землях найбільшого розвитку епоха бароко набула на теренах України. У другій половині XVII ст. центром барокової культури став Київ, звідки її вплив поширився на Московську державу та Балкани.

Саме тоді для української культури особливого значення набули зв'язки із західноєвропейською культурою. Основними ознаками українського бароко було те, що воно мало церковний характер і йому не передувала розвинена культура Відродження.

Урок анатомії доктора Тульпа.
Художник Рембрандт ван Рейн. 1632 р.

Коронація Марії Медічі.
Художник Пітер Пауль Рубенс. 1615 р.

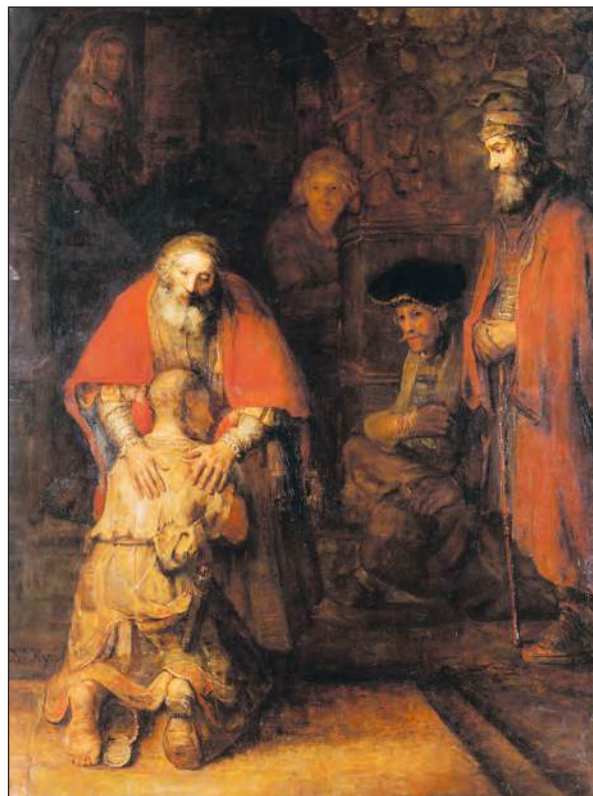
2. Художники бароко

- Чи можна стверджувати, що творчість митців епохи бароко мала спільні риси? Які саме?

Найпопулярнішим художником Нідерландів у XVII ст. був **Рембрандт ван Рейн**. Його уславила картина «Урок анатомії доктора Тульпа» — груповий портрет доктора Тульпа з учнями. Створюючи його, митець уперше вирішив відмовитися від традиційної композиції, де всі персонажі позують художнику. На картині учні оточили стіл, на якому лежить тіло людини, і слухають пояснення доктора. Митець зміг показати різну реакцію на кожному з обличч учнів. Вінцем життя та творчості художника стала картина «Повернення блудного сина» — біблійний сюжет про гульця, який, утративши все в житті, повернувся в рідний дім, до батька.

Спільною рисою, що об'єднувала фламандське та голландське мистецтво, стала любов до життя в усіх його проявах. Однак якщо на картинах голландських майстрів переважали побутові сцени, портрети бюргерів і міщан, то фламандські художники зображували те, що хотіли побачити католицьке духовенство та дворянство.

Центральною постаттю фламандського мистецтва XVII ст. став **Пітер Пауль Рубенс**.

Повернення блудного сина.
Художник Рембрандт ван Рейн. 1632 р.

Прялі (Міф про Арахну).
Художник Дієго Веласкес. 1658 р.

► Працюємо в парах.

За допомогою мережі інтернет перегляньте твори Рембрандта ван Рейна, Дієго Веласкеса та Пітера Пауля Рубенса, розміщені в музеї Прадо в Мадриді. Проаналізуйте їх щодо наявності ознак бароко.

Портрет Папи Римського Інокентія X.
Художник Дієго Веласкес. 1650 р.

❑ Цікаві факти

Папа Римський Інокентій X, побачивши свій портрет, виконаний Д. Веласкесом, промовив: «Занадто схожий».

Майстер та його учні створили сотні картин, ушлавлюючи силу, мужність, красу людських почуттів і вчинків. У П. П. Рубенса було багато робіт історичної тематики. Найвідоміша серія «Життя Марії Медічі» складається з 21 картини, де художник зобразив і міфологічних персонажів, і реальних історичних осіб, відтворив тогочасну історичну епоху. Творчість П. П. Рубенса мала великий вплив на становлення фламандської школи живопису.

Іспанського майстра епохи бароко **Дієго Веласкеса** сучасники називали «живописцем істини». Із 24 років і до кінця життя він був придворним художником іспанського короля Феліпе IV. Провідне місце у творчості митця посідали портрети членів королівської родини, іспанських дворян і їхніх дружин. Іспанська аристократія не вимагала, щоб її зображували гарнішою, ніж насправді. Вона пишалася своїм походженням, а не мінливою красою.

Наприкінці життя Д. Веласкес створив картину «Прялі», де зобразив простих робітниць, які ткали килим, а поряд із ними — придворних дам, що розглядали готову роботу.

3. Розвиток медицини й математики

► Наведіть факти, які підтверджують, що в епоху бароко відбулася наукова революція.

У XVII ст. були зроблені вирішальні кроки в пізнанні людини й законів всесвіту, що заклали основи нового природознавства.

Значних успіхів було досягнуто в розвитку анатомії. Дослідники почали проводити анатомічні розтини, що дало змогу висунути нові теорії

про природу людського організму та винайти ефективніші методи лікування хвороб. Італійський лікар **Андреас Везалій** видав у 1543 р. працю «Про будову людського тіла». Попри переслідування влади А. Везалій робив розтини тіл, вивчаючи анатомію людини.

Іспанський вчений **Мігель Сервет** описав систему кровообігу людини, що підтвердило анатомічні дослідження А. Везалія. Англійський лікар **Вільям Гарвей** був автором теорії кровообігу людини. Згодом він почав вивчати походження людського життя. Однак діяльність вченого не знайшла відгуку в суспільстві.

Нідерландський вчений-аматор **Антоні ван Левенгук** винайшов мікроскоп, який дозволив йому зробити чимало важливих відкриттів. Вчений першим довів існування мікробів. У краплині води він виявив цілий новий світ.

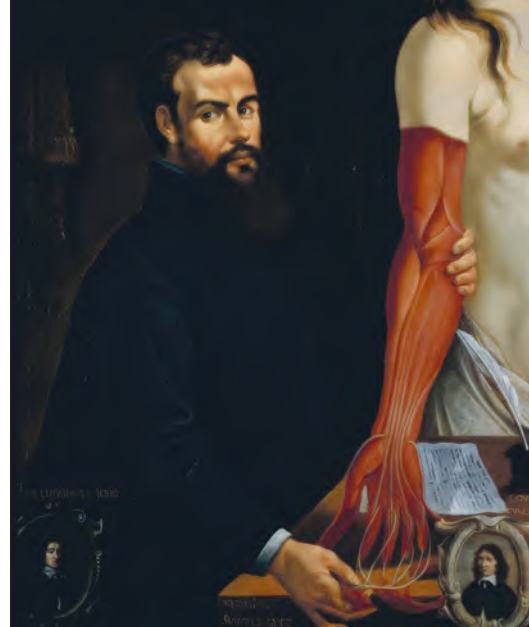
Від кінця XVI ст. активно розвивалася математика. Набула сучасного вигляду алгебра. Французький математик **Франсуа Вієт** запровадив буквені позначення та започаткував загальну теорію рівнянь. Його вважають засновником нової алгебри. Ще один французький математик і філософ **Рене Декарт** установив взаємозв'язок між теорією рівнянь і геометрією та створив нову дисципліну — аналітичну геометрію.

Нові методи обчислення нескінченно малих величин запропонував професор Болонського університету **Бонавентура Кавальєрі**. У розробці цього методу значну роль відіграли також німецький математик **Йоганн Кеплер** і вже згадуваний Р. Декарт, який увів у науковий обіг поняття змінної величини.

4. Розвиток астрономії

- Доведіть, що відкриття астрономів Ранньомодерної доби змінили погляди на будову всесвіту.

Розвиток мореплавства в Ранньомодерну добу сприяв становленню наукової **астрономії**. Саме в цій галузі було зроблено відкриття, що завдали удару по старій системі поглядів на будову всесвіту. Раніше люди спиралися на погляди Арістотеля та Птолемея, які вважали,

Андреас Везалій демонструє будову руки. Художник П'єр Понсе. Початок XVII ст.

Антоні ван Левенгук.
Художник Ян Веркольє. 1680 р.

А:Я Словник

Астрономія (у перекладі з грецької мови — «зоря» і «закон») — наука про будову та розвиток космічних тіл і всесвіту загалом.

Геліоцентрична система М. Коперника.
Атлас Андреаса Целларія. 1708 р.

Працюємо із джерелом

Із праці М. Коперника
«Про обертання небесних
тіл»

rnk.com.ua/110246

Працюємо із джерелом

Із вироку церковного суду щодо Г. Галілея

Ти, Галілей, був звинувачений на цьому суді в тому, що вважаєш за істину та поширюєш у народі брехливе вчення про те, що Сонце перебуває в центрі світу нерухомо, а Земля рухається на осі добовим обертанням; у тому, що ти мав численних учнів, яким викладав це вчення. Нарешті з'явився на світ твій твір, лист до одного твого попереднього учня, де ти, наслідуючи дурниці Коперника, розвинув деякі положення, що суперечать здоровому глузду та Святому Письму. [17]

► За що католицька церква засудила Г. Галілея?

що центром всесвіту є нерухома Земля, а навколо неї обертаються Місяць, Сонце та зорі.

Хибність старої теорії довів польський дослідник **Миколай Коперник**. Він дійшов висновку, що Земля разом з іншими планетами обертається навколо Сонця та навколо своєї осі, і розробив теорію про геліоцентричну систему (із Сонцем у центрі). Свої погляди М. Коперник виклав у праці «Про обертання небесних тіл». Він створював її впродовж 40 років, але боявся видавати, розуміючи реакцію суспільства. Книгу було надруковано вже після смерті вченого. Католицька церква очікувано засудила працю М. Коперника й додала її до «Індексу заборонених книг».

Наступний крок у розвитку астрономії здійснив італієць **Джордано Бруно**. На відміну від М. Коперника, який центром всесвіту вважав Сонце, Дж. Бруно обґрунтував ідею нескінченності всесвіту, де існує безліч світів з окремими «сонцями». За свої погляди він був заарештований та провів вісім років у в'язниці. За вироком суду інквізиції його звинуватили в ересі та спалили на вогнищі. Усі твори Дж. Бруно потрапили до «Індексу заборонених книг».

Італійський вчений **Галілео Галілей** зробив телескоп зі збільшенням у 32 рази та за його допомогою розпочав регулярні спостереження. Він переконався в безмежності зоряного простору, виявив гори на Місяці, плями на Сонці та супутники Юпітера. Усе це підтверджувало теорії М. Коперника та Дж. Бруно. У 1632 р. Г. Галілей видав працю «Діалоги про дві найвідоміші системи світу — Птолемеєву та Коперникову», де навів незаперечні докази правильності теорії М. Коперника. За цю книгу церква влаштувала суд над 70-річним астрономом. Після п'яти місяців принижень і допитів Г. Галілей зрікся своїх поглядів. За легендою, після цього він вигукнув: «А все-таки вона обертається!». Це означає, що попри все, Земля не перестала рухатися навколо Сонця.

Лише наприкінці XX ст. церква визнала помилковість своїх вироків щодо вчених і погодилася з їхніми поглядами на будову всесвіту.

Г. Галілей перед судом інквізиції. Художник Жозеф Робер-Фльорі. 1847 р.

► Підготуйте розповідь про подію, зображену на картині.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Я запитую — ви відповідаєте». Правила гри. Учні та учениці на аркушах складають запитання за матеріалом параграфа. Учитель (учителька) збирає аркуші, перемішує та роздає в класі в довільному порядку. Учні та учениці мають дати відповіді на запитання своїх однокласників.
2. Який художник створив серію картин «Життя Марії Медічі»?
А Рембрандт ван Рейн
Б Пітер Пауль Рубенс
В Дієго Веласкес
Г Тиціан Вечелліо
3. Який вплив на розвиток європейського суспільства мали досягнення, здійснені в цей період у медицині та математиці? Поясніть свою думку.
4. Які відкриття тогочасних європейських астрономів сприяли поширенню нових уявлень про всесвіт? Поясніть, чому М. Коперник, Г. Галілей і Дж. Бруно зазнали переслідувань із боку католицької церкви.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- особливості творів епохи бароко;
- зміни у світогляді європейців завдяки новим відкриттям.

Працюємо з хронологією

Кінець XVI ст. | початок епохи бароко в Європі.

Лорд Джон Стюарт та його брат лорд Бернард Стюарт. Художник Антоніс ван Дейк. 1638 р.

Анна Данська. Художник Джон де Кріц. 1605 р.

Застосовуємо і аналізуємо

- За додатковими джерелами з'ясуйте, де жили й працювали видатні художники та вчені XVI—XVII ст. Покажіть ці місця на карті атласу.
- Складіть таблицю «Наукові відкриття другої половини XVI—XVII ст.». Зробіть висновок.

Дослідник	Зміст відкриття	Значення відкриття

- Працюємо разом.** Метод «Коло ідей». На прикладах життєвого шляху М. Коперника, Дж. Бруно та Г. Галілея висловіть свої міркування щодо того, у чому полягає особиста мужність людини та дослідника. Наведіть приклади таких вчинків осіб з інших історичних періодів.

Оцінюємо і створюємо

- Працюємо в малих групах.** Метод «Спільний проект». З'ясуйте, які культурні пам'ятки епохи бароко збереглися у вашій місцевості. Розподіліть завдання між групами, підготуйте розповіді про них (назва, історія виникнення, автор і час створення, особливості).
- Працюємо в парах.** Дослідіть життя і творчість художників бароко (на вибір). Доберіть цікаві факти про них та створіть мотиваційне відео.
- Поміркуйте, якою була роль наукових відкриттів цього періоду в розвитку суспільства. Визначте роль науки в сучасному розвитку України.

✓ Цікаві факти

В епоху бароко в Європі набув поширення новий ідеал людини. Природність, популярна за часів Відродження, тепер ототожнювалася з невіглаством і дикунством. Ідеалом чоловіка став англійський джентльмен, який користувався парфумами, носив перуку, голів бороду та вуса. Жінці належало мати бліду шкіру без засмаги, що підкреслювало її шляхетність. Жінки носили жорсткий корсет із широкою спідницею, високі підбори, були поширені вигадливі зачіски.

1. Господарський розвиток. Стани суспільства

- У чому полягав вплив Великих географічних відкриттів на розвиток Польщі?

У XVI ст. під впливом зростання попиту на сільськогосподарську **товарну продукцію** в Західній Європі в Короні Польській набули поширення фільварки. Грошовий чинш (податок) для селян було замінено на відробіток (панщину). У 1505 р. панщина становила один день на тиждень, а наприкінці XVI ст. — уже до п'яти днів. Для землевласників така система забезпечила зростання доходу в 10—15 разів.

У першій половині XVI ст. Корону Польську охопило господарське піднесення. Виникли нові міста. Столицею королівства стала Варшава. Польські купці вели жваву торгівлю з Німеччиною, Угорщиною, Італією, Скандинавськими державами, Московською державою. З'явилися мануфактури.

Проте вже в другій половині XVI ст. центр господарського життя поступово переміщувався з міст до маєтків шляхти. Це було зумовлено тим, що завоювання Османської імперії на Балканах майже повністю зупинили всю південно-східну торгівлю. Торгівля зерном по Віслі й далі Балтійським морем приносила великі прибутки не міському купецтву, а шляхті. До того ж король нічого не зробив для захисту польських виробників від іноземної конкуренції. Купці припиняли свою діяльність, мануфактурне виробництво занепадало. Саме тому в Короні Польській не утворився міцний третій стан підприємців (буржуазії), як у країнах Західної Європи.

Суспільство тогочасної Польщі поділялося на стани. До привілейованих станів належали духовенство та шляхта, до напівпривілейованих —

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яким було становище Корони Польської, Великого князівства Литовського та Московської держави наприкінці Середніх віків? Покажіть території цих держав на карті атласу.
2. Що спонукало Польщу до укладення унії із Литвою?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- якою була роль шляхти, зокрема магнатів, в управлінні Короною Польською;
- про причини й наслідки укладення Люблінської унії;
- як відбувався розвиток Московського царства в XVI ст.

А-Я Словник

Товарна продукція — продукція, яку виробляють не для власного споживання, а для продажу на ринку.

Зверніть увагу

Примусова праця селянства була малоефективною, тому фільваркові господарства могли розвиватися лише екстенсивно (шляхом розширення виробництва, а не його покращення). Для того щоб отримати більше прибутку, землевласник прагнув отримати більше землі й залежного селянства.

❗ Зверніть увагу

У XVI ст. Корона Польська досягла успіхів у розвитку культури під впливом Відродження. Почалося масове заснування шкіл, населення охопив інтерес до науки й відкриттів. Розвивалася художня література. Письменники Миколай Рей та Ян Кохановський заклали основи польської літературної мови.

міщани, до непривілейованих — селяни. Католицькій церкві належала п'ята частина земельних володінь. Вона зосередила у своїх руках чималі матеріальні та фінансові ресурси. Шляхтичі користувалися значними правами та привілеями. Вони володіли зазвичай одним-двома селами. Обов'язками шляхти були військова служба та участь в управлінні державою. У власності найзаможніших із них — магнатів — перебувала третина сіл у Короні Польській. Фінансова могутність давала їм змогу впливати на політику держави.

2. Прояви Реформації та Контрреформації

У 20-х рр. XVI ст. в Короні Польській поширилися ідеї Реформації. Протестантизм підтримували лише деякі шляхтичі, які вбачали в ньому можливий засіб для досягнення більшої незалежності від влади та сподівалися отримати церковні землі. У **1573 р.** для зміцнення єдності держави сейм гарантував релігійну свободу людям будь-якої віри.

Від кінця XVI ст. в Короні Польській почали здійснювати католицьку церковну Контрреформацію. За сприяння короля **Стефана Баторія** розгорнули діяльність єзуїти, які поступово поширювали свій вплив на руські землі. Під час правління ревного католика **Жигмунта (Сигізмунда) III** зі шведської династії Ваза протестантизм у країні був обмежений. Його прихильникам дозволяли сповідувати свою віру, але забороняли обіймати державні посади. Це значно зменшило підтримку правителя з боку шляхти.

📖 Працюємо із джерелом

Зі звернення короля Жигмунта (Сигізмунда) I Старого до старост щодо боротьби з лютеранською єрессю

Минуло вже кілька років, відколи з приводу поширення лютеранської зарази ми видали документ, аби повідомити всіх довкола, щоб не намагалися подорожувати до Віттенберга або до тих місць, у яких існує якась підозра щодо єресі, або висилати туди своїх дітей. Хто наважиться заражені лютеранською єрессю книжки ввозити або послуговуватися ними приватно або публічно, той стане винним покарання на горло, проскрипцію і втрату всіх маєтків. [18]

Із рішення сейму 1573 р.

Ми — ради коронні, духовні й світські та рицарство — всі обіцяємо з'їхатися і спільно акт виборний згідно з волею Божою до слушного наслідку привести.

А що в Речі Посполитій нашій є незгода немала у справі релігії християнської, запобігаючи тому, аби з цього приводу між людьми не почався розлад якийсь шкідливий, як по інших королівствах ясно бачимо, обіцяємо те собі спільно, за нас і нащадків наших, різних за вірою, мир між собою зберегти, а заради різної віри і відмінностей церковних кров не проливати. [18]

- 1. Яким подіям присвячені документи? 2. Чим були зумовлені зміни, що відбулися між їхніми виданнями? 3. Чому Жигмунту I Старому не вдалося подолати рух протестантів у країні?

Працюємо із джерелом

Із Люблінської унії
(1569 р.)

rnk.com.ua/110247

Каплиця Святої Трійці в Любліні (Польща). Тут відбулися богослужіння та складання присяги про дотримання умов унії між Короною Польською і Великим князівством Литовським. Сучасний вигляд.

3. Люблінська унія

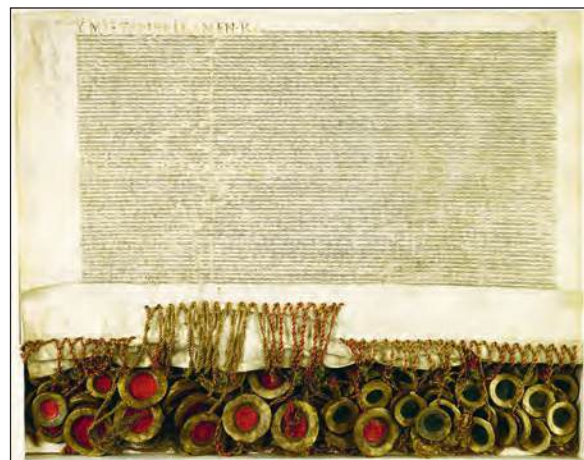
- Виберіть одну з причин укладення Люблінської унії. За додатковими джерелами розкрийте її детально та підтвердьте історичними фактами.

У XVI ст. серед владної верхівки країни з'явилося чимало прихильників створення союзу (унії) між Короною Польською та Великим князівством Литовським. Польська шляхта сподівалася отримати українські землі, якими володіла Литва, для розвитку фільваркового господарства. Литовська шляхта прагнула набути привілеїв, як у польської шляхти. Також вона мала намір завдяки об'єднанню зупинити експансію Московської держави на захід.

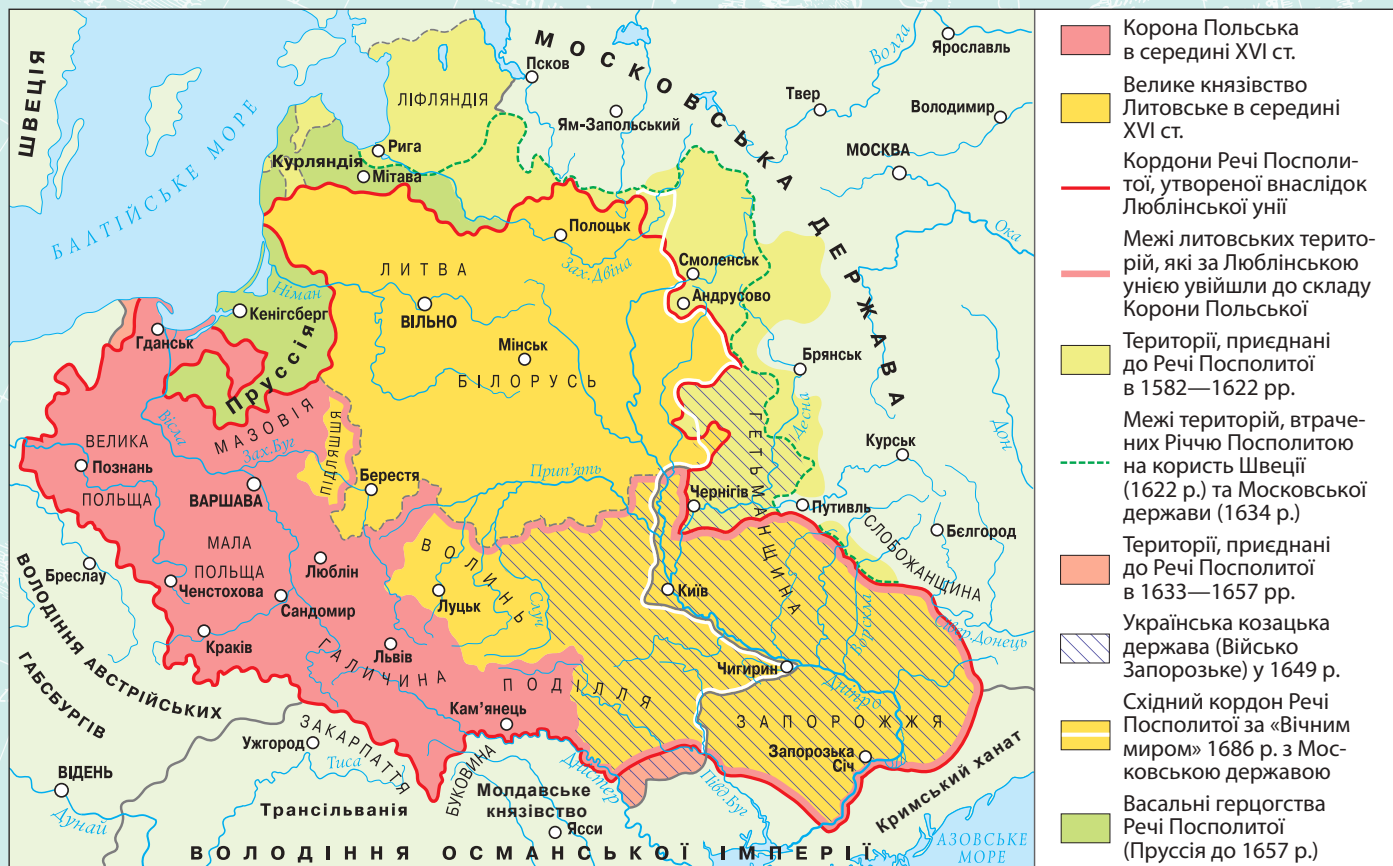
У січні 1569 р. в Любліні король Жигмунт (Сигізмунд) II Август скликав спільний литовсько-польський сейм для вирішення питання про унію. Представники двох держав висунули два різні проекти цього союзу. Велике князівство Литовське заявляло про окремі органи влади в кожній державі, що формувалися тільки з її громадян, про окрему грошову одиницю тощо. Корона Польська пропонувала об'єднати держави в одну з єдиним королем і спільними органами влади. Для того щоб примусити литовську сторону погодитися на польські умови, король видав

А:Я Словник

Експансія — розширення сфер панування однієї держави над іншими, прагнення захоплення та поневолення.

Акт Люблінської унії. Цей документ було внесено до програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу» зі збереження світової документальної спадщини. Фотокопія.

► Які українські землі увійшли до складу Корони Польської за Люблінською унією?

Схеми

Укладення Люблінської унії
Державний устрій Речі Посполитої
rnk.com.ua/110248

Герб Речі Посполитої та жіночі постаті, що символізують Литву та Польщу, на будинку в Познані (Польща).

універсал, за яким Волинь і Підляшшя зі складу Великого князівства Литовського переходили до Корони Польської. Згодом до неї було приєднано Київщину та Брацлавщину. Так майже всі українські землі увійшли до складу Корони Польської. Ослаблене Лівонською війною Велике князівство Литовське не чинило опору. Щоб залучити на свій бік місцеву шляхту на приєднаних землях, король зрівняв її у правах із польською. Обурені таким рішенням литовські магнати намагалися захистити свої права на ці землі, але марно.

Литовсько-польську унію було підписано в липні 1569 р. в Любліні. Утворилася єдина

держава **Річ Посполита** (республіка) зі спільним виборним королем, сеймом, грошовою одиницею та зовнішньою політикою. Окремими залишалися печатка, місцева адміністрація, фінанси, військо, суд.

4. Зовнішня політика Речі Посполитої

- ▶ Чому в другій половині XVI ст. відбувалося протистояння Речі Посполитої зі Швецією, Московською державою та Османською імперією?

Після укладення унії Корона Польська опинилася в нових зовнішньополітичних умовах. Їй довелося вступити в боротьбу за панування в Центрально-Східній Європі. Так, Польща втрутилася в Лівонську війну (1558—1583 рр.), у якій Велике князівство Литовське виступало проти Московської держави на боці Лівонського ордену.

Король Стефан Баторій зміг завдати відчутних ударів московському війську. Урешті-решт Річ Посполита підписала з Московською державою угоду, за умовами якої московські війська мали залишити Лівонію. Це на певний час зупинило просування Московії до Балтійського моря.

Проте незабаром Короні Польській довелося вести боротьбу за Лівонію зі Швецією (тривала з перервами протягом 1600—1635 рр.). Унаслідок війн Рига з Лівонією відійшли до Швеції, а Курляндія залишилася під владою Речі Посполитої. Такий розподіл не влаштував жодну зі сторін, і через 20 років війна спалахнула знову.

Приєднавши за Люблінською унією українські землі, Корона Польська отримала спільний кордон із володіннями Османської імперії і тому опинилася перед постійною загрозою турецько-татарських нападів.

Українські козаки, які захищали свої землі від татар і самі здійснювали походи до турецьких берегів, тепер перейшли під владу польського короля. Через це відносини між Короною Польською та Османською імперією різко загострилися.

Польський шляхтич у сарматському вбранні. Невідомий художник.

- ▶ Опишіть вбрання шляхтича.

❑ Цікаві факти

Наслідком розвитку польської культури цієї доби стало формування ідеалів, цінностей і звичаїв шляхти. Це явище дістало назву «сарматизм» (згідно з легендою, польська шляхта походила від сарматів). Сарматизм став напрямом польської культури цієї доби. Він поєднував елементи як західної, так і східної культур. Це, наприклад, проявлялося в мові: польська мова активно поповнювалася латинськими словами. Одяг шляхтичів також поєднував елементи моди Сходу і Заходу.

Самодержавство — форма абсолютної монархії в Московській державі, за якої необмежена влада монарха наближалася до деспотії (свавілля правителя та безправ'я підданих).

Працюємо із джерелом

Посол Священної Римської імперії Зигмунд дер Герберштейн про владу в Московському царстві (1549 р.)

rnk.com.ua/110249

Зверніть увагу

За правління Василя III в Московській державі утвердилася ідея, що «Москва — третій Рим». Її сформулював чернець Філофей у листах до московського правителя: «Так знай, христіюбцю і боголюбцю, що всі християнські царства прийшли до кінця та зійшлися в єдиному царстві нашого государя, згідно з пророчими книгами, це і є римське царство: ібо два Рима впали, третій стоїть, а четвертому не бути». Цим виправдовували претензію на зверхність над православними християнами і експансію Московської держави щодо сусідніх держав.

Стрільці — воїни регулярного пішого війська в Московському царстві XVI — початку XVIII ст., озброєні вогнепальною зброєю.

5. Московська держава в XVI ст.

► Чому в XVI ст. в Московській державі встановилося самодержавство?

У XVI ст. у Московській державі відбулося становлення абсолютної монархії у формі **самодержавства** — нічим не обмеженої влади царя. Самодержавство утверджувалося в боротьбі монарха з боярством. У цьому протистоянні правителі спиралися на дворянство, яке отримувало землі лише за умови несення військової служби, і православну церкву, що проголошувала божественне походження монархічної влади.

За часів Василя III Московська держава продовжувала зростати. Після смерті великого князя престол посів його трирічний син **Іван IV**. Спочатку правління фактично перебувало в руках боярських угруповань, які змагалися за владу. У **1547 р.** відбувся обряд вінчання (помазання) Івана IV на царство за візантійським зразком, а Московська держава була проголошена царством. Ставши царем, Іван IV створив «Вибрану раду», до якої належали представники дворян, церкви, бояр. Вона розробляла проекти реформ, спрямованих на зміцнення держави та посилення влади царя.

У **1549 р.** було скликано перший **Земський собор**, який започаткував реформи. У **1550 р.** затвердили **новий Судебник**. Він посилив владу царя, обмежив владу намісників, підтвердив право селян переходити від одного до іншого господаря один раз на рік (у Юріїв день) і збільшив суму відкупу власнику. Виникли нові органи центрального державного управління — **прикази**.

У **1556 р.** «Вибрана рада» ліквідувала систему «кормління», за якою місцеві жителі утримували намісника. Натомість утворили місцеве самоврядування з «виборних людей», яких призначали з-поміж дворян. Було здійснено військову реформу: постали піше військо **стрільців** і «вибрана тисяча» — царська гвардія з представників дворянства. Вона стала особистою охороною царя. Відтоді цар уже не

МОСКОВСЬКА ДЕРЖАВА у другій половині XVI ст.

залежав від боярського ополчення. Також для дворян запровадили обов'язкову військову платну службу терміном на 15 років. Результати реформ дали змогу царю Івану IV розпочати активну зовнішню політику.

Особливістю Московського царства було те, що ядро його території, яке сформувалося до XVI ст., перебувало осторонь світових торговельних шляхів. На заході такі шляхи контролювали Швеція, Велике князівство Литовське й Корона Польська; на сході та півдні — Кримський, Астраханський і Казанський ханати. Єдиний порт Архангельськ, який відкривав шлях до світових торговельних шляхів, замерзав на шість місяців.

Спочатку Іван IV вступив у боротьбу за «спадщину Золотої Орди». У результаті війни **1548—1552 рр.** Московське царство підкорило Казанський ханат. У **1556 р.** Іван IV без бою

Стрільці. Малюнок XIX ст.

Зверніть увагу

Спочатку стрілецьке військо формувалося на основі набору з вільного міського й сільського населення, потім їхня служба стала довічною та спадковою. Стрільці отримували платню грошима, зерном, іноді земельними наділами. Вони жили в окремих стрілецьких слободах, мали сім'ї, займалися ремеслом і торгівлею.

здобув Астраханський ханат. Так він дістав можливість контролювати багатий Волзький торговельний шлях. Проте підкорити Кримський ханат йому не вдалося. Кримський хан Девлет I Герай у 1571 р. навіть захопив і спалив Москву. Шлях до Чорного моря залишився закритим.

Тоді Іван IV розпочав Лівонську війну 1558—1583 рр., прагнучи загарбати узбережжя Балтійського моря. На захист Лівонії виступили Велике князівство Литовське, Корона Польська, Швеція. Московська держава зазнала поразки.

У 1582 р. розпочалося завоювання Московською державою Сибірського ханату. Зацікавлені в цих землях купці Строганови з дозволу Івана IV найняли загін волзьких козаків отамана Єрмака, що розбив військо сибірського хана. Після козаків туди вирушили купці, ремісники, селяни-втікачі, за ними — царські війська й чиновники. Колонізація Сибіру тривала до кінця XVII ст.

Війни другої половини XVI ст. хоча й збільшили територію Московської держави, але виснажили її.

6. Опричнина

- З якою метою була запроваджена опричнина та як вона здійснювалася?

Невдачі Московської держави під час Лівонської війни спричинили суперечки Івана IV з «Вибраною радою». Цар розігнав її та почав правити одноосібно.

А-Я Словник

Опричнина — територія, виділена в особисте управління царя; система каральних заходів (страсти, вилучення земель тощо), які здійснював у Московській державі в XVI ст. цар із метою зміцнення особистої влади.

Цікаві факти

Символом опричнини в Московському царстві стали собача голова й мітла, що мало показати прагнення захистити самодержавство, «вигризти та вимести» всіх противників. У період опричнини одночасно зі зміцненням царської влади нищили все, що могло послабити Московську державу, і вона набула рис, притаманних східним деспотіям.

У 1564 р. Іван IV начебто через зраду бояр залишив Москву та оселився неподалік в Олександрівській слободі. Він поділив володіння царства на земщину (землі, якими управляли бояри) та **опричнину** (землі, якими управляв цар).

Територія опричнини поступово збільшувалася завдяки насильному приєднанню земель земщини. На опричнинах Іван IV розпочав масові страсти осіб, звинувачених у зраді. Лише в Москві було страчено 120 бояр і митрополита, а під час погрому Новгорода загинуло дві третини населення.

Проте опричне військо не змогло протистояти вторгненню кримських татар у 1571 р. Наступного року хан Девлет I Герай здійснив новий похід, щоб завдати Московському царству остаточної поразки. Однак цього разу об'єднане опричне й земське військо розгромило його в Молодинській битві. Після перемоги над Кримським ханатом цар у 1577 р. скасував опричнину.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Поясніть термін (поняття)».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються у дві команди. Учитель (учителька) записує на картках терміни й поняття за вивченою темою. Команди по черзі витягують картки. Їхнє завдання — пояснити ці слова, прямо не називаючи їх. Команда-суперник має відгадати терміни й поняття, про які йдеться.
2. Яких змін зазнало суспільне та економічне життя Корони Польської в XVI—XVII ст.?
3. Назвіть основні зміни в житті Московської держави в період царювання Івана IV.

Застосовуємо і аналізуємо

4. Покажіть на картах (с. 106, 109), як відбувалися зміни територій Речі Посполитої та Московського царства в XVI ст.
5. Виконайте хронологічно-пошукове завдання. За курсами історії України та всесвітньої історії складіть перелік подій, що відбулися на українських землях та в інших регіонах світу в період між датами, зазначеними в рубриці «Працюємо з хронологією».
6. **Працюємо в парах.** Складіть таблицю та порівняйте розвиток Речі Посполитої та Московської держави в XVI ст. за такими характеристиками: 1) кому належала влада в державі; 2) який орган влади обмежував або допомагав здійснювати владу; 3) державна релігія; 4) особливості внутрішньої політики; 5) особливості зовнішньої політики. Зробіть висновок.
7. **Працюємо в малих групах.** Метод «Групове обговорення». Порівняйте процеси поширення Реформації і Контрреформації в Речі Посполитій та інших країнах.

Оцінюємо і створюємо

8. **Працюємо разом.** Дайте оцінку місця та ролі Речі Посполитої та Московської держави в перебігу подій Ранньомодерної доби.
9. **Працюємо в малих групах.** Метод «Барометр». Оберіть позицію щодо питання: чи можна вважати Річ Посполиту вагомою силою в розвитку Центрально-Східної Європи в XVI ст. Наведіть п'ять аргументів на користь своєї думки.
10. Напишіть промпт і згенеруйте за допомогою штучного інтелекту ілюстрацію за однією з тем (на вибір): «Утворення Речі Посполитої», «Лівонська війна», «Становлення самодержавства в Московському царстві». Перевірте отриманий результат на наявність історичних неточностей.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- особливості розвитку Речі Посполитої в XVI—XVII ст.;
- зміни, що відбулися в цей час у Московській державі.

Працюємо з хронологією

1547 р.	проголошення Московського царства.
1552—1582 рр.	підкорення Московським царством Казанського, Астраханського та Сибірського ханатів.
1564—1577 рр.	опричнина в Московському царстві.
1569 р.	укладення Люблінської унії.
1573 р.	проголошення в Речі Посполитій релігійного миру.

Тестові завдання
rnk.com.ua/109635

§ 16. Османська імперія

1. Війни Османської імперії та їхні наслідки

► Чому до кінця XVII ст. османські завоювання поступово припинилися?

На XVI ст. припав час найбільшої військової та політичної могутності Османської імперії. Султан Селім I Грізний за підсумками війни проти Ірану завоював країни Закавказзя та Кавказу — Азербайджан, частину Вірменії, Грузії, Дагестан і Курдистан. Після цього він підкорив Сирію та Єгипет. Загарбання дали йому змогу проголосити себе **халіфом** — верховним правителем усіх мусульман. Разом із тим султани як прихильники вчення сунітів вважали себе їхніми лідерами.

Найвищого розквіту Османська імперія досягла в **1520—1566 рр.** за правління **Сулеймана I Пишного**, який правив 46 років (найдовше серед усіх султанів). У цей період турки-османи проникли до Центральної Європи. Для завоювання Середземномор'я Сулейман I створив великий флот. Однією з перших його перемог стало взяття Белграда — міста, яке тривалий час стримувало просування османів у Європу. Після цього османські війська рушили до Угорського королівства, де в битві під **Могачем у 1526 р.** розгромили чесько-угорське військо. Угорські землі було поділено між австрійськими Габсбургами та Османською імперією.

У **1529 р.** військо Сулеймана I узяло в облогу Відень, але не змогло захопити його. Османська імперія оголосила Габсбургів своїм головним ворогом. Султан почав підтримувати їхніх релігійних противників — протестантів, а також зблизився із Францією. Держави уклали договір, за яким французам дозволили здійснювати християнське богослужіння, безперешкодно в'їжджати у володіння Османської

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які загарбання здійснили турки-османи в XV ст.?
2. Хто такі яничари?
3. Покажіть на карті атласу територію Османської імперії та її столицю.
4. Укажіть характерні ознаки становища Османської держави наприкінці Середньовіччя.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток Османської імперії в період розквіту;
- яким було правління Сулеймана I Пишного;
- про причини й наслідки османських завоювань у Європі;
- про особливості становища Кримського ханату в Османській імперії.

Постать в історії
Хайр ад-Дін Барбаросса
rnk.com.ua/110251

Король Франції Франсуа I та султан Османської імперії Сулейман I Пишний. Художник Тиціан Вечелліо. Близько 1530 р.

імперії, вести торговельні справи (було забезпечено недоторканність особи купця та його майна). Однак такі привілеї були надані в односторонньому порядку. Ця подія засвідчила, що Османська імперія долучилася до європейської політики. Союз між Францією і Османською імперією тривав аж до кінця XIX ст. Так Франція фактично здобула перемогу в протистоянні з Габсбургами, не давши їм установити своє панування у Європі.

Сулейман I багато уваги приділяв і внутрішній політиці. За його правління було впроваджене законодавство імперії. Поважаючи діяльність султана, люди називали його шанобливо «**кануні**» («законодавець»).

Постійні війни потребували значних людських і матеріальних ресурсів. Втрати покривали шляхом збільшення податків. У відповідь на це в країні час від часу спалахували повстання. Криза Османської імперії набула всебічного характеру, але держава мала значний запас міцності та залишалася серйозним противником ще декілька століть.

У **1571 р.** біля грецького міста **Лепанто** відбулася битва, у якій об'єднання держав Європи (Священна ліга) здобуло першу значну перемогу над флотом Османської імперії. Проте ця поразка не дуже стурбувала османів. На той час імперія ще мала значні ресурси. Незабаром був збудований новий могутній флот.

Роксолана. Художник Тиціан Вечелліо. 50-ті рр. XVI ст.

- 1. Чи можна стверджувати, що картина відображає справжню зовнішність Роксолани? Поясніть свою думку. 2. Які особливості мало вбрання заможних жінок в Османській імперії?

❑ Цікаві факти

Величезний вплив на Сулеймана I мала його дружина Роксолана. За переказами, вона була українкою, яку захопили в полон кримські татари й продали до гарему султана. Роксолана народила Сулейману I сімох дітей. Один із них — Селім II — згодом став султаном. Імовірно, Роксолана започаткувала 130-річний період впливу жінок на політику Османської імперії.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111124

Битва біля Лепанто. Художник Ян Пітерс (Старший). 1675 р.

- Припустимо, що ви раніше не чули про битву біля Лепанто. Яке враження про неї створює ілюстрація?

2. Економічне і соціально-політичне становище імперії

- Порівняйте економічний і соціально-політичний розвиток Османської імперії та країн Заходу в XVI ст.

Державний устрій та адміністративна структура Османської імперії були підпорядковані потребам війни. Провінції склалися з округів, їхні правителі здійснювали як цивільні, так і військові функції, очолювали ополчення та місцеві гарнізони яничарів.

Кожен ополченець (сипах) отримував у користування землю та за це мав брати участь у воєнних походах. У мирний час він жив у своєму окрузі, де стежив за порядком і виконував обов'язки збирача податків.

Чиновники також отримували за службу великі земельні володіння, які було заборонено залишати в спадок. Щоб якось зберегти майно, чиновники передавали свою землю у володіння мусульманським релігійним установам (у вакф).

Сипах. Сучасна реконструкція.

Схема

Вищі органи влади
Османської імперії
rnk.com.ua/110252

Старий міст у місті Мостар через річку Неретва — пам'ятка османської архітектури на Балканах (Боснія і Герцеговина). XVI ст. Сучасний вигляд. Пам'ятка належить до Світової спадщини ЮНЕСКО.

Ця практика негативно позначалася на володіннях султана, а відтак і на його скарбниці, оскільки з третини земель імперії не надходили податки.

Наприкінці XVI ст. до Османської імперії докотилася хвиля «революції цін», яка спричинила фінансову кризу. Найсильніше вона вдарила по сипахах, які становили основу військово-адміністративної системи. Після занепаду ополчення зросла роль яничарів. Однак таке військо потребувало великих коштів, яких уже не було. Від занепаду Османську імперію рятували лише завойовницькі війни. Проте здобувати перемоги їй ставало дедалі важче.

3. Кримський ханат

- Як розвивався Кримський ханат під зверхністю Османської імперії?

Під зверхністю Османської імперії перебували Волощина, Молдавське князівство, Трансільванія, Кримський ханат тощо.

Кримський ханат посідав серед них особливе становище. Ним управляли представники династії Гераїв, що походила від Чингісидів. Це давало кримським ханам можливість бути

Османські будівельники доріг. Сучасний малюнок.

- В Османській імперії значну увагу приділяли дорожньому будівництву: брукували дороги, зводили мости. Поміркуйте та висловіть думку, чому.

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ в XVI—XVII ст.

досить вільними у своїх діях. Лише з 1584 р. султани почали впливати на вибір чергового правителя ханату.

Зовнішня політика Кримського ханату загалом була побудована на принципах, які сформувалися ще в XVI ст. Згодом вони дістали назву «**закони Селіма**» (за ім'ям хана Селіма I Герая). Так, у конфліктах своїх східноєвропейських сусідів, зокрема, Великого князівства Литовського, Корони Польської та Московського царства, Кримський ханат підтримував слабшу сторону. І навпаки, він воював із тією стороною конфлікту, що набирала силу. У такий спосіб кримські хани намагалися захистити свою державу від вторгнення сусідів.

Ця стратегія спрацьовувала до початку XVIII ст. З ослабленням Османської імперії занепадав і Кримський ханат.

Зверніть увагу

Кримський ханат як самостійна сила відігравав важливу роль у відносинах між державами. Кримські хани контролювали Північне Причорномор'я, вели боротьбу з Московською державою за спадщину Золотої Орди, нападали на українські землі та брали ясир. Кримські хани вступали в союзи з Московською державою, Великим князівством Литовським, Короною Польською, українськими козаками залежно від ситуації.

4. Розгортання боротьби проти османського панування

Порядки, встановлені Османською імперією, були обтяжливими для підкорених немусульманських народів. У 1564—1565 рр. відбувся перший збройний протест слов'ян у Македонії проти османського панування — Прилепське повстання, у 1598 р. Болгарію охопило Тирновське повстання тощо. Ці та інші виступи влада жорстоко придушила.

На території Балканського півострова розпочався рух **гайдуків**. Вони нападали на османських чиновників, вояків, спалювали поселення мусульман. Їхні дії мали успіх за підтримки християнського населення, яке вважало їх народними героями. Утім, безстрашні в битвах гайдуки нерідко виявляли надмірну жорстокість, чинили грабежі й насильства.

Місцева православна церква дотримувалася законів, але водночас підтримувала визвольні рухи. Саме завдяки їй народи зберегли свою культуру, звичаї, мову, хоча й не уникли на шарування в них османських традицій. Боротьба поневолених народів поступово підривала міць Османської імперії та гальмувала її натиск на Європу.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Історія з географією». Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в команди. Їм необхідно виписати історико-географічні назви, які зустрічаються в параграфі, згрупувавши їх за пунктами: 1) землі, країни, що входили або увійшли до складу Османської імперії; 2) місця найважливіших битв. Далі команди відповідають на запитання вчителя (вчительки), пов'язані із цими назвами.
2. Яке місто взяла в облогу армія турків-османів у 1529 р., але не змогла захопити?
А Краків Б Прага
В Буда Г Відень

Гайдук. Художник Крістоф Вайгель (Старший). 1703 р.

АЯ Словник

Гайдуки (походить від угорського слова, що позначає погоничів худоби) — збройні загони народних месників, що боролися проти османського панування.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110253

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- наслідки завойовницьких війн Османської імперії;
- відмінності моделі розвитку Османської імперії від західноєвропейських країн.

Працюємо з хронологією

- 1526 р. — битва під Могачем.
- 1529 р. — облога османською армією Відня.
- 1571 р. — битва біля Лепанто.

Мечеть Сулейманіє в Стамбулі (Туреччина). 1550—1557 рр. Сучасний вигляд. Це найбільша мечеть міста, яка вміщує понад 5 тис. осіб.

3. Наведіть факти, які підтверджують або спростовують думку, що Османська імперія в XVI ст. досягла найбільшої від часів свого виникнення військової могутності.
4. Доведіть, що державний устрій Османської імперії був підпорядкований її військовим потребам.

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті (с. 116) території, завойовані Османською імперією в XVI ст., і місця битв, у яких вона брала участь.
6. За додатковими джерелами створіть перелік із десяти історичних фактів і десяти міфів про Роксолану. Результат роботи обговоріть у класі.
7. **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». За додатковими джерелами проаналізуйте зовнішню політику султанів Селіма I Грізного та Сулеймана I Пишного.
8. **Працюємо разом.** Висловіть думку щодо ролі й місця в розвитку Османської імперії визвольної боротьби підкорених нею народів. Наведіть аргументи.

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо в парах.** Створіть сторітелінг від імені української полонянки, яка опинилася на невільницькому ринку.
10. Підготуйте навчальний проект, у якому презентуйте результати міні-дослідження за темою «Історія яничарів: загроза для Європи та жах для султанів».

1. Держава Великих Моголів

- Що було характерне для розвитку держави Великих Моголів?

На початку XVI ст. Делійський султанат розпався на безліч князівств. Верховний правитель — делійський султан — прагнув приборкати непокірних князів (раджів) і вів війни проти них. Найжорстокішим був делійський султан Ібрахім Лоді. Князівства об'єдналися проти нього й звернулися по допомогу до правителя Кабула **Бабур**.

Бабур, маючи сильне військо з артилерією, у битві біля Паніпата в **1526 р.** розгромив війська делійського султана. Було засновано **державу Великих Моголів**, яка проіснувала 200 років. Як з'явилася назва «моголи»? Бабур прийшов до Індії з Моголистану (держава, що постала в XIV—XV ст. після розпаду Монгольської імперії на частині сучасних Казахстану та Киргизстану).

Бабур правив недовго. У 1530 р. його наступником став син Хумаюн, якому не один рік довелося відстоювати право на владу. Після смерті Хумаюна правителем став його 13-річний син **Акбар I**, що правив у **1556—1605 рр.** (згодом його назвали Великим). Цей період відзначився завоюваннями та реформами. За 25 років Акбар I підкорив долини річок Інд і Ганг. Як мудрий правитель він розумів, що для підтримання спокою в державі необхідно домогтися прихильності всіх підданих. Тому Акбар скасував податок для немусульман (джизію), за його наказом було збудовано молитовний дім для релігійних бесід.

Така релігійна терпимість викликала обурення з боку мусульманського духовенства, яке зрештою підняло повстання. Акбар придушив його та проголосив нову релігію — «дін-і-ілахі» («божественна віра»).

ПРИГАДАЙТЕ

1. Хто з європейців відкрив морський шлях в Індію навколо Африки?
2. Покажіть на карті атласу території Індії та Ірану.
3. У чому полягає відмінність між варнами і кастами?
4. Які релігії були найпоширенішими в Індії в Середні віки?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток Індії та Ірану в цей період;
- як утворилася держава Великих Моголів та утвердилася династія Сефевідів в Ірані;
- якими були наслідки проникнення європейців в Індію;
- про здобутки культури Індії та Ірану.

Постать в історії

Захір-ад-Дін Мухаммад Бабур був нащадком Чингісхана й Тимура. Після невдач у міжусобних війнах наприкінці XV ст. він зміг захопити Афганістан, а Кабул перетворив на свою резиденцію. Великий полководець і воїн, він водночас був талановитим письменником. Відомими на весь світ стали його мемуари «Бабур-наме», де він описав не лише свої походи та завоювання, а й рослинний і тваринний світ Індії.

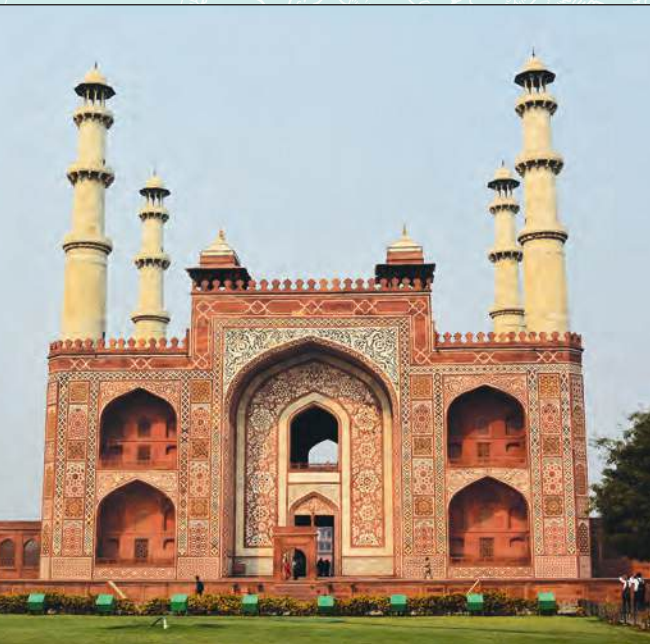
- Індія**
- Похід Бабура в Індію
 - Держава Великих Моголів на початку правління Акбара (1556 р.)
 - Біхар Інші держави Індії
 - Імперія Великих Моголів наприкінці правління Акбара (1605 р.)
 - Імперія Великих Моголів наприкінці XVII ст.

► Які держави Індії перебували у складі імперії Великих Моголів наприкінці правління Акбара?

Зверніть увагу

Друга офіційна назва Індії, закріплена в її Конституції, — Бхарат. Вона походить від давнього санскритського терміна, що означає родючу землю. У паспортах індійських громадян наявні назви «Індія» і «Бхарат».

Мавзолей Акбара в Агрі (Індія). Сучасний вигляд.

Постать в історії

Джалаль-ад-Дін Акбар Мухаммад (Акбар I Великий) був одним із найвидатніших правителів Індії. За його правління держава Великих Моголів досягла найвищої могутності. Підкорюючи Індостан, він безжалісно спустошував землі племен і народів, які чинили опір, а тим, хто підкорявся, дозволяв залишити місцеве самоуправління за умови сплати данини. Так Акбар створив величезну імперію. Завдяки адміністративній реформі було сформовано міцну централізовану систему управління. Акбар сприяв розвитку науки й культури, хоча сам до кінця життя залишався неписьменним. Один із величезних палаців-фортець Акбара був збудований у Делі. Інший палац-фортеця поблизу міста Агра стояв майже в пустелі та був схожий на місто-привид із будинками, парками, ставками й терасами, що з'єднувалися між собою брукованими дорогами.

2. Устрій держави Великих Моголів та її розвиток. Європейці в Індії

- Чому правителі Індії не «закрили» країну від зовнішнього світу після проникнення європейців?

Після завоювання Індії моголи не порушили її традиційного способу життя, а поєдналися з нею завдяки віротерпимості. Держава Великих Моголів існувала, доки зберігалось це порозуміння.

Опорою влади верховного правителя — шаха — були користувачі землі, які за службу отримували землі разом із сільськими громадами в умовне володіння. Кожен користувач землі мав споряджати кінний загін воїнів, збирати податки. Якщо він порушував договір із шахом, то землю передавали іншому. Через це користувач землі не був зацікавлений у розвитку свого господарства.

Шахи й користувачі землі давали великі замовлення ремісникам на продукцію високої якості й художньої цінності. Отже, індійські ремісники, на відміну від європейських, виробляли не товари для масового споживання, а твори мистецтва. Значного розвитку набула торгівля з іншими країнами. По-перше, іслам прихильно ставився до торгівлі, по-друге, великий попит мали індійські товари. Торгівля в Індії була досить розвиненою, тут уже існували розгалужена банківська система та векселі. Однак ремесло й торгівля, які обслуговували переважно потреби шаха та багатой верхівки, після занепаду держави Великих Моголів також занепали.

На початку XVI ст. до Індії прибули європейці. Першими були португальські мореплавці. Вони захопили декілька портів на західному узбережжі. Португальськими володіннями в Індії управляв віцекороль. Разом із португальськими гарнізонами й купцями в Індії з'явилися ченці-місіонери, які намагалися поширити християнство.

Наприкінці XVI — на початку XVII ст. європейська експансія посилилася. Англійці та голландці заснували Ост-Індські торговельні компанії та поступово витіснили португальців.

РЕФОРМИ АКБАРА

Основні реформи

→ Посилив контроль за армією, наказав оснастити її вогнепальною зброєю, бойовими слонами

→ Запровадив єдиний податок

→ Заборонив перетворювати військовополонених на рабів

→ Заборонив насильно навертати індусів в іслам

→ Створив школу живопису

→ Запровадив єдину систему мір і ваг, а також єдиний сонячний календар

- На покращення яких сфер життя населення були спрямовані реформи Акбара?

Єзуїти при дворі Акбара. Мініатюра 1605 р.

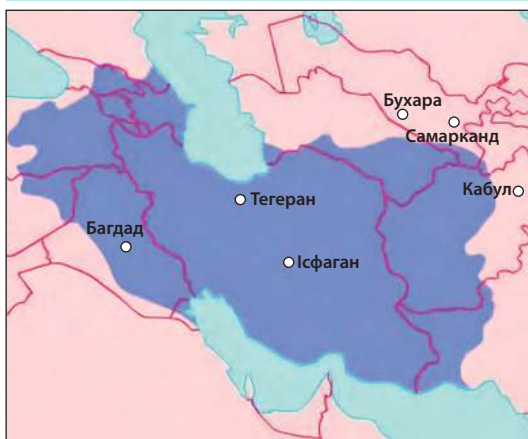

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110254

Цікаві факти

Посла англійського короля, що прибув до імперії Великих Моголів у 1614 р., сприйняли майже як дикуна і жебрака. Тоді Індія була найбільшим економічним і культурним центром світу, об'єднуючи в одній державі близько сотні мільйонів людей.

СЕФЕВІДСЬКИЙ ІРАН 1501 р.

Зверніть увагу

Династія Сефевідів дістала свою назву від шейха Сефі-ад-Діна, який заснував мусульманський чернечий орден Сефевія (помірковані шиїти). Це був один з орденів сунітів і шиїтів. Він мав чітку організацію, а члени ордену були фанатично віддані своєму шейху, якого вважали святим.

Спочатку замість них з'явилися голландці, але зрештою тут облаштувалися англійці та французи.

3. Іран

► Як відбувався розвиток Ірану за правління династії Сефевідів?

Історія Ірану певною мірою схожа з історією Османської імперії. Іран також був імперією, де правила тюркська династія. Обидві держави мали мусульманське населення, але турки-османи належали до сунітів, іранці — до шиїтів. На чолі Ірану стояв шах, якому піддані сплачували податок із землі й худоби. Проте його важко було збирати через кочовий спосіб життя третини населення. Осіле населення займалося землеробством. Найрозвиненіші райони використовували систему іригації. Високої майстерності досягли іранські ремісники, які об'єднувалися в цехи. Також традиційно була розвинена торгівля.

У 1502—1736 рр. в Ірані правила династія **Сефевідів**. Перший шах нової династії **Ісмаїл I** і його наступники за короткий час підкорили, крім сучасних територій Азербайджану та Ірану, частини Вірменії, Іраку, Туркменістану та Афганістану. Швидкому поширенню влади Сефевідів сприяло те, що вони не порушували традиційні ісламські форми правління та збирання податку (навіть скоротили податок з урожаю та міст). Проте влада в державі більше трималася на авторитеті правителя, ніж на єдності країни.

У 80-ті рр. XVI ст. народні повстання послабили владу шаха, чим одразу скористалися інші країни: Османська імперія захопила Ширван та Азербайджан, узбецькі хани Бухари — частину Хорасану та Герат, імперія Великих Моголів — більшість території Афганістану. До зовнішніх негараздів додалася економічна криза: фактично припинився рух караванними шляхами, була зруйнована система іригації, ремісники розорявалися.

Вихід зі скрутного становища знайшов шах **Аббас I**, якого згодом називали **Великим** (правив

Цікаві факти

Іранці з давніх часів називали свою країну Іраном. У Європі щодо неї до 1955 р. застосовували назву «Персія». Після вимоги правителя країни Реза-шаха повернулися до давньої назви країни.

Ісмаїл оголошує себе шахом, в'їжджаючи в Тебріз. Художник Чингіз Мехбалієв.

у 1587—1629 рр.). Він здобув важливу перемогу над узбецькими ханами Бухари, а потім уклав мир з Османською імперією. Цей договір був невигідний для Ірану, але дав змогу провести необхідні внутрішні реформи.

За підсумками трьох війн з Османською імперією Аббас I відновив владу над втраченими територіями, відвоював в імперії Великих Моголів Афганістан, за допомогою англійської Ост-Індської компанії витіснив португальців із важливого порту в гирлі Перської затоки Ормуз. Шах підтримував дипломатичні зв'язки з багатьма європейськими країнами.

Наступники Аббаса I виявилися менш успішними правителями. Іран поступово слабшав та втрачав свої володіння.

4. Культура Індії та Ірану

- ▶ 1. Визначте здобутки культури Індії XVI—XVII ст.
- 2. Чи можна стверджувати, що культура тогочасного Ірану досягла високого рівня розвитку? Чому?

Найвидатнішим письменником Індії часів Акбара був Абу-ль-Фазл. Він створив кількатоми історію правління Акбара, яка розповідала про події в тогочасній Індії. Свій твір Абу-ль-Фазл написав перською мовою (державна мова моголів).

Тогочасна індійська культура досягла майстерності в мистецтві мініатюр. Акбар заснував імператорську майстерню живопису («кітабхан»), яку очолили перські майстри.

Зверніть увагу

Метою реформ Аббаса I було зміцнення центральної влади. Було сформовано розгалужений апарат управління, створено регулярну армію, яку озброїли рушницями й гарматами, проведено фінансову реформу. Шах сприяв розвитку ремесла й торгівлі (торгівля шовком стала державною монополією).

Сходження шаха Аббаса I на престол. Мініатюра з книги Ахмада Монші Гомі. XVI ст.

❑ Цікаві факти

Шедевром архітектури держави Великих Моголів став мавзолей-мечеть Тадж-Махал в Агрі. Його побудували за наказом правителя Шах Джахана, який хотів увічнити пам'ять про свою померлу дружину. Величну споруду прикрасили білі бані й мінарети.

Мавзолей-мечеть Тадж-Махал в Агрі (Індія). Середина XVII ст. Сучасний вигляд.

❑ Цікаві факти

В іранському місті Ісфаган налічували 162 мечеті, 49 медресе, 273 громадські лазні, центральний критий ринок та безліч караван-сараїв і крамниць. Через усе місто проходив Чарбаг (сад) завдовжки 5 км. Місто було забудоване величними палацовими ансамблями. Особливо виділялася площа Накші-Джахан із двома мечетями й палацом Алі-Капу. Ці будівлі збереглися до нашого часу.

Мініатюра зі збірки творів «Шахнаме Тахмаспа». XV ст.

До здобутків культури Індії також належала обробка напівкоштовного й коштовного каміння. Справжнім витвором мистецтва став «Павиний трон». За Акбара та його наступників в Індії споруджували величні будівлі: храми-мечеті, палади-фортеці, усипальні.

Культура Ірану розвивалася на засадах мусульманських традицій, зберігаючи при цьому місцеві особливості. Іран уславився виробами ремісників, які виготовляли тканини, килими, зброю, посуд, що йшли на продаж до Європи. Іранські майстри навіть навчилися робити схожу на китайську порцеляну. Високого рівня розвитку досягло образотворче мистецтво. Величні споруди прикрашали мозаїки, фрески, різьблення.

Важливими осередками культури Ірану XVI—XVII ст. були міста Герат, Тебріз і столиця Ісфаган, де проживало 600 тис. осіб. У цих містах працювали центри з переписування книг.

Продовжувала розвиватися література. Перською мовою традиційно писали поезію. Твори були присвячені правлінню шаха.

❗ Зверніть увагу

Найвідомішою пам'яткою іранської літератури була збірка прозових і поетичних творів «Шахнаме Тахмаспа» про історію Ірану від стародавніх часів. Її прикрашали 250 мініатюр. Мініатюри вважають одним із досягнень культури Ірану доби Сефевідів.

§ 18. Китай і Японія в XVI — на початку XVII ст.

Тестові завдання
rnk.com.ua/109637

ПРИГАДАЙТЕ

1. Кого в Китаї називали Сином Неба?
2. Яких успіхів у розвитку науки й техніки досягли в середньовічному Китаї?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток Китаю та Японії в XVI — на початку XVII ст.;
- як вплинуло на розвиток цих країн проникнення європейців.

1. Китай за часів занепаду династії Мін

- Якими були особливості розвитку Китаю в XVI — на початку XVII ст.?

Династія Мін правила в Китаї з 1368 р. У XVI ст. Китайська імперія охоплювала землі сучасних внутрішніх провінцій Китаю та частину Маньчжурії. Залежними від імперії територіями були В'єтнам, Корея і Тибет. Кількість населення Китаю становила 150 млн осіб.

Традиційно головну роль в економіці Китаю відігравало сільське господарство. Вирощували рис, а також нові сільськогосподарські культури: арахіс, батат, сорго, кукурудзу. Крім того, у Китаї було налагоджене виробництво цукру з цукрової тростини.

Усі землі в імперії Мін поділяли на державні та приватні. Більшість державних земель передавали в довічне користування селянам. За це вони сплачували державі податки й виконували повинності (працювали на будівництві міст, палаців, каналів тощо). Приватними землями володіли переважно великі землевласники. Найбільші землеволодіння в XVI — на початку XVII ст. мали імператори: загалом їм належала третина всіх приватних земель.

В імперії Мін було створено розгалужену податкову систему. Кожні десять років у країні складали списки платників податків. Податки для селян перевищували 50% урожаю. Від повинностей можна було відкупитися або найняти замість себе іншу людину.

Розвивалося ремісництво. У дрібних майстернях працював сам майстер зі своєю родиною та учнями, а великі державні майстерні використовували працю прикріплених до них ремісників. Також у тогочасному Китаї активно діяли мануфактури з найманими працівниками. Так, лише у провінції Гуансі було 13 великих виробництв шовку, бавовняних тканин, паперу і порцеляни, плавлення заліза й сталі, де працювало 50 тис. осіб. Китайці раніше за європейців навчилися плавити сталь, використовуючи кам'яне вугілля.

Імператор ставився до своїх підданих, як господар до рабів. Після періоду перших могутніх імператорів влада почала слабшати, що загострило боротьбу в середовищі придворної знаті.

❶ Зверніть увагу

Китай запозичив в'єтнамську систему обробітку рисових полів. Після висаджування рис зростав у залитій водою землі. Для подавання води на поля прокладали водогони з бамбукових труб, ставили водяні колеса, зводили дамби. В окремих районах збирали по два врожаї на рік — навесні та восени. У ґрунт вносили добрива.

Рисові поля (чеки).

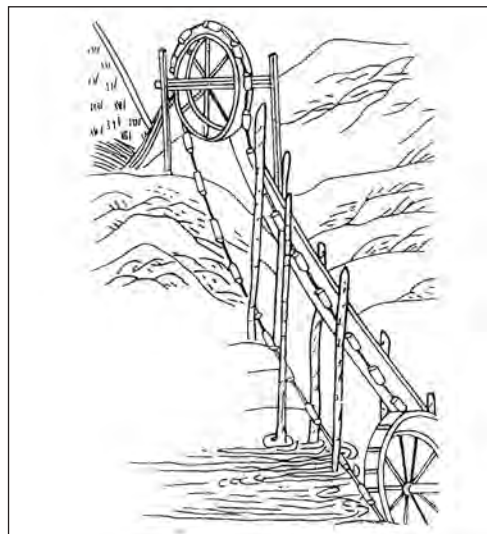

У XVI ст. династія Мін зіткнулася зі значними викликами.

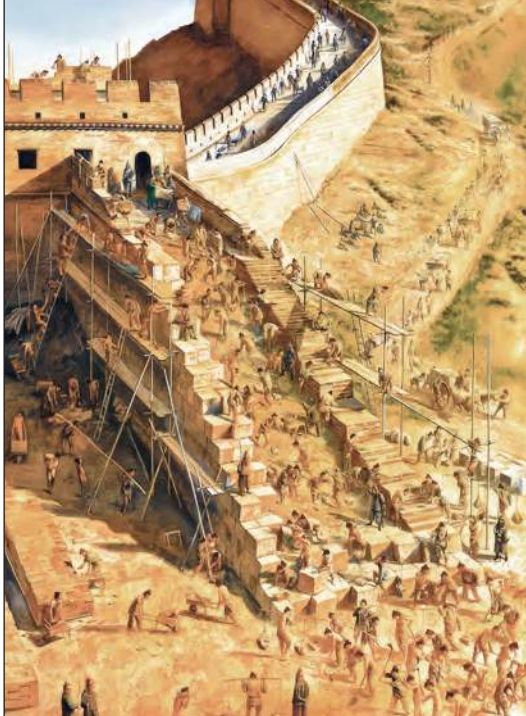
Більшість монгольських племен об'єдналися під владою **Алтан-хана** (1507—1582 рр.). На усунення монгольської загрози китайські правителі спрямували основні ресурси країни. Заново було відбудовано Велику Китайську стіну, яка перевершила всі попередні укріплення. Тут утримували великі військові сили, які, крім захисту країни, здійснювали рейди у степ. Проте зосередженість китайських правителів на проблемі кочівників негативно позначилася на розвитку держави.

Китайці вважали свою цивілізацію вищою за інших і старанно оберігали її від зовнішнього впливу. Усі навколишні народи й держави вони визнавали за варварів і васалів. Таке бачення призвело до встановлення державної монополії на зовнішню торгівлю та заборони на торгівлю на узбережжі. Якісні китайські товари давали лише окремим іноземним купцям, які привозили як дарунок імператору цінні речі або срібло. Як наслідок Китай втратив контроль над торгівлею у Східнокитайському і Південнокитайському морях. У цих водах і Жовтому морі запанували японські пірати (вако, вокоу). Згодом більшість людей у піратських командах мали вже китайське походження. Вони нападали на прибережні села й міста, грабували кораблі, викрадали людей і торгували здобиччю.

Набіги піратів завдали великої шкоди господарству прибережних територій Китаю та

Пристрої для подавання води на поля часів імперії Мін. Малюнки XVI ст.

Будівництво Великої Китайської стіни за часів династії Мін.

- Які механізми та пристрої використовували для зведення стіни? Чим ця стіна відрізнялася від попередніх?

Імператор династії Мін.
Мініатюра XVI ст.

Кореї. У той самий час пірати стали важливими посередниками в контрабандній торгівлі в регіоні, основними товарами якої були прянощі, срібло та раби. Ці товари в обхід державної монополії ввозили до Китаю. Чиновники за хабарі дозволяли вивезення китайських товарів (чай, женьшень, шовк, тканини, порцеляна тощо). Зрештою деякі воєначальники, що тримали контроль над величезними державними ресурсами, стали учасниками незаконного обігу товарів, зокрема срібла. Тоді імператор усвідомив помилковість цієї політики. Він дозволив торгівлю на узбережжі та розгорнув жорстоку боротьбу з піратством.

На короткий час ситуацію в Китаї зумів стабілізувати імператор **Шенцзун** (1572—1620 рр.). Він перебував при владі 48 років, найдовше серед усіх імператорів династії Мін. Перші десятиліття його правління були успішними. Цим імператор завдячував своєму міністру **Чжан Цзюйчжену**, що встановив суворий облік доходів.

Після смерті Чжан Цзюйчжена імператор узяв повний особистий контроль над владою, беручи участь у всіх важливих справах. Проте це швидко йому набридло, і в останні 20 років свого правління він відійшов від виконання своїх обов'язків. Держава почала стрімко занепадати.

- Із якими викликами зіткнувся Китай за часів династії Мін? Які з них виявилися найнебезпечнішими для династії?

2. Проникнення європейців до Китаю

- Що дало змогу європейцям проникнути й закріпитися на теренах Китаю?

В останні століття правління династії Мін у Китай активно проникали європейці. Першими в **1516 р.** берегів Китаю досягли португальці. У 40-х рр. XVI ст. вони підкупили місцеву владу та заснували торговельну базу на північ від провінції Гуандун. Відверто колонізаторська політика Португалії змусила китайців

Руїни собору Святого Павла в Макао, побудованого єзуїтами. Художник Вільям Гейне. 1854 р.

Михайло Боїм за роботою. Гравюра XVII ст.

вдатися до рішучих дій. Вони розгромили португальську ескадру, і в 1549 р. колонізаторів було вигнано з Китаю. Проте за великі хабарі місцевим чиновникам португальці залишили за собою порт Макао, який перебував під владою Португалії до 1997 р.

Із другої половини XVI ст. до Китаю прибували іспанські мореплавці. Їхні кораблі почали перевозити срібло з порту Акапулько в Мексиці до Маніли на Філіппінах, які стали колонією Іспанії. На це срібло іспанці скуповували китайські товари й відправляли їх до Європи. Жвава торгівля призвела до нового спаху піратства.

Наприкінці XVI ст. на торговельних шляхах морів навколо Китаю запанували голландці. Їхня Ост-Індська компанія налагодила активну торгівлю між Японією і Китаєм, Китаєм і Південно-Східною Азією, Азією та Європою.

Незабаром зацікавленість у проникненні до Китаю виявила Англія. Династія Мін на той час остаточно занепала та не могла зупинити могутні ескадри європейців. Силою зброї англійці змусили китайців дати дозвіл на право вести торгівлю через порт Гуанчжоу (1637 р.).

Серед європейців значний вплив на формування відносин із Китаєм мав італійський священник-єзуїт Маттео Річчі. Від 1602 р. він зумів повернути на християнство декілька

Україна і світ

У місіонерській діяльності католицької церкви в Китаї XVII ст. активну роль відіграв лвів'янин Михайло Боїм. Він став відомим завдяки працям, присвяченим рослинному і тваринному світу Китаю. Також вчений створив перший європейський атлас Китаю, що складався з 18 великих кольорових карт. На прохання останнього імператора династії Мін Чжу Юлана він став посланцем до Папи Римського, голови ордену єзуїтів, дожа Венеції та португальського короля. Імператор намагався заручитися їхньою підтримкою для збереження своєї влади. Слід зазначити, що мати й дружина Чжу Юлана були християнками, а свого сина він охрестив під ім'ям Костянтин. Проте ані Папа, ані інші можновладці не відгукнулися, і можливість християнізувати Китай було втрачено.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110255

Синьо-біла порцелянова ваза часів династії Мін.

- Підготуйте повідомлення про вплив китайської порцеляни часів династії Мін на розвиток порцелянового виробництва в Європі.

❑ Цікаві факти

Велике значення в житті китайця будь-якого походження мали численні церемонії. Про дотримання цих традицій збереглося багато народних висловів. Один з них свідчить: «Людина, яка красиво говорить, але не виконує правил ввічливості, гірша за тварину».

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/111102

впливових китайських родин і здобути прихильність імператорського двору. Після успіхів єзуїтів до місіонерської діяльності в Китаї долучилися домініканці й францисканці.

Економічний застій, розпад політичної верхівки та зниження міжнародного авторитету викликали рух за реформи в країні, опорою якого були шеньши (стан науковців-чиновників). Проте їхні ідеї не виходили за межі вдосконалення старих соціально-економічних і політичних структур.

За часів династії Мін розвиток наукових знань занепадав. Уперше за свою історію китайська наука відставала від європейської. Китайців більше цікавили технічні винаходи й удосконалення, ніж теоретичні питання та дослідження. Так, вони запозичили в європейців механічний годинник і новітню вогнепальну зброю.

Натомість європейців познайомили з конфуціанством, державним устроєм Китаю та системою державних іспитів для чиновництва. Європейські монархи охоче запроваджували елементи китайської державної організації.

3. Культура Китаю

- Які сфери культурного життя Китаю набули розвитку в XVI ст.?

У XVI—XVII ст. у Китаї відбувся значний розквіт культури, ознакою якого був потяг до винахідництва. Як наслідок високого рівня досягло ремесло. У часи імперії Мін розвивалися виробництва шовку, паперу, ювелірна справа, виплавка металу, видобуток солі тощо. Для виготовлення паперу використовували водяний двигун. Здавна Китай був відомий як країна, що знайшла секрет створення порцеляни.

Для ведення морських боїв китайські майстри винайшли водозазний скафандр і найпростіші міни. Було вдосконалено водопідіймальне колесо для зрошування землі. Для плавлення металу широко використовували ковальські міхи.

Храм Неба в Пекіні. Сучасний вигляд.

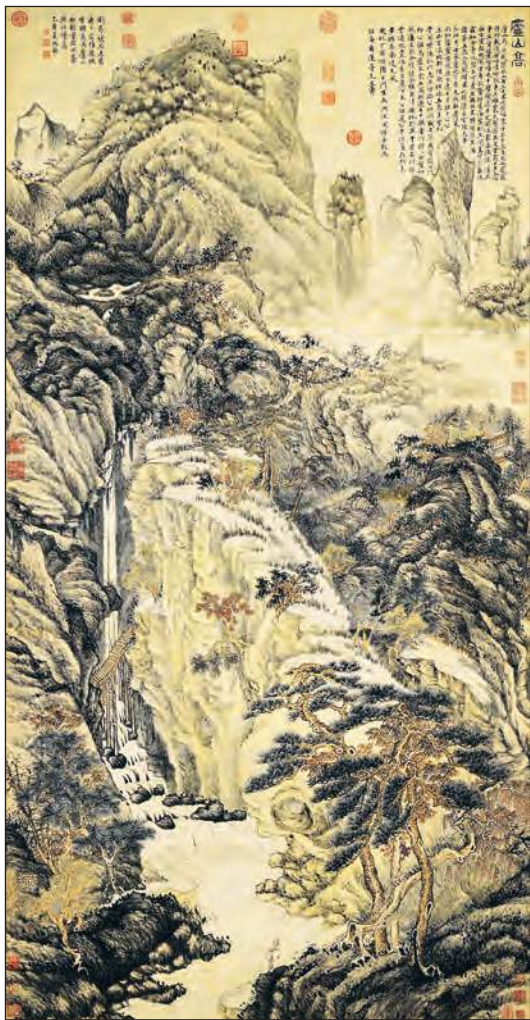
Технічні винаходи, розвиток мануфактур, подорожі до далеких країн стимулювали розвиток наукових знань. Для розвитку медицини велике значення мали праці вчених Чжана Чжунцзина «Про тиф», багатотомний «Трактат про коріння і трави» Лі Шичжєня, який містив описи лікувальних властивостей рослин і мінералів.

Китайські вчені почали вивчати наукові праці, що з'являлися в Західній Європі, латину, математику, перекладали китайською мовою математичні терміни. Наприкінці правління династії Мін у Китаї було видано декілька енциклопедій, які узагальнювали накопичений досвід і знання. У цей час виходили й праці з географії. Тривала робота над створенням літопису «Загальне дзеркало, що допомагає управлінню», розпочата ще в XI ст.

Швидко розвивалася архітектура. Споруджували нові й відновлювали старі палаци, було добудовано й частково відновлено Велику Китайську стіну, створено великі міцні мости. На будівництві для підймання або переміщення вантажів використовували такий винахід, як лебідка.

До нашого часу збереглося багато пам'яток архітектури XVI—XVII ст. Давню монументальність змінила вишуканість. Дахи будинків почали прикрашати орнаментами, кам'яними та дерев'яними скульптурами, з'явилися мармурові мости й різноманітні балюстради (поручні балконів, галерей тощо). До найвідоміших архітектурних пам'яток династії Мін належать архітектурний ансамбль Забороненого міста і Храм Неба в Пекіні. Однією з новацій архітектури династії Мін була кольорова полив'яна черепиця. Цьому сприяв розвиток кераміки.

Поети доби Мін залишили величезний спадок — понад 1 млн творів. У XVI—XVII ст. особливий успіх мала жіноча поезія — творчість поетес Ван Феньсянь, Шень Ісю, Лю Жунші та інших. Розвивалася й художня проза, зокрема китайський епос.

Живописний твір часів династії Мін («школа У»).

За доби Мін набув розквіту живопис. Тут виокремилися два напрями — академічний (так звана «школа Чже») та аматорський (або «школа У»). «Школа Чже», засновником якої був Дай Цзінь, наслідувала традиції доби Південна Сун. «Школа У» просуvala стиль «живопису інтелектуалів» (веньженьхуа), вільний від усталених норм. Митці цієї школи поєднували у своїй творчості живопис із каліграфією та поезією.

Надзвичайної майстерності досягли китайські майстри розпису порцеляни. Вони розробили технології багатоколірного розпису, завдяки чому кожен виріб перетворився на високохудожній витвір.

Швидко розвивалося мистецтво книжкової гравюри. Уперше у світі в Китаї за часів династії Мін почали виконувати кольорові гравюри на дереві.

У XVII ст. китайська культура активно проникала в Європу. Поширювалися китайські методи лікування. Китайська медицина розглядала людину як єдине ціле, вважаючи, що лікувати треба не лише хворобу, а весь організм. Ця ідея мала величезне значення для розвитку медичної науки. У світі набули популярності китайська філософія, література, вишукані порцелянові вироби й шовкові тканини.

4. Японія в XVI ст.

» Що було характерне для розвитку Японії в XVI ст.?

Від початку виникнення Японія твердо дотримувалася традицій і водночас активно сприймала від інших усі корисні ідеї, винаходи й досягнення. Тривалий час єдиним джерелом зовнішнього впливу для неї був Китай.

У 1543 р. берегів Японії дісталися португальські мореплавці. Із цього часу європейці мали значний вплив на розвиток країни.

Формально на чолі держави стояв імператор («Небесний володар»). Від кінця XII ст. імператори поступово втрачали владу на користь **сьогуна**. Спочатку сьогун виконували військову й поліційну функції, а згодом перебрали на себе й управління державою, залишивши за імператорами лише роль верховного жерця японської релігії **синто** (синтоїзму).

Земля в Японії здебільшого перебувала у власності князів (дайме). Проте представники влади часто на власний розсуд забирали землі князів.

Тогочасне японське суспільство, як і раніше, поділялося на чотири стани: **самураї**, селяни, ремісники й купці. Придворні, священники, лікарі та вчені не належали до жодного стану. Також за межами станів були парії — недоторкані, які виконували найбруднішу роботу.

У становій системі панувала чітка ієрархія. Вищий щабель посідали самураї, які разом із родинами становили приблизно десяту частину населення. Належність до цього стану була спадковою. До нього входили воїни, князі, чиновники. У XVII ст. остаточно склався кодекс честі самурая — **бусідо**, згідно з яким вони мали займатися військовою справою та присвятити життя служінню господарю аж до готовності здійснити ритуальне самогубство (харакірі).

Селяни забезпечували самураїв харчовими продуктами та не могли залишити своє господарство. Було визначено, що вони мають їсти (кашу з проса, ячменю або пшениці, іноді — рибу) і який одяг носити. Рис селяни вирощували лише для самураїв. Більшість ремісників жили в містах та переважно обслуговували потреби самураїв. Купці посідали найнижчий щабель станової драбини. Їхнє життя, як і життя ремісників, було підпорядковане чітким правилам.

У XVI—XVII ст. становий устрій під впливом розвитку товарно-грошових відносин і зміцнення державної влади поступово руйнувався. Помітним ставало майнове розшарування.

У Ранньомодерну добу Японія після тривалої боротьби розділилася на кілька сотень володінь князів.

Кожен князь після зміцнення особистої влади намагався налагодити мирне життя. Це сприяло господарському піднесенню країни, розвитку міст і зовнішньої торгівлі. Саме в цей час у Японії поширилося вживання соєвого соусу, сиру тофу, а в житлах з'явилися розсувні перегородки та стіни з дерев'яних рам, обтягнутих папером. Остаточно сформувалася культура чаювання (чайна церемонія).

АЯ Словник

Сьогун («великий полководець, який підкорює варварів») — військовий правитель Японії.

Синто, або **синтоїзм** («шлях богів») — давня язичницька релігія, яка передбачала віру в добрих і злих духів, а також обряди, за допомогою яких люди намагалися догодити духам.

Самураї — стан суспільства, професійні воїни в Японії, єдиним обов'язком яких була збройна служба своєму господарю (представнику знаті). Вони мали особливі права й привілеї, не сплачували податків. Згодом самураї перетворилися на землевласників.

Чайна церемонія. Художник Тойохара Кунічіка. 1883 р.

► Підготуйте презентацію про чайну церемонію.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- особливості розвитку Китаю в XVI ст. та причини занепаду династії Мін;
- початок проникнення європейців у Китай та результати цього процесу;
- розвиток культури Китаю в XVI—XVII ст.;
- становище Японії в XVI ст.

Працюємо з хронологією

- 1516 р. • португальці дісталися Китаю.
- 1543 р. • португальці дісталися Японії.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Продовжте розповідь».** Правила гри. У грі беруть участь пари учнів та учениць. Вони мають викласти зміст певного пункту параграфу, відповідаючи по черзі одним реченням. Перемагає учень (учениця), чиє речення буде останнім.
2. Які зміни в господарському житті Китаю відбулися за часів династії Мін?
3. У який спосіб відбулося проникнення європейців до країн Сходу? Чому європейці зустрічали опір?
4. Який стан європейського суспільства нагадують самураї?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу: 1) Китай за часів династії Мін і залежні від нього держави; 2) порти в Китаї та Японії, де дозволяли торгувати європейцям.
6. **Працюємо разом.** Обговоріть, чому за часів династії Мін знову велику увагу приділяли відновленню Великої Китайської стіни.
7. Що зумовило розквіт піратства в морях навколо Китаю? Які наслідки для розвитку Китаю це мало?
8. Чому китайці почали цікавитися європейськими науковими й технічними досягненнями?

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо в малих групах.** Підготуйте презентацію, яка розповідає про боротьбу Китаю з піратством за часів династії Мін.
10. Підготуйте віртуальну екскурсію за темою «Основні здобутки культури Китаю періоду правління династії Мін».
11. За додатковими джерелами визначте, у чому проявлявся вплив країн Сходу на Європу в XVI—XVII ст.
12. Із якими проблемами зіткнулася династія Мін в останнє століття свого правління? Дайте оцінку цим проблемам і способам їх розв'язання.

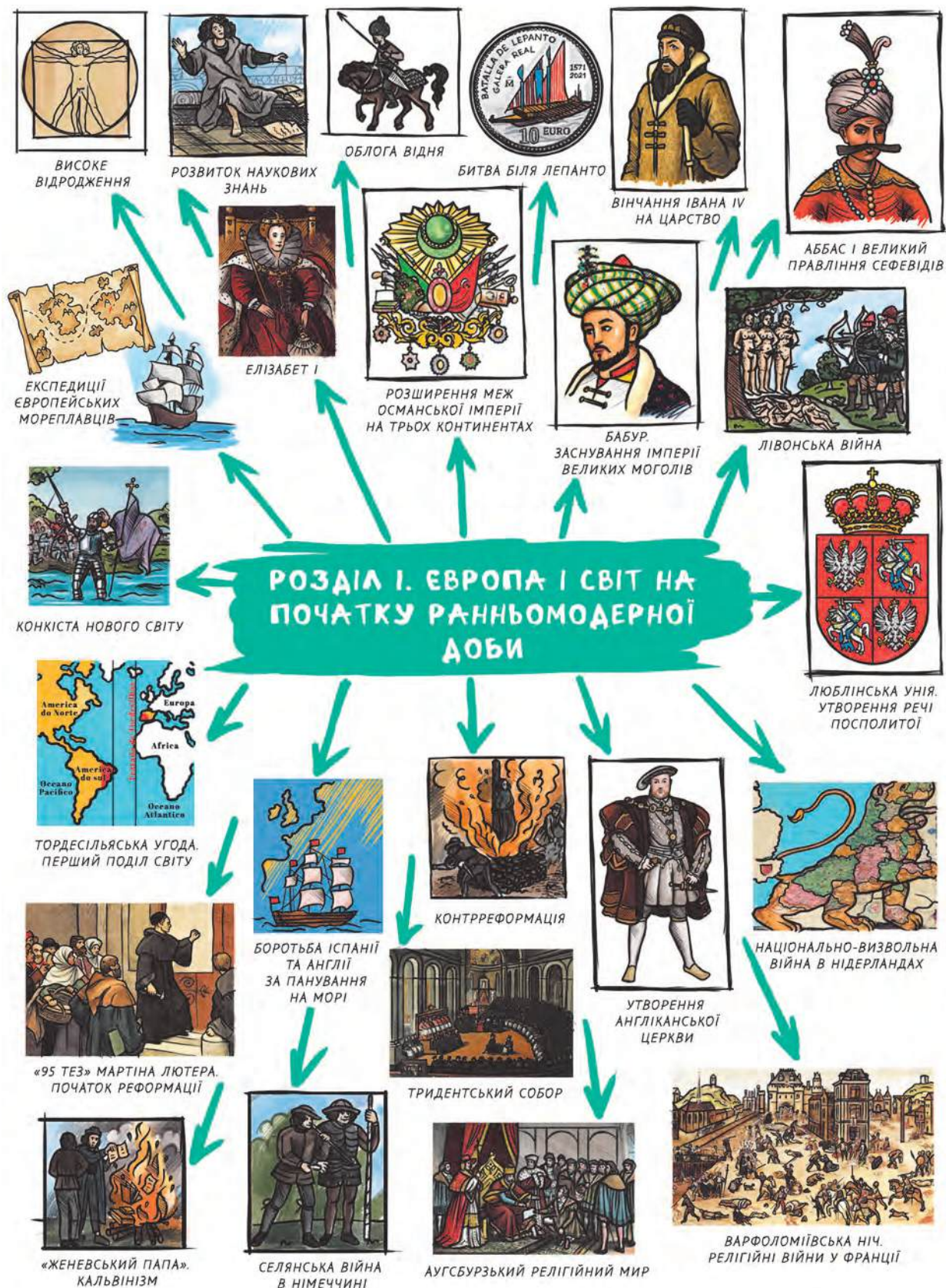
Практичне заняття
rnk.com.ua/109965

Узагальнення
rnk.com.ua/109966

Тестові завдання за розділом I
rnk.com.ua/109967

§ 19. Завершення формування абсолютної монархії у Франції

Тестові завдання
rnk.com.ua/109638

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке абсолютизм?
2. Якими були основні передумови появи абсолютизму у Франції?
3. Які зміни в управлінні Францією відбулися в цей час?
4. Назвіть найважливіші, на вашу думку, події історії Франції XVI — початку XVII ст. Поясніть свій вибір.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про роль короля Анрі IV в історії Франції;
- як відбувалося зміцнення абсолютизму за Рішельє під час правління Луї XIII;
- якими були особливості абсолютизму за Луї XIV;
- чим відзначився Кольбер.

Мануфактура з виробництва капелюхів. Мініатюра XVI—XVII ст.

- За якими ознаками можна визначити, що зображено саме мануфактуру? Зробіть висновки про умови праці робітників.

1. Піднесення Франції за Анрі IV

- Чи можна вважати Анрі IV видатним державним діячем Франції? Чому? Як політика меркантилізму та протекціонізму вплинула на економічний розвиток Франції?

Анрі IV дістав прізвисько «добрий король». За період його правління (1594—1610 рр.) вдалося навести лад у господарстві країни, яке занепало за період релігійних війн, упорядкувати та зменшити податки. Заходи з відновлення економіки були насамперед пов'язані з діяльністю першого міністра Франції **Максимальяна де Бетюна Сюллі**.

Ремісників звільнили від обмежень, що накладали цехові статuti, створили сприятливі умови для мануфактурного виробництва. Було значно зменшено ввезення промислових виробів з інших країн, а вивезення сировини

Цікаві факти

Майстер Клод Дангон започаткував у Ліоні велику мануфактуру, яка виготовляла різноманітні тканини. Зокрема, набув поширення атлас із дрібним квітковим орнаментом, перетканий золотими й срібними нитками. Зрештою Франція перебрала першість від Італії у створенні вишуканих тканин.

Ткацький верстат, удосконалений К. Дангоном у 1620 р. для виробництва тканин зі складними візерунками.

призупинено. Для розширення виробництва власникам мануфактур навіть надавали грошову допомогу з королівської скарбниці. Виникли привілейовані королівські мануфактури, що виготовляли шовк, порцелянові вироби, парфуми. Тогочасна політика базувалася на принципах **протекціонізму** та **меркантилізму**.

Зовнішня політика Анрі IV була спрямована на розвиток заморської торгівлі. У 1604 р. розпочалася колонізація Канади, губернатором якої призначили мандрівника **Самуеля де Шамплена**.

Головними противниками Франції в Європі Анрі IV вважав іспанських і австрійських Габсбургів. Він намагався протидіяти спробам іспанського короля Феліпе II придушити Реформацію, розуміючи, що посилення Іспанії зачіпатиме інтереси Франції. Вважаючи війну з Габсбургами неминучою, Анрі IV і Сюллі активно готувалися до неї.

Словник

Протекціонізм — економічна політика держави, спрямована на підтримку й захист власних виробників товарів від іноземної конкуренції.

Меркантилізм — економічна політика під час становлення капіталізму, для якої були характерні активне втручання держави в господарське життя, стимулювання зовнішньої торгівлі, колоніальні загарбання й торговельні війни.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110256

Спальня королеви Франції Анни Австрійської в палаці Фонтенбло. Оздоблення створене із французьких тканин. Середина XVII ст.

- Які елементи розкоші й багатства ви помітили в кімнаті? Як це відображає економічне становище Франції за часів правління Анрі IV?

Кардинал Рішельє. Художник Філіпп де Шампань. 1642 р.

🏛️ Постать в історії

Арман-Жан дю Плессі Рішельє народився в небагатій дворянській родині. У 22-річному віці він став єпископом. Юнак мав неабиякі літературні здібності, здобув добру освіту, був честолюбним та енергійним. У 31 рік Рішельє став військовим міністром, у 37 років отримав сан кардинала. Із 1624 р. він був членом Королівської ради, згодом — першим міністром Франції (главою уряду). Упродовж 18 років Рішельє фактично правив Францією за досить нерішучого короля Луї XIII. Як влучно зауважив один із сучасників кардинала, «Луї XIII лише носив корону, а Рішельє мав скіпетр».

2. Зміцнення абсолютизму за Рішельє під час правління Луї XIII

► Чому Рішельє проводив політику зміцнення абсолютизму у Франції? Які засоби для цього він використовував?

Зміцнення країни продовжив перший міністр Франції за правління короля **Луї XIII** (1610—1643 рр.), кардинал католицької церкви герцог **Арман-Жан дю Плессі Рішельє**. Одним зі своїх головних завдань він уважав посилення авторитету королівської влади.

Насамперед Рішельє вважав необхідним скасувати привілеї гугенотам на півдні країни. Війни проти них завершилися перемогою королівської армії. Фортеці гугенотів зруйнували. У **1629 р.** з'явився «Едикт милості», за яким гугенотам дозволили сповідувати їхню віру, але заборонили мати гарнізони й фортеці.

Рішельє розпочав рішучу боротьбу проти старої родовитої аристократії. Усіх її представників, які не бажали коритися королівській владі, відправили у вигнання або засудили, а їхні замки зруйнували. Під загрозою смерті заборонили дуелі — поєдинки між дворянами. Для виконання своїх рішень на місцях Рішельє змінив систему управління та зробив її залежною від короля. З'явилися посади інтендантів — королівських урядовців у провінціях, які відповідали за надходження податків і стан справ на своїх територіях. Інтендантів призначав король. Вони поступово підпорядковували весь апарат управління провінціями, посилили в них владу короля та цим зменшили вплив місцевої знаті.

Чимало зусиль Рішельє доклав для розвитку військового й торговельного флоту. Це було обумовлене прагненням Рішельє налагодити вільну торгівлю з Новим Світом і створити там французькі колонії. За Рішельє Франція активно розбудовувала свою колоніальну імперію, вела боротьбу проти Англії та Нідерландів за нові території.

У зовнішній політиці перший міністр робив усе можливе, щоб піднести авторитет своєї

Сорбонна (Паризький університет). Сучасний вигляд.

країни в європейських справах. У 1635 р. Франція втрутилася в Тридцятилітню війну.

Завдяки дипломатичному таланту Рішельє країна домоглася послаблення впливу Іспанії в Європі. Значну увагу Рішельє приділяв також розвитку науки й культури, але вимагав від їхніх діячів підтримки своєї політики. Він ініціював відродження Сорбонни (Паризького університету) і створення Французької академії. Головним підсумком державної діяльності Рішельє стало затвердження у Франції абсолютизму.

3. Абсолютизм за Луї XIV

- » Якими були основні напрями економічної політики Мазаріні й Кольбера? Як ці діячі вплинули на розвиток Франції?

Формування абсолютної монархії у Франції загалом завершилося за часів правління Луї XIV (1643—1715 рр.). Його проголосили королем у п'ятирічному віці. Від його імені правила мати Анна Австрійська, а фактично — її фаворит, наступник Рішельє на посаді першого міністра кардинал Джуліо (Жуль) Мазаріні. Він продовжував політику Рішельє, спрямовану на зміцнення Франції та посилення королівської

❶ Зверніть увагу

Рішельє активно сприяв заснуванню торговельних компаній (за роки його перебування при владі з'явилося 22 компанії). Він сам був головним учасником торговельної компанії «Нова Франція», яка здійснювала колонізацію Канади.

Будинок компанії «Нова Франція» у місті Квебек (Канада). Сучасний вигляд.

👤 Постать в історії

Анна Австрійська — дочка іспанського короля Феліпе III з династії Габсбургів, дружина французького короля Луї XIII. Її стосунки із чоловіком були складними через спроби королеви проводити у Франції про-іспанську політику.

Життя Анни Австрійської та Луї XIII стало однією із сюжетних ліній відомого твору французького письменника XIX ст. Александра Дюма «Три мушкетери».

Анна Австрійська. Художник Пітер Пауль Рубенс. 1620—1625 рр.

- **Працюємо в парах.** Які особливості зовнішності та одягу Анни Австрійської можна побачити на портреті? Як ці деталі відображають її статус та епоху?

Кардинал Мазаріні. Художник П'єр Міньярь. 1658—1660 рр.

- Порівняйте портрети Мазаріні та Рішельє (с. 138). Які спільні риси й відмінності ви помітили в зображенні цих діячів?

А:Я Словник

Фронда — громадсько-політичний рух проти абсолютизму у Франції; сукупність антиурядових заворушень у Франції в 1648—1653 рр.

влади. За Мазаріні успішно для Франції завершилася Тридцятилітня війна. Держава здобула панівне становище в Європі. Потребуючи коштів на реалізацію своїх планів, Мазаріні запровадив нові податки. Це викликало невдоволення населення. У 1648 р. у Франції розпочалися антиурядові заворушення, що тривали до 1653 р. Ці події увійшли в історію як **Фронда**. Мазаріні зміг приборкати виступи. Поразка Фронди сприяла зміцненню королівської влади.

Після смерті Мазаріні Луї XIV вирішив не призначати першого міністра та управляти самотійно. Головним виконавцем волі короля, інтендантом (міністром) фінансів і фактичним главою уряду став **Жан-Батіст Кольбер**. Саме з його діяльністю була пов'язана внутрішня політика держави.

В економіці Кольбер, як і його попередники, дотримувався політики протекціонізму. Запровадивши високе мито, він захистив французьких виробників від конкуренції з іноземними товарами. Вивезення із Франції сировини повністю заборонили. Значні кошти щорічно виділяли на утримання, ремонт і будівництво доріг, розвиток французьких колоній.

За підтримки держави активну діяльність розпочали Ост-Індська і Вест-Індська торго-

Зі спогадів Луї XIV (1661 р.)

Що ж до осіб, які мали допомагати мені в моїй праці, то я вирішив не брати зовсім першого міністра; і якщо ви зі мною погодитеся... то ця посада назавжди зникне у Франції, бо немає нічого негіднішого, ніж бачити в руках одного всі королівські функції, а в руках іншого — самий лише королівський титул. Заради цього необхідно було розділити мою довіру та виконання моїх приписів, не віддаючи їх нікому повністю...

Коли працюєш для держави — працюєш на себе. Благо одного становить славу іншого. Коли перше

щасливе, високо піднесене й могутнє, тоді той, хто є причиною цього щастя, набуває слави й відтак має більше, ніж його підлеглі щодо нього й самих себе, користуватися всім, що є найприємнішим у житті. [21]

► **Працюємо в парях.** Обговоріть зміст джерела і дайте відповіді на запитання. **1.** Як Луї XIV оцінював роль і місце короля в державі? **2.** Яку особливість здійснення влади королем у період завершення формування у Франції абсолютної монархії відображено в тексті?

вельні компанії. У 80-х рр. XVII ст. Франція посіла третє місце в Європі після Нідерландів та Англії за обсягами морської торгівлі. Розбудовували французький військовий флот, що став найсильнішим у Європі.

В управлінні фінансами Кольбер вирізнявся впертістю та суворістю аж до жорстокості. Викоріненням зловживань у цій сфері займалася Особлива судова палата. Чимало уваги Кольбер приділяв розвитку науки й мистецтва. За його сприяння з'явилися Академія написів і літератури, Королівська академія наук, Королівська академія музики та Королівська академія архітектури. За пропозицією Кольбера було відкрито Паризьку обсерваторію.

Абсолютна влада за Луї XIV спиралася передусім на міцну фінансову систему та надійну армію. Уся вища судова влада також належала королю. Навіть відносини з католицькою церквою Луї XIV побудував на її залежності від короля. У **1685 р.** скасували Нантський едикт, кальвінізм заборонили, а понад 200 тис. гугенотів змусили залишити Францію. Це значно підірвало економіку Франції, оскільки більшість підприємств у Франції відкрили саме гугеноти.

У зовнішній політиці Луї XIV спирався на економічну спроможність, яка значно зросла. Він докладав чималих зусиль, щоб перешкодити Габсбургам панувати в Європі. Водночас король намагався збільшити територію своєї держави, загарбавши сусідні землі. Він мріяв про західний кордон по річці Рейн.

Жан-Батіст Кольбер.
Художник Філіпп де Шампань. 1655 р.

► Яку роль відіграв Кольбер у зміцненні абсолютизму у Франції? Які здобутки можна записати на його користь?

❑ Цікаві факти

Частина гугенотів після вигнання із Франції облаштувалася в Нідерландах. Із часом вони виїхали до Капської області — колонії Нідерландів на півдні Африки (зараз Південно-Африканська республіка). Тут гугеноти почали займатися виноградарством і виготовляти вино. Ці вина зараз відомі в усьому світі.

ФРАНЦУЗЬКЕ КОРОЛІВСТВО на початку XVII ст.

142

► Використовуючи карту та текст параграфа, укажіть головні галузі господарства Франції в XVII ст. Що, на вашу думку, могло впливати на розвиток різних регіонів держави?

✓ Цікаві факти

У 1670 р. французький військовий інженер Себастьян Претр де Вобан перебудував укріплення міста Берг за новими стандартами. Основою фортифікаційних споруд стали бастіони. За своє життя інженер перебудував близько 300 фортець і спорудив 33 нові!

❑ Цікаві факти

Версальський палац мав безліч кімнат і залів, оздоблених із надзвичайною пишністю. Проте будівничі зробили його зовсім не пристосованим для життя. Узимку там було надто холодно. Кухня розташовувалася так далеко від їдалень, що їжу до столу подавали вже холодною. Вбиралень на кілька тисяч мешканців палацу не вистачало, природні потреби нерідко справляли за порт'єрами в коридорах. Більшість придворних милися рідко, тому в приміщеннях ширився сморід. Двічі на рік у Версальському палаці влаштовували генеральне прибирання, яке тривало понад тиждень.

- Чому французькі аристократи продовжували жити у Версалі попри всі незручності?

Зала Версала. Зараз це музей, у якому відтворено вигляд кімнат за французького короля Луї XIV.

- За допомогою мережі інтернет здійсніть віртуальну подорож Версалем. Напишіть лист другу (подрузі) про свої враження. Що нового ви дізналися про історію палацу?

Із 54 років самостійного правління Луї XIV Франція протягом 32 років вела війни. Вона завоювала іспанські Нідерланди, однак захопити Голландію їй не вдалося. Причинами невдач Франції в цій війні та наступних (Війна за об'єднання, Війна Аугсбурзької ліги та Війна за іспанську спадщину) став опір католицьких і протестантських держав спробам короля підпорядкувати своїм інтересам усю Європу.

Утримання багатого королівського двору та численні бали потребували величезних коштів, які важким тягарем лягали на населення. Такі витрати були однією з причин невдач Луї XIV наприкінці життя.

❗ Зверніть увагу

Друга половина XVII — XVIII ст. стали періодом розквіту королівських дворів у Європі. Їхнім взірцем вважали двір «короля-сонця» — так називали Луї XIV. Він наказав побудувати розкішну резиденцію за 18 км від Парижа, у Версалі. Королівський палац, оточений парками й садами, мав показувати велич його володаря. Навіть статую античного бога Юпітера було зроблено з обличчям Луї XIV. Сучасники приписували королю вислів «держава — це я!».

❑ Цікаві факти

Луї XIV вважав, що все життя монарха має бути публічним. Король прокидався в оточенні придворних, які спостерігали за тим, як він одягався, снідав, гуляв палацовими парками. Обіди й вечери теж проходили за присутності десятків людей.

Навіть хворого короля в похідному ліжку поставили в центрі кімнати, щоб придворні та члени королівської родини могли бути присутніми в момент його смерті. У 1715 р. Луї XIV помер. Після цього впродовж тижня 72 священники по черзі молилися біля труни короля.

*On eut le Roy mort de le sabbat 25. Il le porta-
trent un jour de deux heures sans interruption. Il
est mort apres avoir beaucoup souffert et avec une grande
patience le Dimanche 1. Sept. a 8 h. du matin
26. M. le Duc d'Orleans alla au Par. et fut declaré
Régent le 2 Sept.*

Запис у королівському журналі про смерть Луї XIV. 1715 р.

Луї XIV. Художник Гіацинт Ріго. 1701 р.

► Проаналізуйте портрети історичних діячів Франції цього періоду. Які їхні риси прагнули показати художники? Поясніть свою думку.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- заходи короля Анрі IV з відновлення господарства Франції;
- посилення королівської влади у Франції наприкінці XVI — у XVII ст.;
- діяльність Рішельє, Мазаріні, Кольбера;
- абсолютизм Луї XIV.

Працюємо з хронологією

- 1629 р. — прийняття «Едикту милості».
- 1643—1715 рр. — правління французького короля Луї XIV.
- 1685 р. — заборона кальвінізму у Франції указом Луї XIV.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Історична абетка».** Правила гри. Учитель (учителька) називає літеру алфавіту. Окремі учні та учениці за визначений час мають записати слова на цю літеру, пов'язані зі змістом параграфа. Перемагають ті, чий перелік буде найдовшим.
2. Яких заходів уживали у Франції в XVI — на початку XVII ст. для стимулювання мануфактурного виробництва?
3. Які події в історії Франції дістали назву Фронда? Що стало її наслідком?
4. Коли відбулося становлення абсолютної монархії у Франції? Які ознаки вона мала?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті (с. 142): 1) місця, де відбулися події, пов'язані з розвитком Франції на початку XVII ст.; 2) французькі колонії, засновані за правління Анрі IV.
6. Поясніть, чому Луї XIV називають символом абсолютної монархії.
7. **Працюємо в малих групах.** Складіть ментальну карту. Розкрийте наслідки колонізації земель Північної Америки для її корінних народів, Франції та сучасної Канади.

Оцінюємо і створюємо

8. **Працюємо разом.** Обговоріть і висловіть спільну аргументовану думку, чи була економічна політика Анрі IV справедливою для всіх верств населення. Чи не посилювала вона соціальну нерівність?
9. **Працюємо в парах.** Створіть комікс про заснування міста Квебек С. де Шампленом. Для виконання роботи можна скористатися сервісами штучного інтелекту.
10. Анрі IV у Франції називали «добрим королем». Як, на вашу думку, можна було б назвати Луї XIII і Луї XIV? Чому?

§ 20. «Золотий вік» Сполучених провінцій Нідерландів

Тестові завдання
rnk.com.ua/109639

1. «Золотий вік» в історії Нідерландів

► Який період в історії Нідерландів називають «золотим віком» і чому?

«Золотим віком» історії Нідерландів називають період, який приблизно охоплював час із 1588 р. (народження Голландської республіки) до 1672 р. Тоді торгівля, наука, мистецтво та армія Нідерландів були одними з найрозвиненіших у Європі. Порт Амстердам став найбільшим у Старому Світі (у ньому постійно перебувало до 2 тис. кораблів). Він приносив дохід не лише через продаж прянощів і шовку, а й завдяки торгівлі рабами. Також Амстердам постав як європейський центр банківської справи.

У цей час сформувалася Голландська колоніальна імперія, а голландську Ост-Індську компанію вважали однією з найважливіших національних компаній, заснованих на експансії, колоніалізмі та видобутку ресурсів. Перетворення Нідерландів на провідну морську та економічну державу світу назвали «голландським дивом».

«Золотий вік» був часом не лише економічного успіху, але й культурного розквіту.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли тривала Національно-визвольна боротьба в Нідерландах? Якими були її підсумки?
2. Коли постали Сполучені провінції Нідерландів?
3. Що таке мануфактура, банк, ринкові відносини?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що відбулося в «золотий вік» Сполучених провінцій Нідерландів;
- про голландську колоніальну експансію.

Працюємо із джерелом

Англійський купець Томас Мен про причини піднесення Нідерландів

...Наша мета — показати головні причини багатства й величі Голландії. Усьому світові здається дивом, що така маленька країна, маючи мало природних багатств, крім власних потреб (які дуже великі), постачає та продає іншим державам кораблі, артилерійські гармати, снасті, зерно, порох, кулі тощо і все, що тільки голландці збирають з усіх кінців світу завдяки своїй завзятій торгівлі... А для того щоб досягти всього цього, вони мали мало засобів, окрім рибальства, завдяки

[якому] багато тисяч господарств, сімей, ремісників, торговельних справ і занять процвітають та працюють... Крім того, завдяки рибальству ми отримуємо багато грошей, що збільшує наші кошти, наш флот, митний збір і прибутки провінцій. [22]

- 1. Які політичні та економічні чинники стали причиною економічного процвітання Нідерландів? 2. Які здобутки в господарському розвитку Нідерландів визначив автор?

❗ Зверніть увагу

У 1672 р. в Нідерландах відбулася низка подій, які призвели до військових і політичних криз. Тому цей час назвали «роком лиха». Нідерланди опинилися під загрозою вторгнення Франції, Англії та німецьких князівств. Щоб зупинити просування французьких військ, голландці відкрили морські шлюзи на дамбах, і значну частину країни було затоплено.

Хоча Нідерланди уникнули поразки, війна й повинь завдала значних економічних збитків. Загострилася політична боротьба між прихильниками республіки й монархії, виникли соціальні заворушення. Сили держави були підірвані, і вона втратила провідні позиції у світі.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110257

☑ Цікаві факти

Морський шлях до країн Сходу навколо Африки й Америки був довгим і ризикованим. Голландські мореплавці зробили спробу знайти північно-східний шлях через Північний Льодовитий океан. У 90-х рр. XVI ст. було споряджено три експедиції. Ключову роль у них відіграв Віллем Баренц, хоча офіційно їх не очолював. Однак голландці не змогли просунутися далі Нової Землі (де в 1596—1597 рр. відбулася перша відома в історії полярна зима). Плавання в цьому напрямку припинилися.

У XVI—XVII ст. голландці зробили значний внесок у науку та розвиток техніки. Вчений **Крістіан Гюйгенс** здобув визнання завдяки досягненням в астрономії та фізиці. У 1575 р. був заснований **Лейденський університет**.

Голландія зробила також справжній прорив у військовій справі. Зміни в армії стосувалися не лише поведінки військ на полі бою, але й організації, тренування та спорядження військ. Військові реформи започаткували граф **Вільгельм Людвіг Нассау-Діллєнбурзький** та його двоюрідний брат штатгальтер **Моріц Оранський**. Вони намагалися знайти протидію іспанській армії під час Національно-визвольної війни в Нідерландах. На відміну від інших країн, які під час воєнних дій використовували найманців, у Нідерландах сформувалася **рекрутська система**. За нею в армії служили голландці, які отримували регулярну платню та проходили навчання. Моріц Оранський також удосконалив вогнепальну зброю, спорядження солдатів та артилерії. Він чітко визначив обов'язки й права солдатів і командирів, відкрив першу військову академію, у якій навчалися офіцери.

- Як зміни в організації та підготовці військ вплинули на подальший розвиток європейських армій?

2. Початок голландської колоніальної експансії. Голландська Ост-Індська компанія

- Які держави були головними суперниками голландців у колоніальній експансії?

Голландські купці були невдоволені пануванням Португалії та Іспанії на світових торговельних шляхах.

У 1595—1597 рр. дев'ять багатих купців з Амстердама організували **Першу голландську морську експедицію** в Ост-Індію, яку очолив **Корнеліс де Гаутман**. Кораблі експедиції проклали новий морський шлях із Європи до островів Малайського архіпелагу в обхід португальських морських шляхів. Це зруйнувало

Голландський форт Зеландія на Тайвані. Гравюра XVII ст.

► Як, на вашу думку, життя людей у форті відрізнялося від життя людей у Європі того часу?

монополію Португалії на торгівлю із цим регіоном і налагодило прямі постачання східних прянощів до Нідерландів.

У 1598—1600 рр. відбулася **Друга голландська експедиція** в Ост-Індію під керівництвом **Якова Корнеліса ван Нека**. Вона мала на меті знищити португальську монополію на торгівлю прянощами з Ост-Індії. Під час експедиції голландці вперше досягли Молуккських островів.

Експедиції показали широкі можливості відкритих торговельних шляхів. Швидко постало близько 20 торговельних компаній, які возили з далеких островів мускатний горіх, гвоздику та інші прянощі. Побоюючись падіння доходів через високу конкуренцію, голландський уряд у **1602 р.** на основі цих торговельних компаній створив «Об'єднану компанію Східної Індії», або голландську Ост-Індську компанію. Вона отримала монополію на торговельну діяльність в Азії терміном на 21 рік.

Серйозним проривом для голландської Ост-Індської компанії стало відкриття торговельної факторії в Японії (місто Хірадо) за 80 км від

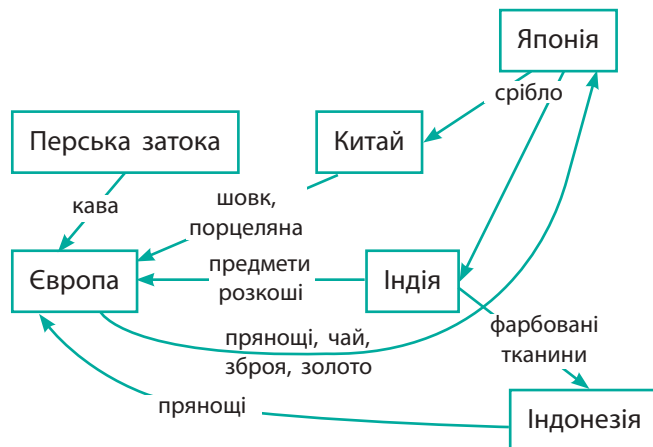
❑ Цікаві факти

У 1606 р. голландська Ост-Індська компанія вперше випустила акції, які тоді продавали за надвисокою ціною — 3000 гульденів за штуку. Формально акції компанії міг купити будь-який житель Сполучених провінцій Нідерландів, а потім продавати на вторинних ринках, зокрема на Амстердамській фондовій біржі. Для розуміння, чому дорівнювали ціни на акції. Так, острів Мангеттен, що в Нью-Йорку, був викуплений в індіанців лише за 60 гульденів у 1626 р. Також на той час кваліфікований робітник міг заробляти на рік 150—350 гульденів, а велика свиня коштувала 30 гульденів. Зараз 1 гульден зразка першої половини XVII ст. дорівнює 49 євро. Тобто 3000 гульденів — це 147 000 євро. Отже, акції були доступними тільки багатим людям.

ТЕРИТОРІЇ, НА ЯКІ ПОШИРЮВАВСЯ ВПЛИВ ГОЛЛАНДСЬКОЇ ОСТ-ІНДСЬКОЇ КОМПАНІЇ

СИСТЕМА ТОРГІВЛІ ГОЛЛАНДСЬКОЇ ОСТ-ІНДСЬКОЇ КОМПАНІЇ

- Проаналізуйте карту територій, торгівлю на яких контролювала Ост-Індська компанія. Зробіть висновки про масштаби її діяльності.

Зверніть увагу

Перший постійний торговельний пункт Ост-Індської компанії з'явився на острові Ява в 1603 р. Через два роки була побудована фортеця в місті Амбон на Молуккських островах. Вона стала штаб-квартирою компанії в протистоянні з англійськими, іспанськими й португальськими купцями.

Голландські купці. Японська гравюра.

португальської факторії в Нагасакі. Це допомогло витіснити з регіону Португалію. У 30-х рр. XVII ст. сьогун установив суворі правила заморської торгівлі («закриття» країни), і відтоді Ост-Індська компанія була єдиною європейською компанією, яка могла торгувати з Японією.

Зрештою своїм місцем перебування компанія обрала острів Ява. Саме тут перетиналися шляхи з Молуккських островів до Індійського океану та Китаю і Японії. У 1619 р. компанія захопила місто Батавія (тепер Джакарта, столиця Індонезії) та перенесла туди свою штаб-квартиру. На узбережжі Індії вона створила факторії. Зрештою компанія вибудувала успішну торгівлю між країнами Європи, Індією, Китаєм, Японією та тихоокеанськими островами.

Незабаром голландці витіснили португальців з провідних позицій у торгівлі спеціями з Південно-Східної Азії і почали створювати власну, Голландську колоніальну імперію.

До середини XVII ст. голландська Ост-Індська компанія стала найбільшою у світі. Вона володіла 150 торговельними суднами, 40 військовими кораблями, мала 50 тис. пра-

Новий Амстердам. Художник Йоханнес Вінгбонс. Близько 1650 р.

цівників у всьому світі. У деяких країнах вона навіть карбувала власну монету.

Для встановлення стабільних зв'язків між Нідерландами й факторіями в Азії потрібен був проміжний пункт. Голландський дослідник і мореплавець **Ян ван Рібек** заснував у 1652 р. на півдні Африки транзитну (проміжну) базу для суден компанії, яка згодом стала містом Кейптаун (Капська колонія).

Без спеціальних приладів і карт були б неможливі експедиції голландських мореплавців. Період 1570—1670 рр. став «золотим віком» нідерландської картографії, яка сприяла становленню сучасної географії та картографії світу.

3. Нові Нідерланди

- Як заснування голландської Ост-Індської компанії вплинуло на колоніальну політику Нідерландів і їхні відносини з іншими європейськими державами?

Одразу після заснування перед голландською Ост-Індською компанією стояло завдання знайти північно-західний шлях в Азію та приєднати до Нідерландів відкриті території. Експедиція цієї компанії під керівництвом англійського мореплавця **Генрі Гадсона (Гудзона)** досягла берегів Америки й відкрила, дослідила та складала карту дельти річки (пізніше її назвали на честь дослідника Гудзон). У **1614 р.** ця територія була приєднана до Голландської республіки як **Нові Нідерланди**. У **1664 р.** під час чергової англо-голландської війни Нові Нідерланди було передано Англії, і їхню столицю Новий Амстердам почали називати **Нью-Йорком**.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110258

✓ Цікаві факти

У той час право на володіння територією необхідно було закріпити її заселенням. У травні 1624 р. до нової голландської колонії було доправлено й поселено 30 сімей. Головним містом став Новий Амстердам на острові Мангеттен. Щоб захистити власність переселенців, губернатор Нових Нідерландів викупив острів Мангеттен в індіанського племені за речі, оцінені тоді в 60 гульденів. Добре укріплене місто мало забезпечити річковий прохід голландським суднам, які торгували хутром з індіанськими племенами. Крім того, воно охороняло одноосібний доступ компанії до гирл річок Делавер і Коннектикут.

Торговець цибулинами і тюльпаноман.
Невідомий художник. XVII ст.

- Чому торгівля тюльпанами стала
об'єктом сатири в мистецтві?
Що висміював автор картини?

АЯ Словник

Ф'ючерсна угода (ф'ючерс) — договір між продавцем та покупцем, суть якого полягає в домовленості щодо придбання певного товару в установлену дату за визначеною ціною.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110259

Зверніть увагу

Батьківщиною тюльпанів є країни Близького Сходу: сади Персії, Вірменії та Туреччини. Тюльпани були улюбленими квітами султанів Османської імперії. Їх уважали символом любові Аллаха до вірян. Султан Мехмед II мав 12 садів із тюльпанами, за якими доглядали 920 садівників.

4. Тюльпаноманія

- Що таке тюльпаноманія? Як це явище вплинуло на життя голландців у XVII ст.?

Від початку XVII ст. голландці взялися торгувати цибулинами тюльпанів, сподіваючись на великі прибутки. Це явище дістало назву **тюльпаноманії**. Її перші ознаки проявилися в 1633 р. Ціни на тюльпани різко зросли, люди продавали будинки, щоб придбати цибулини. Стали популярними **ф'ючерсні угоди**. Фактично продавали або обмінювали не реальні тюльпани, а ті, що мали вирости в майбутньому.

Найдорожчими були тюльпани із цяточками або смугами іншого кольору, що виникли через хворобу рослин. Проте тоді про це не знали та вважали такі квіти унікальним сортом.

У 1636 р. внаслідок битви під Віттштоком під час Тридцятилітньої війни голландці втратили один із ринків збуту своїх товарів. Ціни на цибулини впали в сім разів. Заможні голландці розпродавали найкращі зразки, і пропозиція рідкісних тюльпанів несподівано зросла. Ціни знову підскочили. Голландці часто купували цибулини не для того, щоб вирощувати квіти, а щоб потім продати за більшу суму. Так тривало до обвалу цін у лютому 1637 р.

Майже цілий рік цибулини залишалися в землі, тож обмінятися ними можна було лише від кінця травня до серпня, коли їх викопували. Отже, купуючи цибулини в інші місяці, отримати їх люди могли тільки в червні — й розплачувалися за них також у червні.

Під час обвалу цін чимало покупців замовили цибулини, але так за них і не заплатили. Багато людей, що вклали кошти у вирощування тюльпанів, не тільки не отримали свої прибутки, а навіть розорилися. Ціна на окремі екземпляри впала мало не в 100 разів, натомість стрімко зросла кількість судових позовів між продавцями й покупцями.

У квітні 1637 р. Генеральні штати скасували всі ф'ючерсні угоди та встановили максимальну фіксовану вартість тюльпанової цибулини.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Товсті й тонкі запитання для вчителя (вчительки)». Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в групи. Кожна група складає «товсті» й «тонкі» запитання до теми параграфа, на які має відповісти вчитель (вчителька).
2. Які галузі економіки набули найбільшого розвитку в Нідерландах у «золотий вік»? У чому це проявилось?
3. Яку роль відіграла голландська Ост-Індська компанія в розвитку Голландської колоніальної імперії?
4. Чому 1672 р. називають «роком лиха»? Які країни загрожували тоді Нідерландам? До яких заходів вдалися голландці?

Застосовуємо і аналізуємо

5. За картою атласу проаналізуйте місце розташування Нідерландів. Визначте, як географічне положення країни вплинуло на її розвиток.
6. Позначте на контурній карті: 1) території, які охоплювала голландська Ост-Індська компанія в XVII ст.; 2) території, які охоплювали Нові Нідерланди. Порівняйте їх із сучасними межами США.
7. **Працюємо в малих групах.** Порівняйте голландську армію з арміями інших європейських держав того часу. Які особливості вирізняли голландську армію? Результат роботи подайте у вигляді постера.
8. **Працюємо в малих групах.** Створіть інтерактивну лінію часу, відобразіть на ній події тюльпаноманії від її початку до обвалу цін.

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо в малих групах.** Метод «ПРЕС». Обговоріть, чи вважаєте ви виправданими дії голландців, коли вони затопили свою землю. Сформулюйте аргументи, що підтверджують вашу думку.
10. **Працюємо разом.** Обговоріть і висловіть спільну думку, чи можна було уникнути тюльпаноманії за умов суворішого державного контролю. Як можна було запобігти фінансовій кризі?
11. **Працюємо в парах.** Напишіть листа від особи голландського мореплавця XVII ст., у якому він розповідає про роль Ост-Індської компанії в торгівлі та освоєнні нових територій.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- економічний розвиток Нідерландів у «золотий вік»;
- колоніальну експансію Нідерландів;
- роль особистих якостей підприємця в його професійній діяльності (на прикладі тюльпаноманії).

Працюємо з хронологією

- 1588—1672 рр. — «золотий вік» в історії Нідерландів.
- 1602 р. — заснування голландської Ост-Індської компанії.

Інтерактивні
флешкартки
rnk.com.ua/110367

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яку роль у житті Англії відігравав парламент?
2. Коли виник рух пуритан? Якими були їхні основні погляди?
3. Які держави першими заснували колонії в Америці?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про причини, передумови, перебіг і наслідки Англійської революції та діяльність О. Кромвеля;
- як почалася колоніальна експансія Англії.

А:Я Словник

Фермерство — форма господарювання, підприємницької діяльності на власних або орендованих землях.

Цікаві факти

Зміни в економіці Англії в XVII ст. позначилися на соціальній структурі суспільства. Серед землевласників виокремилася нове дворянство. На відміну від старого, воно активно займалося господарством: розводило овець, не цуралося торгівлі та мануфактурного виробництва. Швидко зростав прошарок найманих працівників.

1. Соціально-економічний розвиток Англії

- Які зміни в соціально-економічному розвитку Англії відбулися в XVII ст.? Яка галузь господарства стала провідною? Чим це було зумовлене?

За перші 40 років XVII ст. обсяги торгівлі Англії подвоїлися. Цьому сприяли торговельні компанії, які користувалися монопольним правом на торгівлю в певному регіоні. Найбільшою була англійська Ост-Індська компанія. Проте вона значно поступалася голландській. Англія поступово перетворювалася на основного постачальника нефарбованих тканин на європейський ринок. А вже в середині XVII ст. вона забезпечувала 80 % загальноєвропейсько-го видобутку вугілля (близько 3 млн тонн).

У сільському господарстві південних і центральних графств активно поширювалися ринкові відносини й **фермерство**. Для відтворення родючості землі й ефективнішого її використання запровадили **Норфолкську чотирипільну систему сівозміни** — чергування різних культур. Відбулося значне розширення видів сільськогосподарських культур, привезених з інших континентів. Проте на півночі в маєтках лендлордів ще зберігалися натуральна рента (оброк) і відробіток (панщина).

2. Створення американських колоній Англії

- Що спонукало європейців до переселення до Північної Америки? Чим вирізнялися англійські колонії в Америці?

Англія пізніше за інші європейські держави взялася за колонізацію Америки. Перше постійне поселення в Америці англійці заснували в **1607 р.** у гирлі річки Джеймс (Вірджинія). Згодом нові поселення виникли на всьому узбережжі — від іспанської Флориди до Нової Англії.

Будівництво форту Джеймстаун. Художник Сідні Кінг. Близько 1950 р.

- Що на ілюстрації привертає вашу увагу? Які події, на вашу думку, тут відбуваються? Яким ви уявляєте життя перших колоністів?

У листопаді **1620 р.** голови всіх переселених сімей підписали **Мейфлаверську угоду**, за якою мали самі створювати закони й самі їх дотримуватися.

Першої ж зими близько половини колоністів померли від голоду. Навесні до поселення прийшов індіанець, який навчив розгублених людей вирощувати гарбузи, кукурудзу та показав місця для полювання і рибальства. Наступного року колоністи зуміли забезпечити себе зерном на зиму. Із цього приводу один день було оголошено днем подяки Богу. Так виникло загально-американське свято **День подяки**.

3. Політичні передумови Англійської революції. Початок революції

- Як ви вважаєте, чи справді прагнення королів установити абсолютизм в Англії стало однією з причин революції?

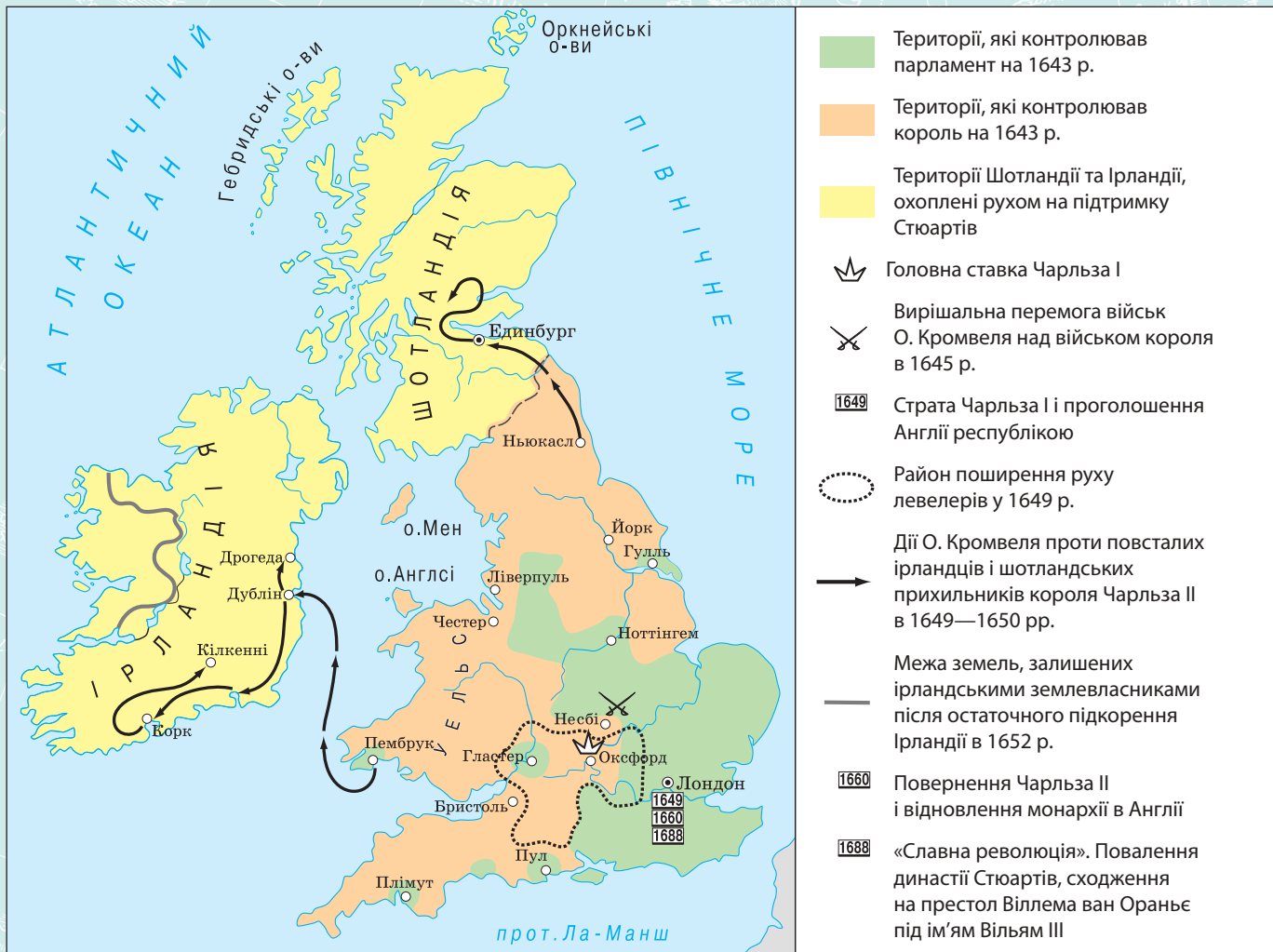
У 1603 р. в Англії почала правити династія Стюартів. Її представники прагнули встановити

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110780

Україна і світ

Першим українським поселенцем в Америці був Іван Богдан. Невдовзі після заснування першого поселення англійською експедицією він прибув до Джеймстауну. До подорожі його заохотив капітан, згодом письменник Джон Сміт. Якось він тікав від османського полону через українські землі й там познайомився з І. Богданом. І. Богдан був корабельним теслю, добре знався на виробництві скла й дьогтю. Можливо, тому перша за океаном скляна майстерня була заснована саме в Джеймстауні.

в країні абсолютну монархію. Давні права парламенту вони вважали лише поступками з боку монархів. Їхня прихильність до католицької церкви спричиняла гострі релігійні конфлікти з протестантами та державною англіканською церквою. Таку політику започаткував син страченої Мері I Стюарт Джеймс I.

Наступний король **Чарльз I** (1625—1649 рр.) вів війни проти Іспанії та Франції, а це потребувало коштів. Тому йому довелося скликати парламент. Проте парламент погодився виділити кошти лише за умови, що король відновить усі здобуті англійцями права. Отримавши бажане, Чарльз I проігнорував домовленості та на 11 років забув про парламент. Для покриття своїх витрат він поширив на всю Англію давній корабельний податок («щитові гроші» — обов'язок прибережних областей утримувати флот). Для придушення невдоволених було розширено діяльність надзвичайних судів.

Приводом до відкритого виступу проти короля стала спроба поширити в Шотландії англіканську церкву. Обурені шотландці взяли за зброю. Війна набула затяжного характеру. Чарльз I змушений був у **1640 р.** скликати парламент, щоб затвердити збирання нових податків. Цей парламент увійшов в історію під назвою «**Довгий парламент**» (діяв аж до 1653 р.). Його члени домоглися від короля згоди, що розійдуться тільки за власним бажанням. Парламент висунув вимоги, які Чарльзу I довелося виконати. Надзвичайні суди й корабельний податок було скасовано. Король зобов'язувався скликати парламент принаймні кожні три роки. На думку істориків, початок діяльності «Довгого парламенту» став початком **Англійської революції**.

4. Громадянські війни

► Чому король програв війну парламенту?

У 1642 р. Чарльз I залишив Лондон і вирушив на північ, де мав найбільше прихильників. Цього ж року він оголосив війну парламенту. У країні спалахнула перша **громадянська війна (1642—1646 рр.)**.

Військо короля складалося з дворян (кавалерів) і прихильників англіканської церкви. Парламентське військо (дістало назву «круглоголові») складалося переважно з пуритан і прихильників парламенту. Спочатку вони зазнавали поразок, але ситуація змінилася після появи **Олівера Кромвеля**, який очолив армію парламенту.

Ще на початку війни він за згодою парламенту власним коштом спорядив два кавалерійські полки, до яких добирав людей за певними вимогами. Зразково дисципліновані, хоробрі, віддані, об'єднані спільними релігійними й політичними переконаннями, полки О. Кромвеля започаткували нову парламентську армію.

У битвах під **Марстон-Муром (1644 р.)** і **Несбі (1645 р.)** армія парламенту завдала королівським військам рішучих поразок. Король потрапив у полон.

Із часом Чарльз I утік із полону та розпочав другу громадянську війну (1648—1649 рр.), але знову програв. Хоча більшість членів парламенту прагнула зберегти королівську владу, О. Кромвель із відданим військом увійшов у Лондон та усунув їх. У парламенті було скасовано палату

АЯ Словник

Революція — докорінна якісна зміна, стрибок у розвитку природи, суспільства, пізнання. У політичному розумінні термін «революція» почали використовувати лише в XVII ст. Першою подією, яку визначили як революцію, стала «Славна революція» 1688—1689 рр. в Англії. Згодом так почали називати й події, що відбувалися як раніше, так і пізніше.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110781

АЯ Словник

Громадянська війна — форма політичної боротьби, що є збройною сутичкою між соціальними групами задля здобуття державної влади або досягнення (відстоювання) певних прав.

«Коли ти востаннє бачив батька?». Художник Вільям Фредерік Ємс. 1878 р. Картина відображає можливу сцену часів громадянської війни в Англії: допит «круглоголовими» дітей прихильника короля. Ліворуч стоять дружина й старша дочка, ще одна дочка (у рожевому вбранні) очікує своєї черги. Їхня доля залежить від відповіді хлопчика. Якщо він скаже правду, то поставить під загрозу життя свого батька, але його навчали завжди бути чесним. Отже, результат цієї ситуації невідомий.

► **Працюємо в малих групах.** Обговоріть зображену ситуацію. Висловіть свою думку про можливий розвиток подій.

Солдат «нової армії» О. Кромвеля.
Сучасний малюнок.

Тих, хто воював у громадянській війні на боці парламенту, називали «круглоголовими» через їхнє коротко обстрижене навколо голови волосся та круглі шоломи.

лордів. Англію проголосили республікою. Законодавчу владу передали «Довгому парламенту», виконавчу — Державній раді. Однак фактичним правителем країни став О. Кромвель.

Після поразки другої громадянської війни та ув'язнення Чарльза I парламент прийняв низку законів:

- усю землю було проголошено приватною власністю її володарів (крім селян);
- торговельно-промислові верстви суспільства здобули повну свободу підприємницької діяльності, було знищено монополії;
- землі короля, його прихильників і церкви було розпродано або роздано воїнам як плату за службу.

Також за рішенням суду в 1649 р. короля Чарльза I стратили.

5. Англійська республіка

- Чим відрізнялися погляди на побудову держави інDEPENDENTІВ, ДИГЕРІВ І ЛЕВЕЛЕРІВ?

Після проголошення республіки до влади в країні прийшли **інDEPENDЕНТИ**. На їхню думку, держава мала бути побудована на тих самих засадах, що й громади вірян, тобто на ідеї суспільного договору. Він передбачав взаємне визнання прав та обов'язків членів колективу або громадян.

ІнDEPENDЕНТИ визнавали лише власне тлумачення Святого Письма й тому одразу розпочали тиск на інші релігійні громади. Найбільше постраждали дигери (у перекладі з англійської мови — «копачі»), які обробляли громадські землі. Вони стверджували, що ці землі не можуть бути чиеюсь власністю, а отже, є спільними. Зазнала переслідувань і громада левелерів (у перекладі з англійської мови — «зрівнювачі»). Вони стверджували: оскільки перед Богом усі рівні, то слід для всіх установити рівні права. Із цього випливали їхні вимоги: установлення загального виборчого права для чоловіків, скасування «гнилих містечок» (міста, які в минулому здобули право відправляти своїх представників до парламенту, але згодом занепали) тощо. Левелери вважали народ джерелом влади. Свого часу вони відіграли вирішальну роль у страті короля та ліквідації палати лордів. Однак О. Кромвель був переконаний, що приватна власність є правом кожної людини, а майнова рівність порушує англійські традиції.

Після перемоги в громадянській війні О. Кромвель здійснив каральні походи в Шотландію, яка визнала своїм королем Чарльза II, сина страченого Чарльза I. Наступного удару зазнала Ірландія, католицьке населення якої допомагало королю в боротьбі проти парламенту. Походи в Шотландію та Ірландію започаткували становлення майбутньої Британської колоніальної імперії.

Важливим для колоніальних завоювань і першості Англії на морях став виданий у **1651 р. Навігаційний акт**. Згідно з ним усі товари, що потрапляли до Англії, могли перевозити лише англійські судна або ж судна країни-виробника. Цей документ був спрямований проти голландців, які вели посередницьку торгівлю, і призвів до війни з Нідерландами. Англія здобула в ній перемогу.

Страта короля Чарльза I.
Художник Ернест Крофте. XIX ст.

- Яке значення мала зображена подія для Англії та як вона вплинула на подальший розвиток країни?

А-Я Словник

ІнDEPENDЕНТИ (у перекладі з англійської мови *independent* — «незалежний») — радикальна частина прихильників кальвінізму (пуритан).

Протекторат (у перекладі з латинської мови *protector* — «покровитель») — форма залежності однієї держави від іншої або суспільства від певної особи (або іншої держави).

❗ Зверніть увагу

Документ, згідно з яким О. Кромвеля оголосили лордом-протектором, мав назву «Знаряддя управління». Його часто називають «англійською Конституцією». Тут уперше з'явилося твердження, пізніше внесені до багатьох інших республіканських конституцій: «Народ є основою будь-якої істинної влади».

Олівер Кромвель. Художник Семюел Купер. 1656 р.

6. Протекторат О. Кромвеля

► Чому О. Кромвелю не вдалося створити стійку систему влади?

О. Кромвель був дрібним дворянином і належав до протестантської громади індепендентів, що виступали за повну незалежність церкви від держави, а в політичному плані обстоювали республіканську форму правління.

Від моменту проголошення республіки верховна влада в країні належала «Довгому парламенту», який складався з індепендентів. Другою важливою силою в державі була армія, підпорядкована особисто О. Кромвелю. Тривале правління «Довгого парламенту» викликало обурення населення, особливо армії, яка протягом значного часу не отримувала платні.

У 1653 р. О. Кромвель розігнав «Довгий парламент» і скликав **конвент** (установчі збори), до якого також входили лише індепенденти. Цей законодавчий орган назвали «парламентом святих» (через побожність депутатів). Він прийняв низку важливих реформ: оголошення свободи совісті (віросповідань); запровадження цивільного шлюбу, виборів священників світськими особами; скасування церковної десятини; заміна старої системи судочинства на нову, в основі якої був єдиний судовий статут (кодекс). Проти цих реформ виступили священники, юристи, а також армія. О. Кромвель розпустив «парламент святих».

За згодою армії було прийнято нову Конституцію, яка передавала всю владу О. Кромвелю. Його оголосили **лордом-протектором** Англії, Шотландії та Ірландії. Він зосередив у своїх руках більше влади, ніж мав король напередодні революції.

За новою Конституцією законодавча влада переходила до однопалатного парламенту, який складався з депутатів від найбільших міст. Новий парламент також виявив непокору. О. Кромвель розпустив його й поділив країну на 14 військових округів. Усю владу в них він передав відданим генерал-майорам. Для прихильників короля було встановлено спеціальний

податок. Святкування Великодня й Трійці, недільні гуляння та спортивні змагання заборонили. Головними заняттями визначали працю та молитву.

Отже, протекторат О. Кромвеля за своєю суттю був військово-релігійною диктатурою, яка трималася на авторитеті сили, пуританських уявленнях про життя та успіхах у зовнішній політиці.

7. Реставрація Стюартів. «Славна революція»

► Чому події 1688—1689 рр. назвали «Славною революцією»?

У 1658 р. О. Кромвель помер, залишивши своїм наступником сина Річарда. Проте той сліпо виконував волю генералів і зрештою змушений був відмовитися від звання лорда-протектора. У 1660 р. в Англії внаслідок змови генерала **Джорджа Монка** було здійснено **політичну реставрацію** та відновлено правління династії Стюартів. Англійський престол посів син Чарльза I, який почав правити як король Чарльз II.

Королівську владу Чарльз II розглядав як абсолютну. Перш за все він наказав учинити привселюдну розправу над винними у страті його батька. Було відновлено панування англіканської церкви, частину земель повернули колишнім власникам.

Проте парламент суворо охороняв завойовані під час революції права. Згодом у парламенті виникли дві політичні партії: **торі** та **віги**. Торі були прихильниками королівської влади, тобто обстоювали непорушність прав короля та заведених порядків. Віги в усіх суперечках захищали парламент і прагнули провести реформи економіки, державного устрою, церкви. Однак обидві партії виступали проти абсолютної влади монарха.

У 1685 р. королем став брат Чарльза II **Джеймс II**, який продовжив політику відновлення абсолютної влади. Як ревний католик він призначав на державні посади своїх

Монета із зображенням О. Кромвеля. Напис на лицьовому боці (латинською мовою): «Олівер, милістю Божою Англії, Шотландії та Ірландії тощо покровитель». 1656 р.

АЯ Словник

Політична реставрація — відновлення старого, поваленого суспільного устрою або династії.

РОЗВИТОК АНГЛІЇ в XVII ст.

Абсолютизм Стюартів

Громадянські війни.
Страта короля Чарльза I

Інdependентська республіка

Розгін «Довгого парламенту»

Протекторат О. Кромвеля

Змова генерала Дж. Монка

Реставрація монархії Стюартів

«Славна революція»

Парламентська монархія

А:Я Словник

Декларація — документ, офіційна заява, де проголошено основні принципи політики держави або програмові положення партій та організацій.

Парламентська монархія — державний лад, за якого глава держави — монарх — не може безпосередньо впливати на склад і політику уряду, сформованого парламентом та підзвітного лише йому.

Утеча короля Джеймса II з Англії після битви на річці Бойн. Художник Ендрю Каррік Гоу. 1888 р.

Відмовившись від подальшої боротьби за престол, колишній король переїхав до Франції, де жив до самої смерті.

одновірців. Після прийняття **Декларації про віротерпимість** Джеймс II розпустив парламент і почав правити одноосібно.

Члени парламенту таємно запросили на англійський престол правителя Нідерландів Віллема ван Ораньє. Восени 1688 р. він висадився на англійському узбережжі та рушив до Лондона. Англійське населення, невдоволене профранцузькою політикою короля, з радістю зустріло нового майбутнього короля. Джеймс II утік до Франції.

Віллема ван Ораньє проголосили королем Англії під ім'ям **Вільяма III** (1689—1702 рр.). Йому вручили **Декларацію прав («Біль про права»)**. Вона забороняла королю видавати закони, збирати податки, скликати армію без згоди парламенту. У документі було зазначено, що народ за потреби має право усунути короля і на його місце обрати іншого, а також змінити порядок наслідування престолу.

Так в Англії в **1688—1689 рр.** відбувся палацовий переворот, який дістав назву **«Славна революція»**. Вона завершила тривалу боротьбу парламенту й королів. У державі було встановлено **парламентську монархію**.

У період правління Вільяма III було закладено основні принципи англійської політичної системи. Членів парламенту обирали кожні три роки. Король формував уряд із представників партії, яка мала більшість у парламенті. Отже, король правив державою не одноосібно, а через парламент. Змагання партій за владу започаткувало двопартійну систему в Англії.

Працюємо із джерелом

Із «Білля про права» (1689 р.)

...підтверджені такі права підданих:

- піддані протестантського віросповідання можуть носити зброю, відповідну їхньому становищу, і так, як дозволено законом;
- звертатися з клопотаннями до короля є правом підданих, і будь-яке затримання і переслідування за такі клопотання незаконне;
- будь-які пожалування й обіцянки із сум, очікуваних від штрафів та конфіскацій, до засудження незаконні й нечинні;
- не допускаються ані вимога надмірних застав, ані накладення надмірних штрафів або жорстких і надзвичайних покарань;
- вибори членів парламенту мають бути вільними. [23]

► Які права надавали англійським підданим?

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Відгадайте героя (героїню)».** Правила гри. Учитель (учителька) загадує історичну особу за темою параграфа. Учні та учениці мають за допомогою заздалегідь визначеної кількості запитань (наприклад, до десяти) відгадати, про кого йдеться. Учитель (учителька) може відповісти лише «так», «ні», «частково».
2. Які переваги давала Норфолкська чотирипільна система сівозміни?

Застосовуємо і аналізуємо

3. Назвіть дати Англійської революції, правління Стюартів, прийняття «Білля про права». Які події в цей час відбувалися в інших країнах Європи?
4. Доберіть ключові слова до поняття «Славна революція». На їхній основі напишіть СМС другу (подрузі), де пояснить його значення.
5. **Працюємо в парах.** Доберіть факти, які свідчать про те, що лорд-протектор мав більше влади, ніж король.
6. Поясніть, чому початок діяльності «Довгого парламенту» вважають початком Англійської революції.

Оцінюємо і створюємо

7. **Працюємо в малих групах.** Метод «Фішбонун». Розкрийте причини та наслідки Англійської революції.
8. **Працюємо в парах.** Створіть політичний плакат, який відображає ідеї інDEPENDENTІВ, дигерів або левелерів (на вибір). Плакат має містити яскравий візуальний образ і короткий, але влучний слоган.
9. **Працюємо разом.** Обговоріть і висловіть спільну думку, чому стала можливою реставрація Стюартів. Чи вважаєте ви, що їхня нерозважлива політика призвела до зміни династії?
10. Яку роль у подіях Англійської революції відігравав релігійний чинник?
11. Яке значення у формуванні демократичних традицій Англії мало прийняття «Білля про права»?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- економічний і соціально-політичний розвиток Англії напередодні революції;
- початок колоніальної експансії Англії;
- конфлікт між парламентом і королями, які прагнули абсолютної влади.

Працюємо з хронологією

1607 р.	заснування першого постійного поселення англійців у Північній Америці.
1640 р.	початок революції в Англії.
1649 р.	страта короля Чарльза I, проголошення Англії республікою.
1653—1658 рр.	протекторат О. Кромвеля.
1688—1689 рр.	«Славна революція»; утвердження в Англії парламентської монархії.

**Інтерактивні
флешкартки**
rnk.com.ua/110368

§ 22. Міжнародні відносини в XVI — першій половині XVII ст. Тридцятилітня війна

Тестові завдання
rnk.com.ua/109641

ПРИГАДАЙТЕ

1. Назвіть провідні європейські держави XVI ст.
2. Покажіть на карті атласу території поширення протестантських громад і панування католицької церкви в XVI ст.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про перетворення Швеції на велику державу;
- про зміст міжнародних відносин у XVI — першій половині XVII ст.;
- якими були причини, перебіг і наслідки Тридцятилітньої війни.

1. Перетворення Швеції на велику державу

- Які зміни у Швеції свідчили про її перетворення на велику державу?

Швеція від середини XVI ст. відновила завоюницьку політику. Підсумком цієї політики стало створення могутньої **Шведської балтської імперії**. Перемоги малонаселеної Швеції над її сусідами можна пояснити сприятливими зовнішніми обставинами (ослабленням основних суперників, зростанням ролі Північно-Західної Європи) та позитивними змінами в самій Швеції.

Із Нідерландів спочатку до Данії, а потім і до Швеції почали переселятися заможні люди — досвідчені підприємці, фінансисти, а також кваліфіковані мореплавці, будівельники, металурги, інженери тощо.

Так, у місті-порті Гетеборг, яке було «вікном Швеції у світ», жили спочатку переважно голландці. Переселенці привезли із собою у Скандинавію не тільки капітали, а й досвід і технології. Завдяки цьому Швеція швидко перетворилася на значного виробника металів (заліза й міді). Країна стала головним експортером заліза в Європі, а також у значній кількості продавала мідь і гармати. Шведська армія була повністю забезпечена власною зброєю, зокрема вогнепальною. Набули поширення централізовані мануфактури, а в 1668 р. було відкрито державний банк у Стокгольмі.

Через зростання цін на сільськогосподарську продукцію та попит на землю землевласники почали переглядати традиційні умови поземельних відносин. В окремих маєтках з'явилася панщина, що становила від одного до трьох днів на тиждень. Також набула поширення дрібна оренда за відробіток. Тобто поєднувалися оренда й панщина. У Швеції та Фінляндії вона мала назву **торпар**.

Господарське піднесення сприяло зростанню населення Швеції. На 1620 р. воно становило 900 тис. осіб (без Фінляндії).

Молодий шведський король Густав II Адольф (1611—1632 рр.) провів військову реформу, надихнувшись реформами Морица Оранського. Було

Захисні укріплення в Гетеборзі (Швеція), побудовані на місці середньовічного замку. 1687—1692 рр. Сучасний вигляд.

впорядковано набір рекрутів, полегшено вагу піхотної і артилерійської зброї. Артилерія стала самостійним родом військ, взаємодія її з піхотою та кавалерією покращилася, військові підрозділи були зменшені. Це посилювало їхню маневровість і відкрило шлях до лінійної тактики, яка стала панівною у XVIII ст. Завдяки військовій реформі у Швеції була створена професійна, добре озброєна армія, якій на той час не було рівних у Європі.

2. Характер міжнародних відносин у XVI ст.

- 1. Які держави відігравали вирішальну роль у міжнародних відносинах Європи в XVI ст? 2. Чому саме релігійний розкол Європи та династичні зв'язки визначали міжнародні відносини в XVI ст?

У міжнародних відносинах Європи Ранньомодерної доби, як і раніше, важливе значення мали династичні принципи. Проте внаслідок Реформації відбувся розкол Європи за релігійною ознакою, що вплинуло на загальну ситуацію.

Вирішальне значення в міжнародних відносинах Європи цього періоду мали іспанські та австрійські Габсбурги, Англія і Франція.

Цікаві факти

Король Густав II Адольф став визначним реформатором європейської артилерії. Він одним із перших придумав розділити артилерію на облогову та польову. Польова артилерія мала бути максимально мобільною та на переходах рухатися разом із кавалерією. Так у шведській армії з'явилися легкі 80-міліметрові гармати вагою близько 300 кг.

Інша важлива реформа Густава II Адольфа — розподілення гармат по піхотних частинах. Тепер вони підкорялися полковому командуванню та могли підтримувати вогнем свої підрозділи.

Шведську артилерійську реформу перейняла Франція, а потім і всі інші великі держави Європи.

Густав II Адольф.
Художник Якоб
Хефнагель. 1624 р.

Значні суперечки виникали між Францією та Габсбургами. Найбільшим проявом цих суперечностей були Італійські війни (1494—1559 рр.).

Гострої форми набуло протистояння між протестантською Англією та католицькою Іспанією. Проте жодна з провідних європейських країн не мала достатньо сил для перемоги. Таку систему міжнародних відносин називали **системою рівноваги**.

Наприкінці XVI ст. важливу роль у Європі почала відігравати Швеція. Підпорядкувавши Норвегію та Фінляндію, вона намагалася поширити вплив на данські, німецькі, польські землі та узбережжя Східної Балтії.

На міжнародні відносини в XVI ст. значно впливало просування в Європу Османської імперії. Європейські правителі були змушені об'єднати сили проти неї. Однак це не заважало деяким державам (зокрема Франції) укладати тимчасові союзи з османським султаном задля власної користі.

3. Загострення суперечностей між європейськими державами на початку XVII ст. Причини Тридцятилітньої війни

- » Які країни брали участь у Тридцятилітній війні та які цілі вони мали?
Чи можливо було уникнути розв'язання конфлікту війсьним шляхом?

Міжнародне становище в Європі наприкінці XVI ст. було напруженим. Іспанська та австрійська гілки династії Габсбургів після періоду супер-

ництва об'єднали зусилля в боротьбі за панування в Європі. Франція хоч і була католицькою державою, прагнула не допустити цього й надавала підтримку протестантам у Німеччині. До того ж Франція бажала утвердити свою владу в Італії, де посилювався вплив іспанських Габсбургів.

Англія не хотіла збільшення впливу католицьких Габсбургів у Нідерландах і Німеччині, але й посилення Франції не відповідало її торговельним інтересам. Данія, яка мала політичні та економічні зв'язки з Північною Німеччиною, також не бажала зміцнення в Німеччині Габсбургів. Королі Швеції та Данії намагалися посилити вплив своїх країн на північних морських шляхах.

Водночас на більшості території Європи падав авторитет католицької церкви. В одних країнах перемогу здобули прихильники Реформації, в інших — Контрреформації. Обидві сторони не бажали домовлятися.

Наслідком загострення цих суперечностей стала **Тридцятилітня війна**, що тривала в 1618—1648 рр.

Якими були причини війни? На початку XVII ст. обидві гілки династії Габсбургів вели боротьбу з протестантами, підтримували католиків і намагалися затвердити панування над країнами Європи.

Активну боротьбу з протестантами розпочав імператор Священної Римської імперії Рудольф II Габсбург (1576—1612 рр.). За його підтримки єзуїти поширили свою діяльність у Чехії та протестантських князівствах Німеччини.

У відповідь на переслідування протестантські князі Німеччини в 1608 р. об'єдналися в Євангелічну унію (лігу), яку очолив курфюрст Фрідріх V Пфальцьський. Католицькі князі створили в 1609 р. союз під назвою Католицька ліга, очолюваний герцогом Максиміліаном Баварським. Євангелічну унію підтримали протестантські Нідерланди, Данія, Швеція та католицька Франція, а Католицьку лігу — австрійські та іспанські Габсбурги.

АЯ Словник

Тридцятилітня війна — перша загальноєвропейська війна між двома великими угрупованнями: габсбурзьким союзом (іспанські та австрійські Габсбурги, католицькі князівства Німеччини, Річ Посполита) та антигабсбурзькою коаліцією (Франція, Швеція, Данія, Нідерланди, протестантські князівства Німеччини та інші).

Коаліція — тут: тимчасове об'єднання держав для досягнення спільної мети.

ТРИДЦЯТИЛІТНЯ ВІЙНА 1618—1648 рр.

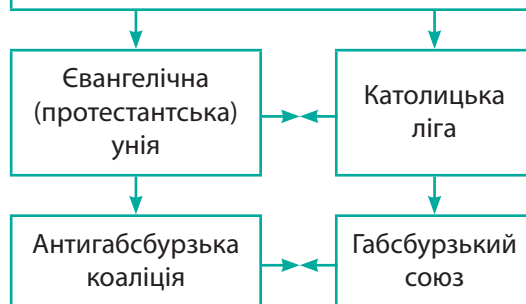
Причини

- Розгортання боротьби між Габсбургами та їхніми противниками за панування в Європі
- Загострення суперечностей між прихильниками католицизму і протестантизму в Європі

Характер

Спочатку релігійна боротьба між католиками і протестантами. Після того, як Франція очолила антигабсбурзьку коаліцію — боротьба за панування в Європі

Противники

► Чому війна стала переломною подією в житті Європи та світу?

Празька дефенестрація.
Художник Карел Свобода. 1844 р.

► Пригадайте, коли у Празі вже відбувалися подібні події.

ПЕРІОДИ ТРИДЦЯТИЛІТНЬОЇ ВІЙНИ

Чеський період (1618—1623 рр.)
Поразка чеських військ біля Білої Гори. Перемога Габсбургів і їхніх союзників

Данський період (1624—1629 рр.)
Поразка короля Данії Крістіана IV.
Відставка А. Валленштейна

Шведський період (1630—1634 рр.)
Воєнні дії шведської армії. Загибель Густава II Адольфа. Убивство А. Валленштейна

Французький період (1635—1648 рр.)
Виснаження сторін, імовірність поразки Габсбургів

Вестфальський мир (1648 р.)

🇺🇦 Україна і світ

У битві біля Білої Гори на боці Католицької ліги брали участь українські козаки-найманці (до 1/4 частини від 28-тисячного війська Габсбургів). Козацька кіннота забезпечила перемогу в битві, у вирішальний момент розгромивши угорську (трансільванську) кавалерію.

4. Чеський період війни (1618—1623 рр.)

► Визначте підсумок Чеського періоду війни.

Події, які стали приводом до початку війни, сталися в Чехії, що перебувала під владою австрійських Габсбургів. Більшість населення Чехії була невдоволена утисками, відсутністю політичних прав. У 1617 р. королем Чехії обрали прихильника Габсбургів Фердинанда II Штирійського (згодом він став імператором Священної Римської імперії німецької нації). У відповідь на ці події у столиці Чехії Празі спалахнуло повстання. Натовп протестантів захопив замок Празький град і викинув з вікна трьох королівських радників. Ця подія відома як **Празька дефенестрація**. На чеський престол запросили голову Євангелічної унії Фрідріха V Пфальцьського.

Фердинанд II, не бажаючи втратити корону, розпочав воєнні дії за підтримки Католицької ліги. Чехи здобули декілька перемог. Проте чеська армія була набагато меншою, ніж війська Католицької ліги, очолювані досвідченим полководцем Йоганном Тіллі. У битві біля Білої Гори в 1620 р. він розгромив чеських протестантів. У Чехії розпочався католицький терор. Ще одним наслідком цієї поразки була втрата Чехією державності майже на 300 років. Тим часом Й. Тіллі рушив далі на німецькі землі й захопив володіння Фрідріха V Пфальцьського.

Успіхи Католицької ліги на першому етапі війни занепокоїли протестантських правителів країн Північної Європи.

Битва біля Білої Гори. Художник Пітер Снаєрс. 30-ті рр. XVI ст.

► Яку роль у цій битві відіграло українське козацтво?

5. Данський (1624–1629 рр.) і Шведський (1630–1634 рр.) періоди війни

► Чому розширився склад учасників Тридцятилітньої війни?

На боці Євангелічної унії у війну проти Габсбургів вступив король Данії Крістіан IV. Тепер угруповання мало значно більше сил, ніж Фердинанд II, якому не вистачало коштів на утримання армії. Вихід із цієї ситуації імператор знайшов, прийнявши пропозицію про створення нової армії від полководця **Альбрехта Валленштейна**. Він зобов'язався власним коштом зібрати 20-тисячне наймане військо, якщо Фердинанд II дозволить утримувати цю армію шляхом реквізицій (пограбування) місцевого населення. Саме тоді з'явився відомий вислів «**війна годує війну**». Так А. Валленштейн став головнокомандувачем. За домовленістю з імператором у нього залишалася вся воєнна здобич. За короткий час було створено 100-тисячну армію, яка розбила данське військо Крістіана IV. Проте успіхи головнокомандувача занепокоїли керівників Католицької ліги. За їхнім

Альбрехт Валленштейн. Художник Міхель Янш ван Міревельт. XVII ст.

Напад солдатів на ферму. Художник Себастьян Вранкс. XVII ст.

- Спираючись на ілюстрацію, складіть розповідь про страждання мирного населення від війни.

наполяганням Фердинанд II усунув А. Валленштейна від командування армією та наказав розформувати його війська.

Перший міністр Франції кардинал Рішельє почав підбурювати шведського короля **Густава II Адольфа** до війни проти Католицької ліги.

Завдяки успішним війнам проти Речі Посполитої і Московської держави Густав II Адольф значно посилив позиції в Балтії (усе узбережжя Балтійського моря, крім південної частини, належало Швеції). Улітку 1630 р. він прибув до Північної Німеччини й розпочав воєнні дії. Шведська армія складалася з вільних селян-протестантів, які вважали, що захищають своїх одновірців від католиків.

Успіхами на цьому етапі війни протестанти були зобов'язані Швеції. Армія Густава II Адольфа розбила війська Й. Тілли та вступила до Баварії — центру католицьких сил у Німеччині. Щоб урятувати ситуацію, імператор Фердинанд II повернув А. Валленштейну командування та надав йому необмежені повноваження. Полководець швидко сформував нову армію і розпочав наступ проти шведських сил. Війна набувала затяжного характеру.

У листопаді **1632 р.** під містечком Лютцен відбулася вирішальна битва. Обидві армії зазнали великих втрат і змушені були відступити. Густав II Адольф загинув, і протестантський табір залишився без керівника. А. Валленштейн відійшов до Чехії та розпочав переговори з протестантами про мир. За це його було звинувачено в державній зраді, усунуто від командування, а через деякий час убито.

У вересні **1634 р.** імператорські війська зазнали поразки шведській армії в битві біля Нердлінгена в Південній Німеччині. Однак Габсбургам не довелося святкувати перемогу. Проти них виступила Франція, яка очолила антигабсбурзьку коаліцію.

Прибуття шведських військ у Померанію в 1630 р.

Загибель Густава II Адольфа під Лютценом. Художник Карл Вальбом. 1855 р.

► Як ця подія вплинула на перебіг війни?

6. Французький період війни (1635—1648 рр.)

► Чому втручання Франції сприяло завершенню війни?

Воєнні дії розгорталися переважно на території Німеччини, Іспанії та іспанських Нідерландів. Кардинал Рішельє, скориставшись ослабленням обох сторін, прагнув отримати для Франції всі можливі політичні переваги. Габсбурзький союз спробував одним ударом змінити перебіг війни на свою користь. У травні 1643 р. 27-тисячна армія Габсбургів вдерлася до Франції, але в битві біля **Рокруа** була фактично знищена. У наступні роки Габсбурги зазнали нових поразок.

У 1646 р. об'єднана шведсько-французька армія захопила Баварію; виникла загроза поділу Священної Римської імперії німецької нації між Швецією і Францією та втрати столиці Габсбургів Відня. Імператор Фердинанд III (1637—1657 рр.) мусив прийняти продиктовані Францією та її союзниками тяжкі умови мирного договору.

7. Вестфальський мир. Наслідки Тридцятилітньої війни для Європи

► Якими були умови Вестфальського миру для учасників Тридцятилітньої війни? У чому полягала суть Вестфальської системи міжнародних відносин?

У жовтні 1648 р. було оголошено про підписання **Вестфальського миру**. Переможці у Тридцятилітній війні здобули значні території: Швеція — Східну та частину Західної Померанії; Франція — землі Ельзасу, а також підтвердження прав на Лотарингію. Було на 200 років закріплено

Підписання Вестфальського миру в Мюнстері.
Художник Герард Терборх. XVII ст.

❗ Зверніть увагу

Вестфальський мир обмежував повноваження імператора Священної Римської імперії німецької нації, але водночас розширював права німецьких удільних князів. Тепер вони отримали право голосу в питаннях війни і миру, розміру податків, прийняття законів, що стосувалися держави. Їм дозволили утворювати союзи з іншими державами, якщо при цьому вони не ставили під загрозу інтереси імператора й імперії. У такий спосіб німецькі удільні князівства були залучені до міжнародного права. Зміцнення влади удільних князів започаткувало федеральний устрій сучасної Німеччини.

- Що принципово змінилося в міжнародних відносинах після укладення миру?

роздробленість Німеччини, визнано незалежність Швейцарії та Нідерландів.

Попри укладення миру війна між Іспанією та Францією тривала до **1659 р.**, коли було підписано **Піренейський мир**. Він остаточно встановив кордон між державами по Піренеях.

Тридцятилітня війна спричинила значні зміни в Європі. Держави-переможці Франція та Швеція посилили свій вплив у європейських справах. Для Німеччини війна мала найтяжчі наслідки. Збереження впливу в центрі Європи відповідало прагненню європейських країн не допустити посилення німецького імператора. Проте населення Німеччини скоротилося із 17 млн до 10 млн осіб, а в Чехії з 3 млн залишилося близько 700 тис. осіб. Більшу частину міст було зруйновано, торгівля й промисловість занепали. Австрійські Габсбурги обмежили свій вплив Австрією. Іспанська монархія Габсбургів втратила значення в європейській політиці.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Відгадайте подію».** Правила гри. Учитель (учителька) загадує історичну подію за темою параграфа. Учні та учениці мають за допомогою заздалегідь визначеної кількості запитань (наприклад, до десяти) відгадати, про що йдеться. Учитель (учителька) може відповідати лише «так», «ні», «частково».
2. Назвіть чинники, що сприяли піднесенню Швеції у другій половині XVI — першій половині XVII ст.

3. Які чинники були головними для міжнародних відносин XVI ст.?
4. Із яких етапів складалася Тридцятилітня війна і які ключові події відбулися на кожному з них?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу місця основних подій Тридцятилітньої війни та територіальні зміни, що відбулися в Європі за її підсумками.
6. Поясніть, чому католицька Франція підтримала протестантські країни у Тридцятилітній війні.
7. Що сприяло успіхам Швеції у Тридцятилітній війні? Поясніть свою відповідь.
8. Як Тридцятилітня війна вплинула на повсякденне життя, демографічну ситуацію та економіку європейських держав? Аргументуйте свою відповідь.
9. **Працюємо в парах.** Обговоріть і з'ясуйте, у чому полягало загострення суперечностей між європейськими державами на початку XVII ст.
10. Складіть таблицю «Тридцятилітня війна». Зробіть висновок.

Країна	Мета	Результати й наслідки війни

Оцінюємо і створюємо

11. **Працюємо в малих групах.** Здійсніть SWOT-аналіз економічного розвитку Швеції в XVI—XVII ст.
12. **Працюємо в парах.** Складіть ментальну карту, що розкриває зміст і принципи Вестфальської системи міжнародних відносин.
13. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення з презентацією за темою (на вибір): «Полководці Тридцятилітньої війни», «Українські козаки в Тридцятилітній війні».
14. **Працюємо разом.** Обговоріть питання (на вибір). 1) Що найбільше впливало на перебіг бойових дій у Тридцятилітній війні? 2) Які чинники більше вплинули на успіхи Швеції — економічні чи військові? 3) Чим шведська армія відрізнялася від армій інших європейських держав на початку XVII ст.?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- причини піднесення Швеції;
- систему рівноваг, що склалася в міжнародних відносинах Європи в XVI ст.;
- причини, перебіг і наслідки Тридцятилітньої війни 1618—1648 рр.;
- зміст Вестфальської системи міжнародних відносин.

Працюємо з хронологією

- 1611—1632 рр. — період правління шведського короля Густава II Адольфа.
- 1618—1648 рр. — Тридцятилітня війна.
- 1648 р. — підписання Вестфальського миру.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли і як утворилася Річ Посполита?
2. Коли і як сформувалася шляхетська демократія?
3. Із якими державами довелося вести боротьбу Речі Посполитій?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про кризу шляхетської демократії та становлення магнатської олігархії;
- про участь Речі Посполитої у війнах другої половини XVII — XVIII ст. та їхні наслідки.

А:Я Словник

Шляхетська демократія — політична система, що діяла в XVI—XVII ст. у Короні Польській (згодом у Речі Посполитій), за якої шляхта мала широкі права в управлінні державою. Шляхетська демократія була подібною до представницької демократії, але нею могла користуватися лише шляхта.

1. Зміна династії на королівському троні в Речі Посполитій. Шляхетська демократія

- Чому в Речі Посполитій склалася шляхетська демократія?

У XVII ст. в Речі Посполитій склалася аристократична (шляхетська) республіка зі **шляхетською демократією**. Шляхта обирала короля. Виборний король не мав права ухвалювати важливі рішення без згоди сейму, що складався із сенату й палати послів. Проте реальна влада в державі належала магнатам. У **1572 р.** зі смертю Жигмунта II Августа припинилася династія Ягеллонів. Якщо до цього часу обрання нового короля було формальним, тепер короля обирали голосуванням палат сейму.

Першим виборним королем став французький принц **Генрік** (Анрі III Валуа). Хоча через кілька місяців він повернувся до Франції, із його ім'ям пов'язане підписання **«Генрікових артикулів»**. За цим документом король не мав права призначати свого наступника, затверджувати або скасовувати постанови сейму, оголошувати війну, укладати мир, скликати ополчення. У разі порушення королем цих умов шляхта могла позбавити його влади. Не маючи значного впливу на внутрішнє життя, королі здійснювали активну зовнішню політику, втягуючи країну в різні війни й суперечки.

2. Зовнішня політика Речі Посполитої

- Чому в другій половині XVI ст. відбувалося протистояння Речі Посполитої зі Швецією, Московською державою та Османською імперією?

Наприкінці XVI — на початку XVII ст. відносини між Річчю Посполитою та Османською імперією погіршилися через активну зовнішню агресію османів у Європі та морські походи козаків. Кульмінацією боротьби стала Хотинська війна 1621 р., у якій козацько-польське військо зупинило вторгнення Османської імперії в Річ Посполиту.

Однак на цьому протистояння не завершилося. У першій третині XVII ст. спалахнув новий конфлікт Речі Посполитої із Московським царством. Так, вона втрутилася в боротьбу за московський престол, прагнучи посадити свого представника, а потім і сама вступила у війну (1609—1618 рр.).

Війна завершилася підписанням вигідного для Речі Посполитої **Деулінського перемир'я**. Держава поширила свою владу на Смоленщину, Чернігівщину та Новгород-Сіверщину (загалом 29 міст). Польський король офіційно зберіг за собою право претендувати на московський трон.

У 1632 р. Московія спробувала відвоювати втрачені землі, але зазнала поразки.

У 1634 р. між Річчю Посполитою та Московською державою було підписано **Поляновський мирний договір**, який загалом підтвердив кордони, встановлені Деулінським перемир'ям. Проте Московській державі відійшли невеликі міста Серпейськ і Трубчевськ із повітами. Крім того, московські посли за хабар королю Владиславу домоглися його відмови від титулу «цар московський».

3. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. Війна Речі Посполитої з Московією

- Які наслідки для Речі Посполитої мала Національно-визвольна війна українського народу?

Останнє десятиліття правління короля **Владислава IV Ваза** (1632—1648 рр.) відзначилося «золотим спокоєм» для Речі Посполитої. Проте в польському суспільстві наростала тривожність щодо майбутнього, і друга половина XVII ст. стала складним часом для держави. Спалахнула Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького (Козацька революція).

На тлі цих подій відбулися вибори нового польського короля. Ним став **Ян II Казимир Ваза** (1648—1668 рр.), який прагнув знайти спільну мову з козаками та укласти мир. Проте

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110782

Україна і світ

У подіях польсько-московської війни 1609—1618 рр. значну роль відіграли козаки. Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний на прохання польського короля повів 20-тисячне військо на допомогу королеви Владиславу. Під Москвою гетьман уцент розбив московське військо та з'єднався з військами Владислава. Проте несприятливі погодні умови ускладнювали облогу міста. До того ж П. Конашевич-Сагайдачний розумів, що в разі припинення війни козацькому війську доведеться шукати нове заняття. Відома й інша версія відмови П. Конашевича-Сагайдачного від штурму: нібито він почув дзвони православних церков (тоді було свято Покрови Божої Матері), заплакав і повернув назад.

Владислав IV. Художник Пітер Пауль Рубенс. 1624 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110260

ні Зборівська угода 1649 р., ні Білоцерківський договір 1651 р. не розв'язували головного питання — визнання Української козацької держави. Затягування війни лише погіршувало становище обох сторін.

У 1654 р. до внутрішнього конфлікту в Речі Посполитій долучилася Московська держава. Між гетьманом і царем були підписані «Березневі статті». У результаті Військо Запорозьке переходило під зверхність Московської держави. Також московське військо розпочало загарбання території Смоленщини, Білорусі та Литви.

Лише після тривалої боротьби за умовами «Вічного миру» 1686 р. Річ Посполита остаточно втратила на користь Московської держави Смоленщину, Лівобережну Україну та Запорозжя.

4. «Шведський потоп»

► Що дало змогу Речі Посполитій вистояти у війні зі Швецією?

Тривала виснажлива війна Речі Посполитої з українським народом і Московією. Скориставшись династичними суперечками, Швеція прагнула реалізувати свою давню мету — перетворити Балтійське море на «Шведське озеро». У 1655 р. шведська армія завдала поразки польському війську та зайняла майже всю територію Польщі, Лівонії, Литви. Литовський князь Януш Радзивілл навіть уклав договір зі шведським королем про входження Литви до складу Швеції. Польський король Ян II Казимир і його прихильники втекли до володінь Габсбургів. Щоб надихнути людей на боротьбу проти завойовників, польський король

❑ Цікаві факти

Під час війни Речі Посполитої і Швеції напередодні Різдва 1656 р. шведська армія зняла облогу й відступила від монастиря на Ясній Горі в Ченстохові. Шведська армія не змогла здобути монастир, де зберігалася святиня польського народу — ікона Ченстоховської Божої Матері. Ця подія додала релігійного забарвлення боротьбі поляків-католиків проти шведів-протестантів.

Оборона Ясної Гори. Художник
Ян Суходольський. XIX ст.

Обітниця Яна II Казимира
в 1656 р. звільнити селян
від гноблення. Художник
Ян Матейко. 1893 р.

пообіцяв покращити становище населення. Також він уклав Віленське перемир'я з Московією. За домовленістю Московія мала розпочати війну зі Швецією. Однак проти Речі Посполитої виступили її васал бранденбурзький курфюрст і прусський герцог Фрідріх Вільгельм, трансільванський (семигородський) князь Дьєрдь II Ракоці та українські козаки. До того ж Швеція із союзниками підписала в місті Раднот (Єрнут) договір про поділ польських володінь. Намагаючись вийти із ситуації, Річ Посполита визнала незалежність Пруссії та вмовила Данію взяти участь у війні проти Швеції. А військо Дьєрдя II Ракоці було оточене кримськими татарами й капітулювало.

Зрештою в **1660 р.** в місті Оліва Річ Посполита та Швеція уклали **мир**, за яким Ян II Казимир відмовлявся від більшої частини Лівонії та претензій на шведський престол. Швеція сягнула вершини своєї могутності.

Проте для Речі Посполитої війни не припинилися. Із новою силою спалахнули війни спочатку з Московією, а згодом з Османською імперією, що тривали до кінця століття.

5. Наслідки війн. **Liberum veto**

► Чому право **liberum veto** виявилось руйнівним для Речі Посполитої?

Унаслідок війн Річ Посполита втратила десятку частину території та майже половину населення. Було зруйноване й розорене господарство, скоротилася торгівля. Не вистачало робочої сили, худоби. Різко погіршилася якість обробітку землі й відповідно врожайність. Усе це позначалося на доходах шляхти.

У другій половині XVII ст. шляхетська демократія перетворилася на магнатську олігархію. Проявом цього в політичному житті стала поява в **1652 р.** права **liberum veto**, тобто вільного вета. Воно передбачало, що кожен депутат одноголосно може припинити роботу сейму та скасувати прийняті рішення.

❗ Зверніть увагу

Після війн Речі Посполитої більшість магнатів втратила частину доходів та маєтків, але зберегла своє становище. Натомість майже зникла середня шляхта, яка була основою шляхетської демократії. Збіднілі шляхтичі частіше наймалися на службу до війська магната або працювали на його дворі, брали в оренду землю. Так швидко формувалася система особистої залежності між магнатами й дрібною та середньою шляхтою.

Поява *liberum veto* зірвала реформи Яна II Казимира, які мали відродити країну після «Шведського потопу». Король у 1668 р. зрікся влади, виїхав до Франції, де й помер. Так у Речі Посполитій завершилося правління шведської династії Ваза. До кінця XVII ст. робота загальнодержавного сейму фактично припинилася, але зросла роль місцевих сеймиків.

6. Боротьба Речі Посполитої з Османською імперією

► Чим було зумовлене піднесення Речі Посполитої за Яна III Собеського?

Наступним королем було обрано **Міхала Корибута Вишневецького (Міхала I)**, сина Яреми Вишневецького, що відзначився в боротьбі проти козацтва. За час його правління відбулося подальше послаблення королівської влади. Також він зазнав поразки в боротьбі за Правобережну Україну, де гетьманував Петро Дорошенко. Влітку 1672 р. на допомогу гетьману рушило османське військо, яке захопило головну фортецю Кам'янця та взяло в облогу Львів. Король був змушений підписати мир, за яким Річ Посполита втрачала Західне Поділля й визнавала зверхність Османської імперії над Українською козацькою державою. У 1673 р. напередодні битви з османами під Хотиним Міхал I несподівано помер. Річ Посполита здобула перемогу, але зазнала значних втрат.

Ян III Собеський. Художник Данієль Шульц. 1680 р.

Боротьбу проти Османської імперії продовжив Ян Собеський, якого обрали королем під ім'ям **Ян III Собеський**. У сеймі він дав обіцянку повернути землі, захоплені османами. І така нагода випала, коли вони рушили, як виявилось, у свій останній похід у Європу. У 1683 р. османське військо взяло в облогу Відень. Для протидії цьому наступу була утворена коаліція з Речі Посполитої, Венеційської республіки, Габсбургів та окремих німецьких й італійських князівств. Об'єднане військо очолив Ян III Собеський. Польське військо, у складі якого були й українські козаки, завдало османам вирішальної поразки.

Із метою розширення антиосманської коаліції в **1686 р.** Річ Посполита уклала «**Вічний мир**» із Московією, за яким відмовилася від Києва за грошову компенсацію. Договір означав закріплення поділу українських земель на дві частини.

Ян III Собеський намагався запровадити в Речі Посполитій спадкову монархію, але, як

ВТРАТИ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЗА УМОВАМИ КАРЛОВИЦЬКОГО МИРУ 1699 р.

Територіальні втрати Османської імперії на користь

- Венеційської республіки
- австрійських Габсбургів
- Речі Посполитої
- Території закріплені за Московською державою за умовами Константинопольського миру 1700 р.

► Які території втратила Османська імперія за Карловицьким миром?

і його попередники, наразився на опір магнатів. Його правління стало останнім піднесенням держави. Основним досягненням короля було зупинення агресії Османської імперії в Європі, хоча Ян III Собеський не довжив до переможного завершення війни з нею. За **Карловицьким миром 1699 р.** Річ Посполита повернула собі втрачене Західне Поділля.

❑ Цікаві факти

«...Турки майже три місяці з міста відступали за Карловицьким миром 1699 р., ніхто за турками не гнався, їм навіть вози польська адміністрація давала, щоб турки скоріше з Кам'янця пішли з усім своїм скарбом», — так описують тогочасні події польські дослідники Рената Круль-Мазур і Даріуш Колодзейчик. Церемонія передання міста мала відбутися 15 травня, але це здійснили лише 22 вересня 1699 р.

Кафедральний собор Святих Апостолів Петра і Павла в Кам'янці-Подільському. (Хмельницька область). Сучасний вигляд.

Символом перемоги над Османською імперією стало встановлення статуї Матері Божої на мінареті, який османи добудували під час свого панування.

АЯ Словник

Карловицький конгрес 1698—1699 рр. — міжнародний конгрес, на якому були вироблені умови й укладені мирні договори між державами Священної ліги (Австрія, Венеція, Річ Посполита, Московське царство) та Османською імперією, яка зазнала воєнної поразки. Відтоді Османська імперія почала втрачати контроль над своїми володіннями в Європі.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- кризи шляхетської демократії та становлення магнатської олігархії;
- участь Речі Посполитої у війнах кінця XVI — XVII ст. та їхні наслідки.

Працюємо з хронологією

- 1652 р. • поява *liberum veto*.
1655—1660 рр. • «Шведський потоп».
«Вічний мир»
1686 р. • Речі Посполитої та Московії.
1699 р. • Карловицький мир.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Відгадайте подію або явище». Правила гри. Учитель (учителька) загадує подію або явище за темою параграфа. Учні та учениці мають за допомогою заздалегідь визначеної кількості запитань (наприклад, до десяти) відгадати, про що йдеться. Учитель (учителька) може відповідати лише «так», «ні», «частково».
2. Які наслідки для Речі Посполитої мало підписання «Генрікових артикулів»?
3. Із якими країнами протягом кінця XVI — XVII ст. вела війни Річ Посполита? Як зовнішня політика Речі Посполитої вплинула на її внутрішній розвиток?
4. Що зумовило появу *liberum veto*?

Застосовуємо і аналізуємо

5. **Працюємо в парах.** Складіть вірші-сенкани, що розкривають зміст понять «шляхетська демократія», «Шведський потоп», «*liberum veto*».
6. Покажіть на карті атласу, яких територіальних змін зазнала Річ Посполита протягом кінця XVI — XVII ст. Із якими подіями це було пов'язане?
7. Складіть хронологічну таблицю основних подій зовнішньої політики Речі Посполитої в XVI—XVII ст. Висловіть думку, які з них були доленосними для країни. Чому?
8. **Працюємо разом.** Метод «Кола Венна». Порівняйте причини та наслідки «Шведського потопу» і Національно-визвольної війни українського народу. Що було спільного та відмінного в цих подіях?
9. Чому шляхетська демократія в Речі Посполитій із часом зазнала кризи?

Оцінюємо і створюємо

10. **Працюємо в малих групах.** Метод «ПРЕС». Чи можна вважати шляхетську демократію в Речі Посполитій справжньою демократією?
11. **Працюємо в парах.** За додатковими джерелами підготуйте допис до соціальних мереж про польського короля Яна II Казимира. Надайте десять цікавих фактів про його життя та діяльність.
12. **Працюємо в малих групах.** Складіть Т-таблицю (впишіть аргументи «за» та «проти»): 1) Чи можна вважати зовнішню політику Речі Посполитої в XVI—XVII ст. успішною? 2) Чи був «Шведський потоп» поворотним моментом в історії Речі Посполитої?

1. Від «жіночого султанату» до «епохи великих візирів»

► Яких змін зазнала Османська імперія в XVII ст.?

У **середині XVI ст.** в управлінні Османської імперії сформувався явище, яке називають «**жіночим султанатом**». Основи такої системи влади заклала Хюррем Султан (Роксолана), дружина Сулеймана I Пишного. Вона була полонянкою султана, але згодом вийшла за нього заміж і почала активно впливати на державні справи.

Більшість наступників Сулеймана I були слабкими, і управління державою фактично перебрали на себе їхні матері (валіде-султани). Серед валіде-султанів найвідомішими стали невістка Роксолани грекиня Нурбану, албанка Сафіє, грекиня Кьосем, українка Хатідже Турхан (Надія з Поділля). Очолюючи гарем правителя, вони перетворили його на центр політичного життя.

Вплив жінок на політичне життя Османської імперії поступово зменшувався від **середини XVII ст.** Це було зумовлене зміцненням позицій мусульманського духовенства. Крім того, султани намагалися посилити одноосібну владу. Проте ключову роль відіграла загальна криза імперії.

Як не дивно, «жіночому султанату» поклала край Хатідже Турхан. Саме вона, матір султана Мехмеда IV, у 1656 р. домоглася призначення великим візиром **Мехмеда Кепрюлю**. А він започаткував «**епоху великих візирів**» і перебування на цій посаді власної династії.

Мехмед Кепрюлю походив з Албанії. Він став великим візиром у віці понад 70 років. За час свого перебування на цій посаді йому вдалося приборкати заколоти, виступи релігійних сект, які підривали владу, здобути низку воєнних перемог. Винуватців неспокою в імперії він нещадно страчував. Мехмед Кепрюлю боровся

ПРИГАДАЙТЕ

1. Чому Османській імперії в XVI ст. вдавалося розширювати свої володіння?
2. Чим уславилася діяльність султана Сулеймана I Пишного?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як відбувався розвиток Османської імперії у XVII ст.;
- про протидію османській експансії в Європу.

АЯ Словник

«**Жіночий султанат**» — період в історії Османської імперії, коли жінки, зокрема матері султанів (валіде-султани), могли впливати на політичні рішення. Проте вплив жінок на державні справи в Османській імперії ніколи не був таким самим, як у європейських країнах, на чолі яких стояли королеви або імператриці.

Зверніть увагу

Валіде-султани часто сприяли розвитку культури й мистецтва, надавали кошти на будівництво мечетей та інших громадських споруд. Вони також могли пом'якшувати суворі закони й захищали інтереси різних соціальних груп.

Нова мечеть у Стамбулі, де розташована гробниця Хатідже Турхан. Сучасний вигляд.

Хатідже Турхан. Гравюра XVII ст. На відміну від Роксолани, Хатідже оточувала себе українцями та була на рідній землі під час подільських походів османів.

з хабарництвом, але не забував і про власну вигоду. Посада великого візира майже пів століття належала його родичам.

Мехмед Кепрюлю налагодив внутрішню торгівлю, упорядкував систему податків. Ці заходи сприяли зміцненню економіки. Також він за прикладом Хатідже Турхан був великим меценатом: будував мечеті, медресе тощо. За час «епохи великих візирів» попри кризу імперія зберегла свою могутність.

2. Криза Османської імперії

► У чому проявилася криза Османської імперії в XVII ст.?

У XVII ст. після численних завоювань і розквіту Османську імперію спіткали серйозні внутрішні проблеми, які зумовили поступовий занепад.

Проте хиткою виявилася сама основа османської могутності. Війни із сусідами та визиск підкорених народів збагачували лише владну верхівку. Накопичені багатства правителі не вкладали в розвиток господарства. Не готовою

була імперія і до «революції цін». За лічені роки продовольство й найпоширеніші товари подорожчали в 6 разів.

На середину XVII ст. Османська імперія вичерпала свої завойовницькі можливості. Витрати на війни перевищували здобуток від них. Шукаючи шляхи подолання проблем, уряд почав карбувати монети з домішками дешевших металів. Гроші швидко знецінювалися, і піддани султана віддавали перевагу надійнішій іноземній монеті. Скарбниця порожніла. Збільшення податків теж не виправило ситуацію. Уряд продавав право стягувати податки підприємливим особам, які згодом відшкодовували свої витрати в подвійному, а то й у потрійному розмірі. Селяни та ремісники, неспроможні заплатити більше, ніж мали, кидали свої господарства. Цілі регіони були знелюднені.

Зменшилися й доходи землевласників-сипахів. Їхні землі прибирали до рук намісники й інші посадовці та намагалися перетворити їх на приватні володіння. Третина земель в імперії зосередилася в мусульманського духовенства. Чіпати такі маєтки влада не наважувалася. Розквітли хабарництво й торгівля державними посадами.

Усе це позначилося на армії. Збіднілі сипахи були поганими воїнами. Відповідно султани збільшували кількість яничарів. Однак їхнє утримання потребувало коштів. Тому навіть яничарам дозволили завести власні господарства, у багатьох із них з'явилися сім'ї. Колись непереможна гвардія султана швидко перетворилася на погано керовану, але озброєну соціальну групу. Яничари були готові усунути будь-кого, хто зазіхав на їхні інтереси, хоч би самого султана.

За цих умов навіть жорстка політика Мехмеда Кепрюлю та його наступників зрештою виявилася марною. Поразка османської армії під **Віднем у 1683 р.** свідчила про серйозні проблеми в імперії. Проте османи змогли провести реформи системи оподаткування та армії, стимулювали розвиток господарства й торгівлі та зупинили розвал імперії.

Великий візир Мехмед Кепрюлю.
Гравюра XVII ст.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110261

Осман II — перший султан, страчений
яничарами. Художник Джон Янг.
1815 р.

Облога Відня. Художник Франс Геффельс. 1683—1694 рр.

► Поміркуйте, чому османам не вдалося захопити Відень.

3. Османська експансія в XVII ст.

► Які чинники сприяли успіхам і невдачам османської експансії?

Османська імперія в XVII ст. попри внутрішні труднощі продовжила розширювати свої територіальні володіння.

Напрямами експансії Османської імперії, як і раніше, були Європа, Азія, Африка. На Європейському континенті її головними противниками залишалися австрійські Габсбурги, Венеція та Річ Посполита. Проте був і союзник — Франція. Тобто османська експансія була частиною європейської політики. Після невдачі в Хотинській війні з Річчю Посполитою османам усе ж таки вдалося скористатися подіями Козацької революції та долучити українські землі до свого впливу. Під владою Османської імперії опинилися Поділля і Правобережжя. Також вона захопила острів Крит та остаточно встановила контроль над Східним Середземномор'ям.

На сході головним противником Османської імперії був Сефевідський Іран. Османи зрештою відвоювали Ірак і Південний Кавказ. А Іран так і не зміг прокласти собі торговельний шлях в обхід Османської імперії в Європу через Кавказ і Крим.

В Африці Османська імперія приєднала Туніс, приборкала мамлюків Єгипту та алжирських піратів.

У 1683 р. великий візир Кара Мустафа-паша очолив величезну армію, яка рушила до Відня. Проте османські війська були переможені силами Габсбургів і їхніх союзників. У війську польського короля Яна III Собеського хоробрістю та винахідливістю відзначилися українські козаки. Султан Мустафа II намагався атакувати Габсбургів в Угорщині, але зазнав поразки. Зрештою Османська імперія за **Карловицьким договором 1699 р.** визнала перші територіальні втрати. Габсбурги отримали Угорщину й Трансильванію, а також велику частину Славонії. Венеційська республіка повернула собі Пелопоннес і частину Далмації, а Річ Посполита — українські землі (Поділля і Правобережжя).

Після потрясінь кінця XVII ст. Османська імперія набула більшої внутрішньої стабільності. Іноді цей час називають «**другою імперією**» або «**епохою тюльпанів**». Так, син Мехмеда IV Ахмед III завдяки продажу європейцям за шалені гроші цибулин тюльпанів та інших товарів збагатив державну скарбницю.

На початку XVIII ст. Османська імперія мала нові територіальні здобутки. Проте це був останній спалах могутності імперії. У другій половині століття Османська імперія почала зазнавати поразок від Російської імперії та Габсбургів.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Шість запитань».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в декілька команд. Кожна з них має за визначений час скласти шість запитань за вивченою темою. Виграє команда, більшість запитань якої не повторюють запитання інших команд.
2. Що таке «епоха великих візирів» і як вона пов'язана із «жіночим султанатом»?
3. Які наслідки мала поразка під Віднем у 1683 р. для Османської імперії?

Застосовуємо і аналізуємо

4. Покажіть на карті атласу приєднані та втрачені в XVII ст. території Османської імперії. З'ясуйте, до складу яких країн зараз входять ці території.
5. **Працюємо в малих групах.** Складіть Т-таблицю за темою «“Жіночий султанат”: благо чи прокляття для Османської імперії?».
6. За текстом підручника сформулюйте твердження про соціальні наслідки економічної кризи в Османській імперії в XVII ст.
7. Проаналізуйте роль козаків у боротьбі з османською експансією. Результат роботи подайте у вигляді постера.

Оцінюємо і створюємо

8. **Працюємо разом.** Метод «ПРЕС». Чи можна вважати поразку під Віднем початком кінця Османської імперії? Чому?
9. Оцініть роль особистості Мехмеда Кепрюлю у спробах подолати кризу в Османській імперії.
10. Розробіть навчальний проєкт «Роль жінок в історії Османської імперії: від Хюррем до Хатідже Турхан».

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив валіде-султанів на політику Османської імперії періоду «жіночого султанату»;
- вплив династії Мехмеда Кепрюлю на зміцнення центральної влади в імперії;
- причини занепаду Османської імперії.

Працюємо з хронологією

Середина XVI — середина XVII ст. — «жіночий султанат».

1683 р. — поразка османського війська під Віднем.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як утворилася Московська держава?
2. Що вам відомо про діяльність Івана III?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як відбувався розвиток Московської держави в XVI—XVII ст.;
- якими були причини й наслідки «смутного часу»;
- про церковне життя в Московській державі;
- про колонізацію Сибіру і Далекого Сходу.

А:Я Словник

«Смутний час» — період в історії Московського царства з 1598 до 1613 р., який характеризувався поширенням соціальних рухів, жорстокою боротьбою за владу, вторгненням сусідніх держав, зміною династії Рюриковичів на Романових.

1. «Смутний час» у Московській державі

- Чому занепад династії Рюриковичів зумовив «смутний час» у Московській державі?

Наприкінці XVI ст. Московську державу охопила криза, що увійшла в історію як **«смутний час» (1598—1613 рр.)**. Після смерті Івана IV престол посів його син Федір, проте фактично влада зосередилася в руках боярина **Бориса Годунова**, із сестрою якого Федір був одружений. У 1591 р. за нез'ясованих обставин в Угличі помер останній син Івана IV царевич Дмитро. Ширилися чутки, що його було вбито за наказом Бориса Годунова, який розчищав собі шлях до влади. У 1598 р. помер останній представник династії Рюриковичів цар Федір.

За підтримки дворянства Бориса Годунова було обрано царем. Він почав правити як Борис I. Новий цар опікувався розвитком ремесла й торгівлі, розширив будівництво міст. Проте під час голоду 1601—1603 рр. влада виявилася безпорадною. З усіх боків лунали звинувачення в бік нового царя.

Тим часом у Києво-Печерській лаврі з'явився чернець, який назвав себе врятованим сином царя Івана IV Дмитром. Невдовзі Дмитро Самозванець, або **Лжедмитро** (під таким ім'ям він увійшов в історію), виїхав на Волинь у пошуках покровителя. Згодом він під зверхністю польського магната Єжі (Юрія) Мнішека почав збирати добровольців для походу на Москву.

У жовтні 1604 р. військо Дмитра Самозванця перейшло московський кордон. Дізнавшись про це, уряд царя Бориса Годунова заявив, що Лжедмитро насправді є утеклим ченцем Чудового монастиря в Москві Григорієм Отреп'євим. Проте це не зупинило військо Лжедмитра, яке захопило Новгород-Сіверський, Чернігів, Путивль, Курськ, Морівськ, Белгород та Рильськ. У війську Дмитра Самозванця було близько 12 тис. запорозьких козаків. У травні 1605 р. Борис Годунов несподівано помер. Дізнавшись про це, уся московська армія перейшла на бік Дмитра Самозванця. Невдовзі він був коронований.

Вінчання на царство Лжедмитра I та Марини Мнішек. Художник Симон Богушевич. 1613 р.

Повалений цар Василь Шуйський стоїть на колінах перед польським королем Жигмунтом III. Художник Ян Матейко. 1853 р.

Лжедмитро I започаткував реформи, які мали наблизити Московію до устрою європейських держав. Наступного року він обвінчався з дочкою Єжі Мнішека Мариною Мнішек. Однак через дев'ять днів після весілля Лжедмитра I та його дружину вбили змовники на чолі з князем Василем Шуйським, що походив із бічної лінії династії Рюриковичів. Його було обрано царем під ім'ям **Василь IV**.

Новий цар теж не зміг розв'язати внутрішні проблеми. Невдоволені його політикою козаки, дворяни та селяни об'єдналися навколо «воеводи царевича Дмитра» Івана Болотникова, який рушив із загонами на Москву. Із великими труднощами Василю IV вдалося придушити повстання. У той самий час на Брянщині з'явився новий самозванець, який назвався царем Дмитром, що дивом урятувався від змовників у Москві. Ким він був насправді, невідомо.

У січні 1608 р. другий Лжедмитро рушив на Москву, але захопити її не зміг і влаштував у селі Тушино щось на зразок другої столиці держави. Василь IV звернувся по допомогу до шведського короля, і згодом вони уклали союз. Польський король Жигмунт III, який у той час воював проти Швеції, побачив у цьому посилення свого противника. Він зайняв Смоленськ і рушив на Москву. Ситуацією скористалася й Швеція, захопивши Новгород, узбережжя Фінської затоки, а із часом і деякі інші території.

У 1610 р. група бояр примусила Василя IV зректися влади. До часу обрання нового царя Московською державою правила Боярська дума із семи осіб, яку назвали «**Семибоярщина**».

Після усунення з престолу Василя IV і згоди бояр зробити царем польського королевича Владислава сили Речі Посполитої разом із козаками пішли на Москву. До міста прибуло військо гетьмана Речі Посполитої Станіслава Жолкевського. Проте посадити на московський престол

Прийняття Соборного уложення.
Художник Микола Некрасов.
1904—1914 рр.

Працюємо із джерелом

З опису державного устрою Московського царства німецьким ученим Адамом Олеарієм, що відвідав його в 1634—1636 рр.

Щодо державного устрою Московії, то це, як визначають політики, «монархія панування й свавілля». Государ, яким є цар або великий князь, що успадкував корону, один керує всією країною, і всі його піддані, як дворяни й князі, так і простолюдини, міщани й селяни, є його холопами та рабами, до яких він ставиться, як господар до своїх слуг...

Вельможі мають без будь-якого сорому, крім того, що вони... ставлять імена у зменшеній формі, називати себе рабами й потерпати від рабського ставлення... [24]

- 1. Які особливості державного устрою Московії відзначив автор?
- 2. Чим державний устрій Московії відрізнявся від західноєвропейських держав?

Владислава не вдалося через його відмову перейти у православ'я. У 1612 р. земське ополчення примусило польський гарнізон залишити Москву.

2. Початок правління династії Романових у Московській державі. Формування абсолютизму

- Які ознаки абсолютизму проявилися в Московській державі за часів правління перших представників династії Романових?

У січні 1613 р. Земський собор обрав царем 16-річного **Михайла Федоровича Романова**, сина митрополита Філарета (Федора Романова). Новий цар започаткував династію Романових.

У 1617 р. Михайло Федорович підписав Столбовський мир зі Швецією, за яким Московії повертали Новгород, але Швеція залишала за собою все узбережжя Фінської затоки. Наступного року цар уклав мир із Річчю Посполитою, але домогтися відмови від її претензій на московський престол удалося лише в 1634 р.

У другій половині XVII ст. в різних сферах політичного життя Московської держави відбувалися зміни, що свідчили про завершення становлення абсолютної монархії у формі самодержавства. Уже сам титул наступного царя **Олексія Михайловича** підкреслював необмежений характер його влади: «Божою Милістю Великий Государ, Цар і Великий Князь, Усієї Великої і Малої Русі Самодержець».

Основи абсолютизму закріпив прийнятий у 1649 р. збірник законів — **Соборне уложення**. Крім того, цей документ остаточно перетворив селян на кріпаків, дозволив безстроково шукати селян-утікачів і повертати їх господарям. Селяни тікали на річки Дон, Яїк (Урал) до козаків, що робило ці регіони осередками соціальної нестабільності. Саме на Дону розпочалося найбільше в історії Московської держави XVII ст. повстання, яке очолив Степан Разін. У цей самий час у Москві відбувалися різні бунти.

3. Реформа Патріарха Никона. Церковний розкол

- Як змінилася роль церкви в Московській державі в XVII ст.?

У «смутий час» авторитет церкви значно зменшився. Більшість духовенства розуміла необхідність реформи церковного життя. У 1652 р. Московським Патріархом було обрано **Никона**, який розпочав реформу церкви. Він прагнув увідповіднити її з грецькою церквою, яку вважав взірцем для православних. Никон наказав усім вірянам хреститися трьома пальцями (а не двома, як звикли в Московській державі). Було також скорочено обряди хрещення й сповіді та заборонено ікони, написані в західноєвропейському стилі. Никон вимагав від усіх відмовитися від старих обрядів.

Чимало московських священників виступили проти реформи. Їх очолив протопіп **Авакум**. У православній церкві утворився окремий напрям — **старообрядництво**. Отже, відбувся **церковний розкол**.

Крім того, Патріарх Никон почав вимагати, щоб світська влада корилася духовній. Погодитись із цим цар Олексій Михайлович не міг. Никона позбавили сану Патріарха. Головним захисником церковної реформи було проголошено царя, а всіх противників реформи піддали анафемі й засудили. У 1682 р. протопопа Авакума спалили на вогнищі.

4. Загарбання і колонізація Московською державою Сибіру і Далекого Сходу

- Як відбувалася колонізація Сибіру і Далекого Сходу?

Із початку свого існування Московська держава проводила політику захоплення нових земель. Підкорення і колонізація нею Сибіру (у перекладі з монгольської мови означає «спляча земля») і Далекого Сходу загалом тривали від другої половини XVI до початку XX ст. Московська держава розширила свої межі до Північного Льодовитого і Тихого океанів. Цей процес започаткував похід Ермака на чолі козацького загону проти Сибірського ханату в 1580 р. (хоча ще за Івана III були перші спроби проникнути за Урал).

Сибір мав нечисленне населення. У XVI ст. від Уралу до Тихого океану жило лише близько 200 тис. осіб — переважно мисливці, рибалки, скотарі. Край був багатим на цінних хутрових звірів (соболь, горностай). На півночі, ближче до Льодовитого океану, полювали на моржів, щоб отримати бивні й жир, які продавали в інші країни.

Купці, промисловці, козаки тощо просувалися далі. До кінця XVI ст. тривала боротьба Московії за Сибір з азійськими племенами.

АЯ Словник

Церковний розкол — явище церковного життя, коли з єдиної церкви формуються дві (або більше) церкви з власною владною ієрархією та правилами.

Схема

Церковний розкол
rnk.com.ua/110262

Ермак. Невідомий художник. XVI ст.

❗ Зверніть увагу

Перш ніж потрапити до Сибіру, ватажок донських козаків Єрмак був розбійником: грабував купців на Волзі. Згодом його найняла родина магнатів Строганових для походу проти Сибірського ханату. Збереглися свідчення, як його загін у своєму поході знищував тубільців цілими поселеннями. Строганови володіли великими землями. Головним їхнім промислом був видобуток солі. Центром солеварень стало місто Сіль-Камська (Солікамськ). Крім того, вони організували тут виплавку чавуну, рубали ліс, вели велику торгівлю хутром, мали привілеї в торгівлі зі Сходом.

Московське завоювання Сибіру відбувалося подібно до завоювання Північної та Південної Америки конкістадорами. У Сибіру було створено рабовласницькі ринки, московські переселенці винищували цілі села.

Охочі до здобичі люди з Московії рухалися в глиб тайги, обкладали даниною місцевих мешканців та змушували їх до надмірного полювання. Тайга вкрилася мережею зимовищ, острогів і міст колоністів.

Московські правителі швидко усвідомили цінність завойованих земель. Цар Михайло Романов у 1620 р. заборонив морський шлях до міста Мангазея. Раніше туди з усього Сибіру звозили хутро, а звідти англійські та голландські купці доправляли його до Європи. Тепер хутро везли суходолом до Москви чітко визначеним шляхом. Отже, товари із Сибіру стали царською монополією.

У Сибір поїхали і представники церкви. У 1621 р. там запровадили архієпископський престол. Також на нових землях засновували монастирі, які ставали осередками насадження московських порядків.

Важливим етапом колонізації Сибіру був розвиток судноплавства. Вихід із Льодовитого океану в Тихий став вищим досягненням московських полярних мореплавців. Досягнувши природних меж Азії на північному сході, колоністи повернули на південь, що дозволило освоїти багаті на соболів землі на Охотському узбережжі й перейти на Камчатку.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110263

Мешканець Сибіру після полювання. Гравюра XVII ст.

❑ Цікаві факти

Колонізація Сибіру Московською державою відбувалася майже без спротиву місцевого населення. Перший серйозний опір вчинили якути, які мали укріплені містечка. Московитам довелося штурмувати їх по кілька днів і тижнів, а потім місяцями відбиватися від нападів місцевих мешканців, що намагалися повернути свої землі.

У 1632 р. московські колоністи спробували заснувати своє перше поселення — острог на річці Лена. Згодом тут виникло місто Якутськ — осередок московського панування у Східному Сибіру. Для приборкання якутів московити підкупили місцеву знать, втягнувши її в торгівлю хутром.

Таким чином, у 50-х рр. XVII ст. перетнулися два колонізаційні потоки московитів — сухопутний південний і північний морський.

Основний потік переселенців перемістився на південні шляхи. Здобутком московитів було опанування земель навколо озера Байкал.

Швидке приєднання цього порівняно густо-заселеного краю до Московії було зумовлене тим, що місцеве населення потерпало від нападів монголів. Споруджені в районі Байкалу фортеці тривалий час забезпечували захист від вторгнень. Проте подальше освоєння родючих приамурських земель виявилось неможливим через дії **маньчжурів**, які вважали весь Східний Сибір своїм.

Спалахнула війна. На бік маньчжурів перейшли місцеві племена бурятів. Московським гарнізонам доводилося витримувати тривалі облоги.

Зрештою за умовами Нерчинського мирного договору 1689 р. Московія закріпила за собою Забайкалля. У Приамур'ї в неї залишилися лише терени верхніх приток річки Амур.

До кінця XVII ст. за Уралом проживало вже близько 200 тис. переселенців — їхня кількість зрівнялася з місцевим населенням. За той час із вини московитів назавжди зникло щонайменше 75 етносів і стільки ж мов. До 1700 р. вони знищили три чверті хутрових багатств Сибіру.

Якутськ. Вежа острогу, заснованого в 1683 р.

❗ Зверніть увагу

У XVII—XVIII ст. найактивніший опір Московії чинили чукчі. Вони мали лише луки зі стрілами, списи та ножі, а московити прийшли з вогнепальною зброєю. Не маючи змоги розгромити московитів у відкритому бою, чукчі розгорнули партизанську війну і в певний момент навіть змусили московських колоністів тимчасово забратися з Чукотки і зруйнувати свій єдиний Анадирський острог. Проте згодом чукчі були змушені визнати московську владу.

А-Я Словник

Маньчжури — кочовий народ, корінне населення Маньчжурії (тепер Північно-Східний Китай).

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- загарбницьку політику Московської держави в XVII ст.;
- «смутий час»;
- форму правління в Московському царстві за Олексія Михайловича;
- реформу Патріарха Никона і церковний розкол;
- колонізацію Сибіру.

Працюємо з хронологією

- 1598—1613 рр.** «смутий час» у Московській державі.
- 1613 р.** початок правління династії Романових у Московській державі.
- 1652 р.** започаткування церковних реформ Патріархом Никоном. Церковний розкол.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Три на чотири».

Правила гри. Учні та учениці мають за визначений час заповнити пропуски в таблиці, встановивши співвідношення дат, подій та їхніх наслідків.

Дати	Події	Наслідки
1549 р.		
	Підкорення Сибірського ханату	
		Завершення «смутого часу»
		Церковний розкол. Поширення старообрядських громад

2. Чому за «смутого часу» в Московській державі з'явилися самозванці?

3. У чому полягала сутність церковної реформи Никона та розколу церкви в середині XVII ст.? Хто такі старообрядці?

4. Що спонукало Московську державу до активної колонізації Сибіру?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Створіть «хмаринки слів» до понять «смутий час», «самодержавство».

6. За додатковими джерелами складіть хронологію ключових подій колонізації Сибіру. Скільки років, століть тривав цей процес? Чим це можна пояснити?

7. Працюємо разом. Метод «Фішбоун». Установіть причини й наслідки «смутого часу» і зміни династії в Московському царстві.

Оцінюємо і створюємо

8. Дослідіть життя та політичну діяльність Олексія Михайловича. Завдяки чому йому вдалося станово-представницьку монархію перетворити на абсолютну?

9. Працюємо в малих групах. Порівняйте процес і наслідки колонізації Америки європейськими державами та загарбання Московським царством Сибіру. Що було спільного та відмінного?

10. Чи могла історія Сибіру скластися інакше, якби не було московської колонізації? Поясніть свою думку.

§ 26. Установлення династії Цін у Китаї. Японія від об'єднання до «закриття»

Тестові завдання
rnk.com.ua/109645

1. Селянська війна XVII ст. Повалення династії Мін і початок правління династії Цін у Китаї

► Які чинники сприяли поваленню династії Мін і початку правління династії Цін у Китаї?

У 20-х рр. XVII ст. імперія Мін почала стрімко занепадати. Війни з кочівниками, безперервна боротьба за владу придворних угруповань і надмірні податки повністю зруйнували селянські господарства. У північно-західних районах Китаю почастишали стихійні лиха, посухи змінювали повені, влітку врожай нищила сарана. Зрештою в 1628 р. в північній частині провінції Шаньсі селяни підняли повстання, яке очолили Чжан Сяньчжун і Лі Цзичен. Виступи переросли в тривалу **Селянську війну**.

У 1639—1641 рр. розпочалася нова хвиля виступів під проводом **Лі Цзичена**. У захоплених місцевостях землі роздавали селянам і звільняли їх від податків. Зрештою армія повстанців пішла на столицю імперії Пекін і зайняла місто. Останній імператор династії Мін заподіяв собі смерть, а Лі Цзичен був проголошений імператором. Проте саме в цей час на Пекін рушило військо маньчжурів. Вони захопили владу в Китаї та започаткували в **1644 р. маньчжурську династію Цін**.

Чиновники перейшли на службу до нової влади. Поступово за їхньою допомогою маньчжури опанували весь Китай і прагнули підкорити його колишніх васалів. Лі Цзичен схопили та вбили, але спалахи виступів остаточно придушили лише в 1683 р.

На відміну від попередніх завойовників, маньчжури не розчинилися серед місцевого населення, а забезпечили собі відокремлене

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли європейські мореплавці досягли берегів Китаю та Японії?
2. Якими були особливості правління династії Мін?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про причини завоювання Китаю маньчжурами, початок правління династії Цін;
- про об'єднання Японії, завойовницькі походи в Корею та Китай;
- про «закриття» Японії.

Працюємо із джерелом

Китайський чиновник про становище в Китаї напередодні Селянської війни XVII ст.

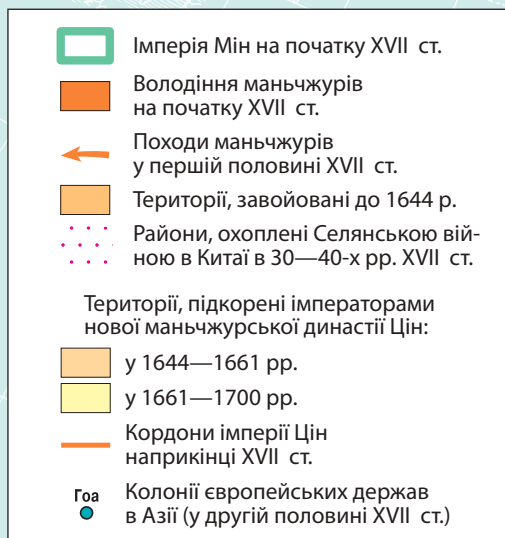
В окрузі Яньань протягом року не було дощів. У серпні-вересні народ у містах їв полин, у жовтні їли кору з дерев, до кінця року всю кору було обдерто — почали їсти крейду. Через кілька днів розпухав живіт, люди падали та були приречені на смерть... У всіх повітах за містом викопано великі ями, у кожній із яких ховають по декілька сотень осіб. [25]

► Визначте за цим свідченням одну з причин Селянської війни.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110264

КИТАЙ у XVII— XVIII ст.

► Які території були підконтрольні повстанцям Лі Цзичена в період найбільшого розмаху виступів?

і привілейоване становище. Їм забороняли укладати шлюби з представниками інших народів. Головною зовнішньою відмінністю маньчжурів була коса, у яку вони заплітали волосся.

Маньчжурська коса: 1) XVII ст.; 2) XVIII ст.; 3) XIX ст.

► Яку роль в історії Китаю за часів династії Цін відігравала зачіска?

Зверніть увагу

Біля витоків маньчжурської держави стоїть полководець, державний і політичний діяч **Нурхачі**, який першим намагався об'єднати племена Маньчжурії під своєю владою. У 1616 р. він проголосив себе ханом Великої Цзінь (маньчжурська династія, що на той час правила в державі Цзінь). Нурхачі розпочав війну з династією Мін, щоб приєднати племена, які перебували під її владою або були її союзниками. Захопивши місто Шеньян

у 1625 р., він зробив його столицею і дав нову назву — Мукден. Також йому вдалося залучити на свій бік монголів, що зміцнило його військо. Після смерті Нурхачі до влади прийшов його онук **Шуньчжі** (Айсіньгьоро Фулін). Він став імператором, завоював Пекін та проголосив правління династії Цін над усім Китаєм. Шуньчжі прийняв священний «Мандат Неба», який означав, що кожен, хто править Китаєм, обраний Богом.

2. Об'єднання Японії

- Які реформи й чому були проведені в Японії після її об'єднання?

Важливі зміни в Японії відбулися після появи на Далекому Сході європейців. Першими в 1543 р. до Японських островів прибули португальські мореплавці. Європейці привезли із собою не тільки нові товари, а й християнство. Також японці познайомилися з вогнепальною зброєю, що мало далекосяжні наслідки.

Тоді правитель невеликого князівства Ода Нобунага переозброїв свою армію. Завдяки новій тактиці та зброї він підкорив сусідні князівства, а згодом захопив і столицю Кіото. Усунувши сьогуна від влади, він поступово об'єднав більшість територій країни. У своїх володіннях Ода Нобунага провів низку реформ: упорядкував збір податків і грошовий обіг, запровадив єдину систему мір, будував дороги, заохочував розвиток торгівлі, ремесел, підтримував християн. Однак проти правителя визріла змова серед воєначальників, які примусили його зробити харакірі.

Заколотникам не вдалося утримати владу, і справу Оди Нобунаги продовжив його соратник Тойотомі Хідейосі. Він завершив об'єднання країни. Імператор призначив його першим міністром. Було проведено перепис населення. Усіх самураїв узяли на державну службу. Селян прикріпили до їхніх господарств і заборонили їм мати будь-яку зброю (навіть серпи й коси). Було скасовано цехові обмеження для ремісників і купців. Почали карбувати золоті й срібні монети.

3. Завойовницькі походи Японії в Корею та Китай

- Із якою метою Японія здійснювала завойовницькі походи в Корею та Китай? Якими були їхні результати?

У 1592 р. Тойотомі Хідейосі розпочав війну за завоювання Кореї. Хоча справжньою метою він проголошував підкорення Китаю. Деякі

Ода Нобунага. Мініатюра Ранньомодерної доби.

Зверніть увагу

Тойотомі Хідейосі з підозрою ставився до європейців. Після їхньої відмови допомогти імператору у створенні флоту він у 1587 р. наказав усім європейцям і християнам залишити країну протягом 20 днів. Тих, хто не підкорився, було страчено.

Тойотомі Хідейосі. Мініатюра Ранньомодерної доби.

- Опишіть, які емоції викликають у вас портрети Оди Нобунаги та Тойотомі Хідейосі. Як художники передали характер цих історичних діячів?

Корейський корабель-черепаха.
Військовий меморіал Республіки Корея.
Сучасна реконструкція.

- З'ясуйте, чому корейські кораблі-черепахи дістали таку назву та чому їх вважають прообразом сучасних броненосців.

АЯ Словник

Сьогуна́т — уряд самураїв на чолі із сьогуном.

Токугава Ієясу. Мініатюра
Ранньомодерної доби.

вчені вважають, що це був вимушений крок. Діяч хотів позбутися великої кількості слуг і військових, які потребували нових земель та могли підняти заколот у разі невиконання їхніх вимог. Тобто Тойотомі Хідейосі збирався забезпечити внутрішній мир через розв'язання зовнішньої війни.

Могутня японська армія швидко оволоділа Корейським півостровом і вступила в Сеул. Корейська держава Чосон, яка була васалом Китаю, виявилася не готовою до вторгнення. Проте корейський флот продовжив боротьбу. Корейці створили броньовані кораблі-черепахи, які розгромили японський флот і перекрили сполучення з Японією. На допомогу корейцям прибули китайські війська. Залишки японської армії відступили до узбережжя, де чинили запеклий опір. У 1598 р., після смерті Тойотомі Хідейосі, вони повернулися додому.

4. Сьогуна́т Токугави. «Закриття» країни

- Завдяки чому Токугаві Ієясу вдалося об'єднати Японію та зміцнити владу?

У Японії спалахнула боротьба за владу. Восени 1600 р. відбулася вирішальна битва біля Секігахари, яка стала наймасштабнішою в історії Японії (узяли участь 171 тис. воїнів). Блискучу перемогу в ній здобув **Токугава Ієясу**. У **1603 р.** він узяв титул сьогунa. Токугава Ієясу зумів перетворити цей титул на спадковий, і його наступники правили Японією понад 250 років. Так було встановлено **сьогуна́т Токугави**.

Сьогун домігся зміцнення центральної влади: установив контроль над містами, копальнями, зовнішньою торгівлею, зосередивши у своїх руках чверть доходів держави. Токугава Ієясу не ліквідував князівства, а створив систему нагляду за їхніми правителями. Кожен правитель мав жити один рік у новозбудованій столиці Едо (тепер Токіо), стаючи фактично заручником. Коли князь виїздив зі столиці, то мав залишити замість себе близького родича.

ЯПОНІЯ В ПЕРІОД САМОІЗОЛЯЦІЇ

- Столиці (у різні періоди)
- Інші населені пункти
- Найбільші володіння династії Токугава
- Морські шляхи
- ⚖ Місце дозволеної торгівлі з голландцями (Токіо)
- Сучасна назва міста
- Кордони держав подані на 1763 р.

► Спираючись на карту, поясніть, що таке політика самоізоляції, або «закритих дверей».

Схема

Станова структура Японії в період правління Токугави Ієясу
rnk.com.ua/111127

АЯ Словник

Політика самоізоляції — заходи суворого обмеження контактів з іншими державами. Таку політику проводили Китай, Корея та Японія в XVII—XIX ст. Проте це призвело до їхнього відставання від європейських держав, які врешті-решт силою змусили скасувати політику самоізоляції.

Токугава Ієясу зробив буддизм державною релігією, і кожна родина була приписана до певного храму. Офіційною ідеологією проголошувалося конфуціанство.

Токугава Ієясу завершив розправу над християнами, а в **1639 р.** проголосив «закриття» Японії, тобто так звану **політику самоізоляції**. Іноземці (тільки голландці) могли торгувати з країною через один порт під пильним контролем чиновників.

«Закриття» Японії та деспотичне правління сприяли господарському піднесенню, з'явилися перші мануфактури. Проте зворотним боком цього процесу стали розорення селянства й технічна відсталість країни.

Ще одним здобутком сьогуна було поширення грамотності та друкарства. Це дало поштовх розвитку японської літератури.

ПОЛІТИКА САМОІЗОЛЯЦІЇ В ЯПОНІЇ

Рік	Подія
1614	Заборона на будь-яку чужу релігію
1630	Заборона на ввезення китайських і європейських книг
1636	Заборона японцям виїжджати за межі країни
1638	Вигнання з країни іспанців і португальців

Фігурки нецке у вигляді синтоїстських семи богів щастя.

Зверніть увагу

Наприкінці XVII ст. у Японії набули поширення маленькі символічні різьблені фігурки — нецке. Найчастіше їх робили зі слонової кістки або дерева, рідше — із порцеляни. Що заможнішим був власник нецке, то коштовнішим міг бути матеріал для його виготовлення. Нецке використовували для прикріплення ключів, гаманця до поясу, а також як прикрасу для одягу. Незважаючи на маленькі розміри, нецке в Японії поважали так само, як усі інші різновиди мистецтва. Деякі майстри залишали свої імена на виробках.

Чаша «Фудзісан». XVII ст.

Видатним представником літератури тогочасної Японії став поет Мацуо Басьо, автор відомих тривіршів — хоку.

У XVII ст. в Японії виник народний театр кабукі (у перекладі — «пісні й танці»). Тоді всі ролі в ньому виконували чоловіки. Певний час влада переслідувала театральну діяльність, самураям забороняли відвідувати вистави. У цей період також з'явився японський ляльковий театр.

Цікаві факти

Японський живописець Хонамі Коецу створив вишукану у своїй простоті чашу, на якій відтінки кольору плавно змінювалися. Вона дістала назву «Фудзісан» (за назвою священної гори японців Фудзіяма). Цей твір став вершиною художньої майстерності.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- повалення династії Мін у Китаї і прихід до влади династії Цін;
- об'єднання Японії, встановлення сьогунату Токугави та «закриття» Японії.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Продовжте розповідь».** Правила гри. У грі беруть участь пари учнів та учениць. Вони мають викласти зміст певного пункту параграфа, відповідаючи по черзі одним реченням. Перемагає учень (учениця), чиє речення буде останнім.
2. Які наслідки для Китаю мало встановлення династії Цін?
3. Які зміни відбулися в Японії після появи європейців?
4. Хто такий сьогун? Коли в Японії був установлений сьогунат Токугави?
5. У чому полягає сутність політики самоізоляції в Японії? Що стало приводом до її запровадження?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Виконайте завдання за історичною картою.
1) Покажіть на карті (с. 192) території, що були підконтрольні повстанцям Лі Цзичена в період найбільшого розмаху повстання.
2) Покажіть на карті (с. 192) володіння маньчжурів на початку XVII ст. 3) Покажіть на карті (с. 195) місце дозволеної торгівлі з голландцями в Японії.
7. **Працюємо в парах.** Обговоріть та висловіть спільну думку, якими були основні причини занепаду імперії Мін.
8. **Працюємо в парах.** Складіть ментальну карту, яка розкриває внутрішню та зовнішню політику Токугави Ієясу.
9. **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». Порівняйте політику Оди Нобунаги та Токугави Ієясу. Які спільні й відмінні риси ви помітили?

Оцінюємо і створюємо

10. **Працюємо в парах.** Уявіть, що ви японський правитель часів Оди Нобунаги. Складіть лист європейському послу, в якому поясніть свій план щодо об'єднання країни та ваші погляди на відносини з європейцями.
11. **Працюємо в малих групах.** Обговоріть і порівняйте владу імператора династії Цін, сьогуну Японії та владу європейських абсолютних монархів. Відповідь подайте у вигляді таблиці.
12. **Працюємо разом.** Обговоріть питання.
1) Чому завоювання Китаю маньчжурами не змінило розвиток держави, а проникнення європейців зламало традиційний для нього хід історії? 2) Які наслідки для Японії мали вигнання європейців і заборона християнства? Чи була політика самоізоляції в Японії виправданою?

Працюємо з хронологією

- 1603 р. ● початок правління сьогуну Токугави Ієясу в Японії.
- 1639 р. ● «закриття» Японії. Початок політики самоізоляції.
- 1644 р. ● початок правління маньчжурської династії Цін у Китаї.

Ідзумо-но Окуні, засновниця театру кабукі. Мініатюра початку XVII ст.

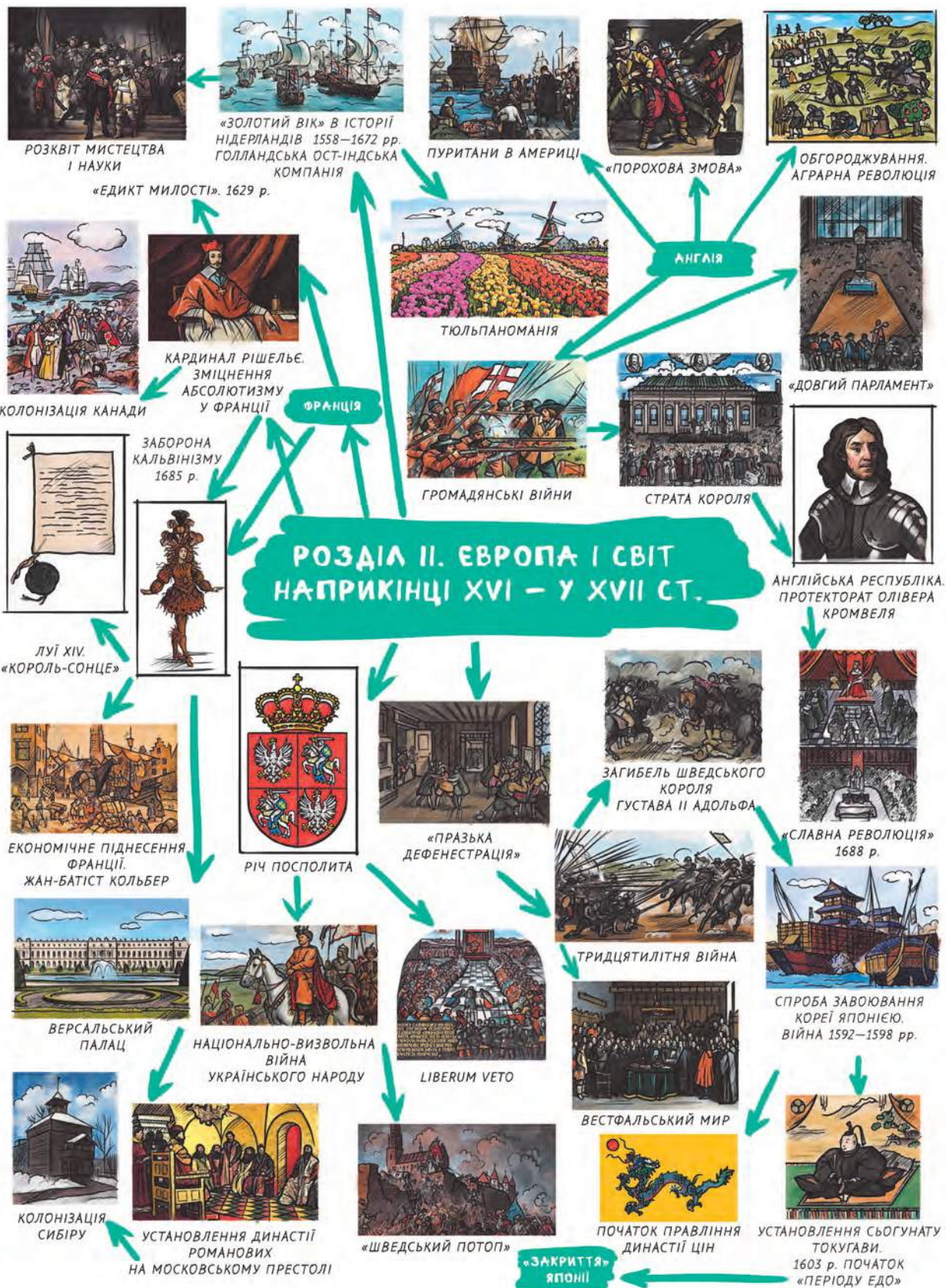
Практичне заняття
rnk.com.ua/109968

Узагальнення
rnk.com.ua/109969

Тестові завдання
за розділом II
rnk.com.ua/109970

§ 27. Просвітництво. Початок індустріальної (промислової) революції

Тестові завдання
rnk.com.ua/109646

1. Епоха Просвітництва

- 1. Чи була поява ідей Просвітництва закономірною? Яке значення мав раціоналізм для Просвітництва?
- 2. Що таке природне право? Чому це поняття утвердилося в епоху Просвітництва?

У другій половині XVII ст. в середовищі освічених людей утвердилося прагнення знайти розумне, а не релігійне пояснення всіх явищ природи та людського життя. Поштовхом до накопичення знань став **раціоналізм**. Було сформовано нові принципи наукових досліджень. У XVIII ст. віра в розум стала панівною: освічена частина суспільства вважала, що в усьому слід прислухатися тільки до нього. Ці ідеї дістали назву **Просвітництво**. Значна кількість освічених людей була переконана, що Просвітництво приведе людство до добробуту.

Батьківщиною Просвітництва була Англія, де наука та знання стимулювали розвиток капіталізму. Основи цих ідей заклали англійські вчені-мислителі Ісаак Ньютон, Томас Гоббс, Джон Лок, а також голландаець Бенедикт (Барух) Спіноза та німець Готфрід Лейбніц.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими були основні ідеї гуманістів?
2. Укажіть ознаки епохи Відродження та бароко.
3. У чому полягали особливості аграрної революції?
4. Що таке мануфактура?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що таке Просвітництво, якими були хронологічні межі цієї епохи;
- про видатних представників Просвітництва;
- про вплив індустріальної (промислової) революції на життя населення.

АЯ Словник

Раціоналізм — світогляд, який основним засобом пізнання й показником істини вважає розум людини, а не божественне одкровення.

Просвітництво — філософсько-ідейний рух другої половини XVII — XVIII ст. Його представники (вчені, філософи, письменники) вважали, що метою суспільства є людське щастя, якого можна досягти шляхом перебудови суспільства на засадах розуму (раціоналізм).

ЕПОХА ПРОСВІТНИЦТВА

Основні ознаки

Цікаві факти

До релігії та церкви просвітителі здебільшого ставилися байдуже, а то й вороже. Вони дотримувалися деїзму (Бог створив світ і після того не втручався в історію людства) або атеїзму (повне заперечення існування Бога).

Після падіння авторитету церкви її багатства та привілеї прагнула отримати держава. Європейські правителі почали відбирати в церкви власність, відкривали світські школи. Папі Римському навіть довелося розпустити орден єзуїтів (згодом його відновили). У більшості країн припинилися суди інквізиції.

Епоха Просвітництва затвердила у свідомості суспільства поняття **природного права**. Просвітителі вважали, що всі люди від народження наділені природними правами, зокрема правом на життя, свободу та рівність. Із цього випливало, що всі відмінності в суспільстві (між бідними і багатими, правителями й підданими, дворянами і непривілейованими особами) були встановлені не Богом, а самими людьми. Тому люди мали змінити те, що самі створили. Наміри змінити державу й суспільство в епоху Просвітництва розглядали як законне право людини. Надії на реалізацію своїх ідей просвітителі покладали на освічених монархів.

2. Освіта. Енциклопедисти. Суспільне життя

- 1. Чому енциклопедисти мали великий вплив на громадську думку?
 - 2. Чим були схожими ідеї масонства та епохи Просвітництва?
- Чи можна вважати масонів послідовниками просвітителів?

Епоха Просвітництва сприяла розвитку освіти. Так, король Пруссії Фрідріх II та австрійський імператор Йосиф II запровадили у своїх країнах загальну початкову освіту. У Франції протягом XVIII ст. скоротилася кількість неписьменних. Проте незначна частина освічених людей не завжди могла порозумітися з рештою населення. Просвітителі вважали істинними лише ті знання, що були здобуті наукою, власним розумом. Традиційні народні вірування розглядали як забобони й прояв відсталості.

Філософ Дені Дідро вважав своїм завданням зробити сучасні знання доступними для всіх. Його задум полягав у тому, щоб скласти загальну картину накопичених знань та об'єднати їх у довідник. Видання дістало назву «Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв та ремесел», а авторів статей називали **енциклопедистами**.

Організаторам створення видання Д. Дідро й математику Жану д'Аламберу вдалося залучити до справи великих філософів і письменників: Вольтера, Шарля Монтеск'є, Поля-Анрі Гольбаха, Жана-Жака Руссо та

Масонство, або **франкмасонство** (у перекладі з французької мови *maçon* — «каменярь»; *franc-maçon* — «вільний каменярь») — релігійно-етичний рух, учасники якого закликали до морального вдосконалення людей і їхнього об'єднання на принципах рівності, взаємодопомоги й вірності. Вони ставили загальнолюдські цінності вище за інтереси окремої нації та релігії.

інших. Перший том «Енциклопедії» був надрукований у 1751 р. Проте через вісім років влада заборонила її, і праця виходила підпільно до 1780 р. «Енциклопедія» справила величезний вплив на тогочасне суспільство, підготувавши майбутні зміни.

В епоху Просвітництва вагомою силою в суспільстві стала **громадська думка**, яка впливала на державну політику. Середовищем прояву громадської думки були світські салони, що набули поширення у XVIII ст. Там вели розмови про науку, філософію, політику, дізнавалися новини тощо. Крім салонів, виникали літературні, філософські, наукові товариства й гуртки, які сприяли поширенню ідей Просвітництва. Одним із таких об'єднань було товариство масонів — закрите таємне братство, що започаткувало рух **масонства (франкмасонства)**. Перші масонські організації — масонські ложі — заснували англійські просвітителі.

Розвивалося світське мистецьке життя. Раніше театри були переважно придворними, і пересічні глядачі могли потрапити на вистави тільки в Лондоні та Парижі. До кінця Ранньомодерної доби театри почали відкривати навіть у невеликих містах Європи. Змінилась і роль музики. До XVIII ст. її використовували як супровід під час богослужінь, придворних свят, вистав, а тепер вона стала самостійним видом мистецтва. У суспільному житті набув поширення живопис. Митці організовували виставки картин, які потім обговорювали в салонах і пресі.

- У чому полягала роль масонських лож та інших товариств у поширенні ідей Просвітництва? Чому деякі уряди вважали їх небезпечними?

Будівля Об'єднаної Великої ложі Лондона (Велика Британія) та символ масонства на ній. Сучасний вигляд.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110265

Постать в історії

Епоха Просвітництва створила передумови для залучення жінок у світ науки. Першою жінкою, обраною до академії наук, була шведська вчена й винахідниця **Єва Екеблад (Делагарді)**. Італійка **Лаура Марія Катерина Бассі** стала першою в історії Європи професоркою фізики. Також вона працювала в галузі філософії, анатомії, викладала в Болонському університеті. Італійка **Марія Гаетана Аньезі** уславилася в математиці та філософії.

Палацово-парковий комплекс Версаль у Франції (класицизм).
Сучасний вигляд.

А-Я Словник

Класицизм — художній стиль, філософський та естетичний напрям у європейській культурі XVII—XIX ст., що виник у Франції. Його представники прагнули впорядкувати навколишній світ на принципах раціоналізму (розуму).

Цікаві факти

Головним завданням класицизму було створення монументального мистецтва, яке втілювало ідею об'єднання народу навколо правителя. Особисті інтереси підпорядковувалися державним, тобто на першому місці стояла держава, а не окрема людина. На це був здатен тільки ідеальний класичний герой. Поступово формувалися суворі норми поведінки: бурхливий вираз почуттів вважали ознакою низького походження або поганого виховання. Вищою чеснотою людини проголошували служіння державі.

3. Бароко, класицизм, рококо, неокласицизм

► Що зумовлювало зміни художніх стилів упродовж XVII—XVIII ст.?

У другій половині XVII ст. в більшості європейських країн — Італії, Іспанії, Німеччині, Польщі та інших — панівним художнім стилем залишалося бароко. Проте у Франції вже затверджувався новий стиль — **класицизм**, що був зорієнтований на античні зразки.

Драматурги створювали п'єси на сюжети з грецької або римської міфології та історії. Художники зображували на картинах стародавніх богів і героїв. Архітектори наслідували трикутні фронтони й колонади античних храмів. На відміну від майстрів бароко, письменники й художники класицизму у своїй творчості свідомо прагнули дотримуватися встановлених норм.

Центрами поширення класицизму й нових принципів мистецтва стали академії. Спочатку в Парижі були засновані Королівські академії живопису і скульптури та архітектури. Згодом вони виникли в більшості європейських столиць.

П'єси, написані в стилі класицизму, мали логічний та зрозумілий сюжет, в основі якого була певна ідея. Зображені події завжди відбувалися в одному місці та протягом одного дня. Другорядних сюжетних ліній не допуска-

Палац Кінських у Празі (Чехія), побудований у стилі рококо. Сучасний вигляд.

Присяга Гораціїв. Художник Жак-Луї Давид. 1784 р.

лося. У літературі та мистецтві класицизму спостерігалася ієрархія жанрів: трагедія належала до вищих, а комедія — до нижчих жанрів. Засновником французької класичної трагедії був П'єр Корнель. Хоча комедію в класицизмі вважали нижчим жанром, найвідомішими виставами в театрах XVIII ст. стали комедії Жана-Батіста Мольєра. Його твори «Дон Жуан», «Міщанин-шляхтич» залишаються популярними й сьогодні.

Художник Нікола Пуссен вважав, що сюжет мистецького твору має бути благородним, величним і піднесеним, а композиція — логічною і простою. Ще одним відомим живописцем цього періоду був Жак-Луї Давид.

Взірцем мистецтва класицизму в архітектурі стала резиденція французьких королів у Версалі. У першій половині XVIII ст. набув поширення новий стиль — **рококо**, який продовжив розвиток бароко. Його вирізняли декоративні елементи у вигляді мушлі. Для цього стилю були характерні багатство прикрас, незвичність і вишуканість форм. Майстри рококо створювали витончені речі.

У другій половині XVIII ст. знову повернулося захоплення античними класичними формами. Цей стиль назвали **неокласицизмом**, тобто новим класицизмом (хоча у Східній Європі його зараховували до класицизму). Зміна вподобань була викликана втомою від рококо та результатами археологічних розкопок

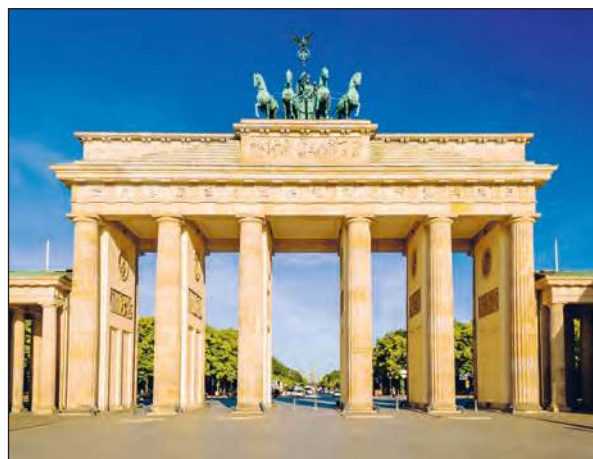
❗ Зверніть увагу

Доля героїв п'єс П. Корнеля була тісно пов'язана з політичною боротьбою. Сюжет розгортався на тлі історичних подій. У своїх творах драматург намагався довести необхідність зміцнення абсолютної монархії.

Постать в історії

Ангеліка Марія Ганна
Катарина Кауфман
rnk.com.ua/110266

Бранденбурзькі ворота в Берліні (Німеччина), побудовані в стилі неокласицизму. Сучасний вигляд.

Мейсенська порцеляна.

❗ Зверніть увагу

У моді європейців XVII ст. увійшли вироби з китайської порцеляни. Європейські майстри намагалися відкрити таємницю її виробництва. У результаті їхніх пошуків з'явився фаянс — легка біла кераміка. Проте вона поступалася порцеляні. Згодом німецький алхімік Йоганн Беттгер винайшов технологію виробництва порцеляни. У 1710 р. в місті Мейсен з'явилася перша мануфактура з її виготовлення.

❑ Цікаві факти

У другій половині XVII — XVIII ст. у побуті європейців набули поширення нові напої — кава і чай. Навколо них склалася особлива культура споживання та спілкування. На звичну деталь в оздобленні кімнат перетворилися дзеркала. Шедевром мистецтва вважають Дзеркальну залу Версальського палацу. У цей час з'явилися деякі звичні тепер речі: настінні годинники з маятником і кишенькові годинники. В Англії почали

римських міст Помпеї та Геркуланум, що загинули під час виверження вулкана Везувій. Чіткість забудови римських міст наштовхнула архітекторів на думку, що міста слід будувати за простим планом.

Художники-неокласици вважали, що мистецтво має виховувати людину та робити її благороднішою. Вони шукали героя, готового до подвигу й гідного наслідування.

4. Ідеї Просвітництва в літературі та філософії

► Як розвивалася просвітницька думка в літературних творах?

Більшість просвітителів, особливо французькі, прагнули донести свої думки за допомогою літератури. Через творчість письменників цієї доби можна простежити розвиток ідей Просвітництва в літературі.

Даніель Дефо утверджував у літературі Англії нового позитивного героя, який досяг усього працею і розумом (Робінзон Крузо). Інший англійський письменник Джонатан Свіфт у романі «Мандри Гуллівера» намагався показати слабкі місця ідей Просвітництва. Герої П'єра Бомарше (Франція) і Фрідріха Шіллера (Німеччина) — прості люди, які працьовитістю, розумом, людяністю протиставлялися аристократії. Автори утверджували природні права людини. Твори Йоганна Гете намагалися виховати людей мужніми, сильними й добрими, здатними кинути виклик несправедливому ладу.

користуватися парасольками проти дощу. Обов'язковою частиною гардероба європейців стали спідня білизна, нічні сорочки, кишенькові хустки (спочатку вони мали круглу форму).

Відбулися зміни в одязі: пишні жіночі сукні попереднього століття поступилися місцем легким сорочкам, схожим на давньогрецькі хітони. Проте в житті основної частини населення — селянства — зміни були незначними.

Найвідомішим представником німецького Просвітництва був філософ **Іммануїл Кант**. Він висунув припущення про походження Сонячної системи з гігантської туманності. Ця гіпотеза дотепер залишається однією з основних наукових ідей в астрономії. І. Канту також належить ідея правової держави.

✓ Цікаві факти

Філософ І. Кант дійшов висновку, що людина може здобути знання лише про обмежену кількість речей навколо. Він стверджував, що деякі речі неможливо вивчити через те, що неможливо довести їхнє існування. Із цього випливало, що повністю пізнати світ неможливо. У такий спосіб мислитель піддав критиці ідею про безмежну силу людського розуму.

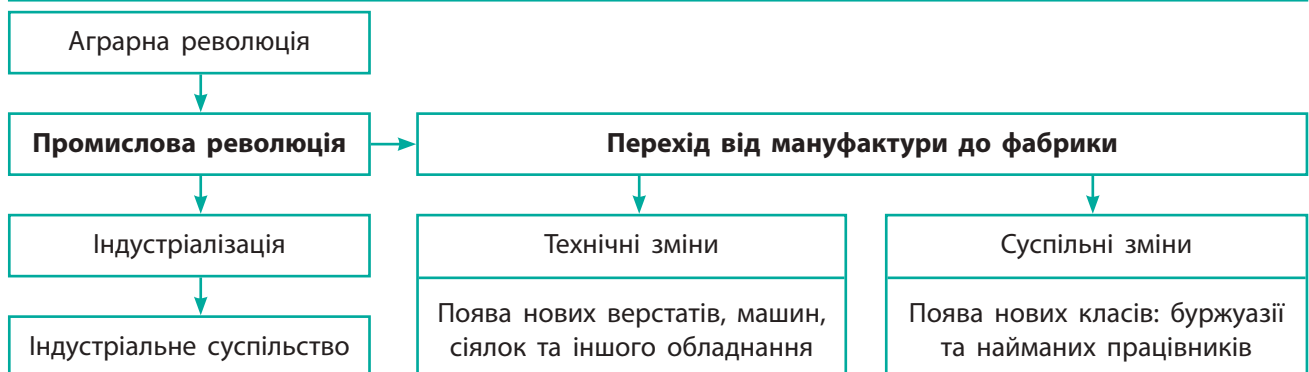
5. Початок індустріальної (промислової) революції та її наслідки. А. Сміт

► Якими були соціальні наслідки індустріальної (промислової) революції?

Необхідною передумовою докорінних змін в історії людства стало становлення ринкових відносин. Утворився світовий ринок, що означало величезне розширення попиту на товари та збільшення ресурсів. Відбулися зміни виробництва: з'явилися мануфактури, різні засоби сполучення тощо. Хоча це було лише початком. У **70—80-ті рр. XVIII ст.** Європу охопила **індустріальна (промислова) революція** (іноді цей процес ще називають промисловим переворотом). Її батьківщиною стала Англія.

Першою передумовою індустріальної революції стала аграрна революція (переворот) XVI ст. Вона забезпечила промисловість дешевою робочою силою та сировиною. Другою необхідною передумовою стали зміни в техніці. Поштовхом до індустріальної революції було вдосконалення ткацького верстата. У 1733 р. Джон Кей, що працював ткачем, а згодом механіком, винайшов ткацький човник. Це вдвічі прискорило процес виробництва тканин. Проте працівники не могли так само швидко виготовляти пряжу для тканин, і її тепер не вистачало. Технологічний прорив у прядінні здійснив ткач і тесля Джеймс Гаргрівс. Створена ним прядка «Дженні» забезпечувала одночасне витягування і скручування нитки. Продуктивність праці прядильника зросла у 18—20 разів.

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

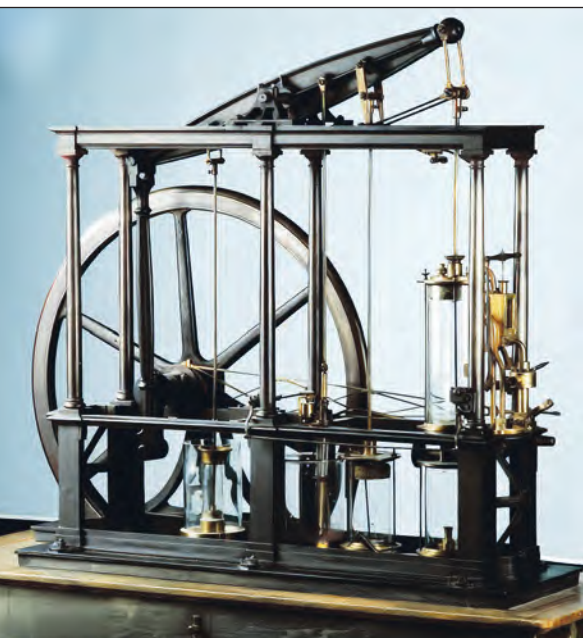

Прядка «Дженні». Експозиція Музею ранньої індустріалізації у Вупперталі (Німеччина).

❑ Цікаві факти

За однією з версій, розроблена Дж. Гаргрівсом прядильна машина була названа «Дженні» на честь його дочки. Хоча за документами винахідник не мав дитини з таким ім'ям. Тому вірогіднішим поясненням назви є те, що «Дженні» (англійською мовою *jenny*) походить від слова *engine* («двигун»).

Парова машина, зроблена за проектом Дж. Ватта.

► Як ви вважаєте, чому цей винахід став революційним?

Однак усім цим пристроям надавала руху м'язова сила людини або тварини, що гальмувало подальше зростання продуктивності праці. У 1771 р. Річард Аркрайт заснував підприємство, де прядильні машини рухалися за допомогою водяного колеса. Це була вже не мануфактура, а перша в історії **фабрика**. На фабриці Р. Аркрайта було встановлено декілька тисяч веретен і працювали 300 робітників. У 1784 р. Едмунд Картрайт створив новий ткацький верстат, який підвищив продуктивність праці в 40 разів. Отже, винайдення механізму, що замінив руки людини на етапі обробки сировини, стало **початком індустріальної революції** в Англії. У 90-х рр. XVIII ст. в Англії вже налічувалося близько 150 фабрик. Проте вони не могли витіснити мануфактури, тому що були прив'язані до зручних місць на річках. Люди потребували універсального двигуна. Ним стала парова машина, створена **Джеймсом Ваттом**. Понад століття вона залишалася основним двигуном.

Будівництво парових машин і верстатів сприяло виникненню машинобудівної галузі. Це збільшило потреби в металі, що дало поштовх розвитку металургії. Протягом XVIII ст. люди навчилися масово виробляти чавун, а згодом сталь із використанням кам'яного вугілля, а не деревного. Завдяки цьому добування кам'яного вугілля стало однією з основних галузей господарства (особливо в Англії та на західнонімецьких землях). Винайдення парової машини згодом спричинило революцію в транспорті. Розвиток машинобудування, металургії, вуглевидобутку, транспорту став основою здійснення індустріалізації та формування індустріального суспільства.

Індустріальна революція сприяла становленню нової економіки й структури суспільства. Завдяки використанню машин найдешевшою була продукція, виготовлена на фабриках. Це поступово витісняло з ринку виробу ремісничих майстерень і мануфактур. Змінювався й характер торгівлі, особливо це було помітно на прикладі Англії. До країни завозили дедалі

Із книги А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.)

Насправді... людина не має наміру служити суспільному благу... Якщо така людина пускає капітал у сферу національної промисловості, то аж ніяк не з патріотизму... Проте, дбаючи всюди про власний вигравш, вона в такому разі, як і в багатьох інших, спрямовується дією невидимої руки до досягнення мети, яка анітрохи її не цікавила. [26]

- 1. Що мав на увазі А. Сміт під «невидимою рукою»? 2. На яких особливостях підприємців він наголошував? 3. Чим у своїх діях, на думку автора, керується підприємець?

більше сировини, а за межі Англії вивозили готові дешеві фабричні товари. Унаслідок індустріальної революції з'явилися нові соціальні верстви — підприємці та наймані працівники.

Бурхливі зміни потребували наукового обґрунтування процесів, що відбувалися. Так з'явилася наука про економічний розвиток суспільства. Одним із її засновників був шотландець **Адам Сміт**, який обстоював необхідність розвитку ринкових відносин. У праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» він називав суспільство союзом, в основі якого лежить обмін різними видами праці.

Схильність до обміну А. Сміт вважав основною властивістю людської природи, яка водночас сприяла зростанню добробуту всього суспільства. На його думку, цим процесом керував ринок — «невидима рука», що порядкувала господарську діяльність. Для нормальної роботи ринку була необхідна «природна свобода». Тому А. Сміт бачив завданням держави не втручатися в економічне життя суспільства, а лише бути «нічним охоронцем». Розвиток ринкових відносин, а відповідно й економіки потребував вільної торгівлі й свободи підприємницької діяльності. Вчений був переконаний, що забезпечити загальний добробут і процвітання людей мав саме капіталізм.

Пам'ятник А. Сміту в Единбурзі (Шотландія). 2008 р.

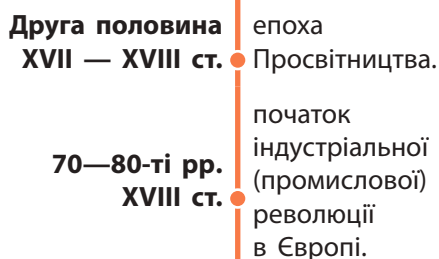
Цікаві факти

Інтереси підприємців і найманих працівників були різними. Підприємець прагнув розвитку своєї справи та збільшення прибутку, а працівник — прийнятних умов праці та гідної зарплатні. На виробництвах виникали виступи робітництва, невдоволеного поширенням машин. Саме їх звинувачували в погіршенні умов та оплати праці, скороченні кількості працівників. Борців із машинами називали луддитами (за ім'ям підмайстра Неда Лудда, який першим зруйнував свій верстат).

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив ідей Просвітництва на суспільний розвиток;
- зміни в архітектурі, мистецтві, літературі, моді;
- індустріальну (промислову) революцію;
- появу науки про економічний розвиток суспільства.

Працюємо з хронологією

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Шість запитань».**
Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в декілька команд. Кожна з них має за визначений час скласти шість запитань за темою параграфа. Виграє команда, більшість запитань якої не повторюється в інших командах.
2. Що належить до природних прав людини? У якому документі України вони закріплені?
3. Назвіть художні стилі, що виникли в XVII—XVIII ст. Які соціально-політичні та культурні зміни спричинили їхню появу?
4. Які зміни в побуті європейців відбулися у другій половині XVII — XVIII ст.? У чому проявилася мінливість моди цього періоду?

Застосовуємо і аналізуємо

5. **Працюємо разом.** Порівняйте раціоналізм та релігійний світогляд. Визначте основні відмінності між цими двома підходами до пізнання світу та ролі людини.
6. Складіть перелік запитань, які б ви хотіли поставити учаснику масонської ложі. Оберіть одне з них та дослідіть.
7. Складіть хронологічну таблицю найважливіших технічних нововведень у промисловості XVIII ст.

Оцінюємо і створюємо

8. **Працюємо в малих групах.** Створіть власний девіз для руху Просвітництва. Намалуйте символ або плакат, що відображає його головні ідеї.
9. **Працюємо в парах.** Складіть добірку зображень картин та архітектурних споруд, виконаних у стилі бароко, класицизму, рококо та неокласицизму. Визначте основні риси кожного стилю. Поясніть, як ці риси відображали світогляд людей того часу.
10. Дослідіть життєвий і творчий шлях одного з представників енциклопедистів (Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, Ш. Монтеск'є) або філософа І. Канта. Результати роботи подайте у вигляді сторінки в соціальній мережі.
11. **Працюємо разом.** Обговоріть і визначте соціальні наслідки аграрної та індустріальної революцій. Чи можна стверджувати, що індустріальна революція була лише результатом технічних змін?

1. Початок правління Петра I

- Яким напрямом зовнішньої політики віддавав перевагу Петро I? Чому саме їм?

Наприкінці XVII ст. у супереч зусиллям правителів Московська держава так і не мала зручного виходу до світових торговельних шляхів. Після смерті Федора Олексійовича спалахнула боротьба за владу. Царський трон посів **Петро I** (самостійно правив у 1689—1725 рр.). Із 1686 р. тривала невдала війна Московської держави проти Османської імперії. У 1695 та 1696 рр. Петро I здійснив два походи на Азов — турецьку фортецю в гирлі Дону. Лише з другої спроби завдяки створеному флоту йому вдалося захопити фортецю. За умовами перемир'я Азов перейшов до Московії разом із частиною узбережжя Азовського моря. Проте цей успіх не вирішував питання виходу до Чорного й Середземного морів та участі у світовій торгівлі.

Тоді Петро I докорінно змінив напрям зовнішньої політики. У 1697 р. він організував «**Велике посольство**» до країн Європи. Цар замислив європеїзувати Московське царство, побудувати могутній флот і розширити торгівлю. Проте для цього потрібно було воювати проти Швеції. Знайшлися й союзники: Саксонія (саксонський курфюрст Август II, який водночас був і правителем Речі Посполитої) та Данія.

«Велике посольство» Петра I залишилося незавершеним. У 1698 р. він отримав повідомлення про заколот стрільців і був змушений повернутися до Москви. Було страчено майже тисячу осіб. Стрілецьке військо було ліквідоване напередодні запланованої війни проти Швеції. Для створення армії за європейським зразком царю довелося вживати термінових заходів.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яка династія утвердилася в Московській державі після завершення «смутного часу»?
2. Що таке самодержавство?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як відбувався процес становлення Російської імперії;
- про правління Петра I.

Петро I. Художниця Марія Клементі. XVIII ст.

- Висловіть власну думку, чому цей портрет Петра I такий офіційний та урочистий. Які риси характеру Петра I прагнула передати художниця?

Перемога шведських військ у битві під Нарвою. Художник Густав Цедерстрем. 1910 р.

- Чому ця перемога не стала вирішальною для Швеції у боротьбі з Московією?

2. Північна війна 1700–1721 рр. Ніштадтський мир

- Чому саме Швеція стала головним противником Росії? Якими були результати Північної війни?

Бойові дії проти Швеції розпочав данський король. Тим часом до шведських володінь рушили польські війська: король Август II узяв в облогу Ригу. Наприкінці **1700 р.** 34-тисячне московське військо підступило до **Нарви**, однієї з головних шведських фортець у Східній Балтії.

Шведський король Карл XII одним ударом змусив Данію капітулювати. Потім він із 18-тисячною армією несподівано з'явився під Нарвою та завдав Петру I поразки. Московське військо втратило всю артилерію. Далі Карл XII рушив до Риги, де розбив війська Августа II.

Після поразки під Нарвою Петро I для відновлення артилерії наказав зняти частину дзвонів із церков і переплавити їх. У Московській державі почалося будівництво мануфактур, які мали забезпечити армію всім необхідним. Для роботи на мануфактурах приписували цілі села кріпаків, замінюючи в такий спосіб панщину. Завдяки цим заходам наприкінці війни Петро I мав 15 тис. гармат — більше, ніж будь-яка держава Європи. Кількісний склад армії був доведений до 340 тис. осіб.

Поразка спонукала Петра I до прискорення реформ. Він розпочав створення регулярної армії шляхом рекрутських наборів. Із певної кількості дворів брали по одному рекруту терміном на 25 років.

Новоствореній армії вдалося оволодіти частиною узбережжя Фінської затоки. У 1703 р. було завершено спорудження в гирлі Неви Петропавлівської фортеці. Так почалося будівництво міста-порту Санкт-Петербурга — майбутньої столиці Російської імперії. Для захисту міста з боку моря на острові у Фінській затоці було закладено військово-морську базу Кронштадт. Санкт-Петербург став для Московії «**вікном у Європу**». Щоб з'єднати з містом центральні райони країни, активно будували канали.

У 1706 р. Карл XII мав намір завдати вирішального удару Московській державі. Його армія через Річ Посполиту рушила в похід на Москву.

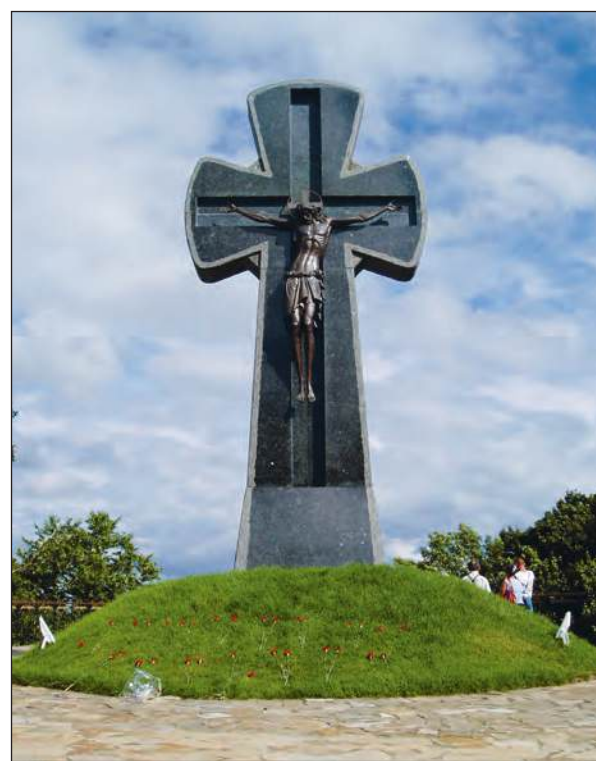
Полтавська битва (фрагмент). Художник П'єр-Дені Мартен (Молодший). 1726 р.

Далі шведський король чекав на підкріплення. Проте поразка шведських військ генерала Адама Левенгаупта в битві біля села Лісне в 1708 р. змінила ці плани. Карл XII повернув на українські землі, сподіваючись на допомогу гетьмана Івана Мазепи, із яким мав таємні домовленості. Однак населення не підтримало гетьмана. Московські війська захопили територію Гетьманщини, знищили її столицю Батурин разом з усіма жителями, зруйнували Запорозьку Січ.

Швеції залишилося покладатися на власні сили та невеликий загін козаків. Шведське військо (30 тис. осіб) підійшло до Полтави, де розміщувалися великі склади військових запасів та продовольства. На допомогу гарнізону міста вирушили головні сили московського війська (42 тис. осіб) на чолі із царем. У **червні 1709 р.** під Полтавою відбулася вирішальна битва, у якій шведське військо зазнало поразки.

Бойові дії було перенесено за межі Московської держави. Данія та Річ Посполита знову виступили проти Швеції. У 1710 р. московські війська захопили Ригу, де було знищене майже все населення, Ревель (Таллінн), Выборг. Це відкрило московському війську шлях до Швеції та Фінляндії.

Зростання могутності Московської держави занепокоїло європейські держави. Османська імперія також прагнула взяти реванш та

Пам'ятник жертвам Батуринської трагедії. Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» в Батурині (Чернігівська область). Скульптор Микола Обезюк. 2004 р.

Під час захоплення Батурина в 1708 р. московські війська знищили все населення міста незалежно від віку і статі. За різними оцінками, загинуло від 11 до 15 тис. осіб.

Підписання Ніштадтського мирного договору. Художник Пітер Шенк (Молодший). Гравюра 1721 р.

Корабель флоту за часів Петра І. Художник Євген Лансере. 1909 р.

► Як підписання цього договору змінило міжнародну ситуацію?

оголосила війну. Петро І спробував одним ударом завдати поразки й Османській імперії. Однак його Прутський похід 1711 р. закінчився невдачею. Петро І змушений був повернути Османській імперії Азов і відмовитися від Запорожжя. За цих обставин Карл XII запропонував Петру І союз. Сторони наблизилися до згоди, але Карл XII загинув під час облоги фортеці Фредрікстен у Норвегії.

Новий шведський уряд припинив війни проти Пруссії і Данії, віддав їм усі свої володіння в Німеччині. Вивільнені сили було кинуте проти Московської держави, щоб зупинити її просування в Балтії. Балтійський флот Петра І в битві 1714 р. біля мису Гангут (Ханко) здобув першу перемогу над Швецією. Потім московські війська зайняли Аландські острови й почали здійснювати рейди на узбережжя Швеції. У липні 1720 р. біля острова Гренгам у вирішальній битві шведський флот зазнав поразки.

У 1721 р. у фінському місті Ніштадт було підписано мирний договір, за яким до Московської держави відійшли Естляндія, Ліфляндія, Інгерманландія, частина Карелії, а також низка островів у Балтійському морі. Московська держава повертала Швеції Фінляндію. За втрачені провінції Петро І зобов'язався виплатити Швеції грошову компенсацію. Її сума дорівнювала майже 20-річному торговельному обігу Московії. Між державами мала бути відновлена торгівля. Фактично Московська держава купила у Швеції завойовані землі. До того ж через війну й реформи Петра І Московія втратила четверту частину населення.

У жовтні 1721 р. Петро І прийняв титул імператора, а Московське царство стало **Російською імперією**. Цим держава засвідчила прагнення розширити кордони та заявила про претензії на всю спадщину Русі.

За підсумками Північної війни Росія отримала вихід до Балтійського моря та стала важливим учасником європейської політики. Проте набравши ваги в європейських справах і зміцнивши військовий та економічний потенціал, Російська держава просувала свої завоювання в усіх напрямках. Особливо привабливим став для неї південний напрямок.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110267

Історична карта
Російська імперія
у XVIII ст.
rnk.com.ua/110268

3. Реформи державного управління

- Яким був результат реформ державного управління та змін в освіті й культурі Російської імперії? Чому ці реформи призвели до зміцнення самодержавної влади?

Цар у своїй діяльності все рідше звертався до Боярської думи. Важливі державні справи він доручав відданим особам. У 1708 р. вийшов указ про поділ держави на губернії. Губернатори, призначені царем, отримували велику владу. У 1711 р. було створено сенат — найвищий законодавчий, розпорядчий і виконавчий орган при цареві. Запровадження посади генерал-прокурора зі штатом чиновників на місцях посилило нагляд верховної влади за діяльністю всіх ланок державного апарату. У 1718—1720 рр. було ліквідовано колишні урядові установи — прикази. Їх замінили колегії, що відповідали за певні сфери державного управління. Вони поширювали свою діяльність на всю імперію.

Указом про єдиноспадковість 1714 р. Петро I фактично ліквідував різницю між боярством і дворянством — усі мали служити царю та державі. Закріпили передавання у спадок не тільки вотчин, як було раніше, а й помість, які тимчасово надавали за службу. За Петра I було проведено перепис селян і запроваджено збирання податків не з двору, а з кожної особи. Це лягло новим тягарем на плечі селянства. Для підтримання порядку з'явився новий поліцейний орган — Преображенський приказ, а з 1718 р. — Таємна канцелярія. Вона займалася справами злочинів чиновників на службі, державної зради. На допитах до підозрюваних часто застосовували тортури. Усі ці зміни, які мали європеїзувати владу монарха, лише посилювали одноосібну владу царя.

Важливу роль у становленні Російської імперії відіграла поява в 1722 р. «Табеля про ранги». Цей документ визначав систему чинів та порядок просування на державній службі — військовій і цивільній.

Суттєві зміни відбулися в церковному житті держави. Після смерті Патріарха Адріана в 1700 р. Петро I не дозволив обрати його наступника, вжив заходів для вилучення частини церковних доходів та обмежив права духовенства. У 1721 р. вийшов указ, за яким було створено духовну колегію, або Синод, на чолі зі світською особою. Підпорядкування церкви державі стало важливим чинником зміцнення самодержавства.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- перетворення Московської держави на Російську імперію;
- наслідки виходу Росії до Балтійського моря і відповідно до світових торговельних шляхів.

Працюємо з хронологією

- 1700—
1721 рр. ● Північна війна.
- Червень
1709 р. ● Полтавська битва.
- 1721 р. ● проголошення
Московського царства
Російською імперією.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Хто останній — перемагає». Правила гри. У грі беруть участь пари учнів та учениць. Вони мають відтворити основний зміст теми параграфу, по черзі називаючи по одному реченню. Перемагає учень (учениця), чие речення буде останнім.
 2. Чому Московська держава наприкінці XVII ст. прагнула здобути вихід до світових торговельних шляхів? Які засоби вона для цього використовувала?
 3. Які основні зміни відбулися в державному устрої Росії за Петра I? Які інститути влади були створені, а які ліквідовані? Чому?
 4. Як Полтавська битва 1709 р. змінила перебіг Північної війни та подальші політичні події в Європі? Чому ця битва стала вирішальною в цій війні?
5. Із якою метою Петро I прийняв титул імператора, а Московське царство стало Російською імперією? Чому створення Синоду зміцнило владу Петра I?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Виконайте завдання з хронології. 1) Скільки років минуло від проголошення Російської імперії до сьогодення? 2) Скільки років тривала Північна війна? 3) Складіть перелік подій у Європі та світі, які відбувалися одночасно з Північною війною.
7. **Працюємо в малих групах.** Створіть інтерактивну карту, на якій позначте основні події Північної війни. Доповніть її інформацією про ці події. Покажіть, які територіальні придбання здійснила Московська держава (Російська імперія) у період правління Петра I.
8. Метод «Фішбоун». Проаналізуйте причини та результати Північної війни.
9. Складіть ментальну карту, яка характеризує основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики Петра I. Зробіть висновок, як вони пов'язані між собою.

Оцінюємо і створюємо

10. Напишіть лист від імені сучасника Петра I, у якому висловіть своє ставлення до його політики.
11. **Працюємо разом.** Обговоріть питання. 1) Якими були наслідки реформаторської діяльності Петра I для подальшого розвитку Росії? 2) Чи зуміла Росія завдяки реформам Петра I подолати свою відсталість від провідних європейських держав?

1. Поняття освіченого абсолютизму

- Поміркуйте, чи був абсолютизм XVIII ст. справді освіченим.

Результатом епохи Просвітництва стало запровадження в **другій половині XVIII ст.** політики **освіченого абсолютизму**. Її змістом було знищення або перетворення згори застарілих порядків. Монархи, які дотримувалися цієї політики, показували своє правління як союз королів і філософів. Ключовою стала ідея перебудови держави на засадах розуму. Із цього випливало, що устрій держави, влада, система відносин у суспільстві мали бути змінені згідно з новими умовами. На чолі цього процесу мав стояти монарх-філософ.

Найяскравіше ознаки освіченого абсолютизму проявилися в правлінні **Марії-Терезії** та **Йосифа II** (Австрія), **Фрідріха II** (Пруссія), **Катерини II** (Росія), **Густава III** (Швеція), **Крістіана VII** (Данія).

Освічений абсолютизм знаходив прояв у проведенні адміністративних реформ, обмеженні впливу церкви, секуляризації церковної власності, запровадженні системи державної освіти, розвитку науки, упорядкуванні системи податків, розвитку торгівлі й промисловості, зміні становища деяких верств суспільства тощо.

2. Володіння австрійських Габсбургів. Реформи Марії-Терезії та Йосифа II

- Які ознаки освіченого абсолютизму проявилися в правлінні Марії-Терезії та Йосифа II?

Вестфальський мир 1648 р. надовго закріпив роздробленість німецьких земель. У Німеччині налічувалося близько 300 князівств, 51 вільне місто і майже 1,5 тис. самостійних рицарських володінь. Усі вони були об'єднані у Священну Римську імперію німецької нації.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке Просвітництво?
2. Якими були погляди просвітителів на державу, церкву та людину?
3. Назвіть ознаки абсолютної монархії.
4. Укажіть особливості меркантилізму.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про освічений абсолютизм і його особливості в Австрії, Пруссії, Росії на прикладах освічених монархів цих країн;
- про роль освіченого абсолютизму в історії Європи.

А-Я Словник

Освічений абсолютизм — політика, яку проводили в другій половині XVIII ст. деякі європейські монархічні держави (монархія Габсбургів, Королівство Пруссія, Російська імперія, Королівство Данія тощо).

Краєвид Відня. Художник Бернардо Беллотто. 1758—1761 рр.
Наприкінці XVII ст. місто налічувало 100 тис. осіб.

Герб монархії Габсбургів.

❗ Зверніть увагу

Монархію Габсбургів для зручності називають Австрією, хоча на той час Австрія була лише однією зі складових частин держави, яку вважали «спадковими володіннями австрійського дому» Габсбургів.

Проте влада імператора, який належав до австрійських Габсбургів, поширювалася лише на його родові володіння. Загальнонімецький рейхстаг (представницький орган), який засідав у Регенсбурзі, також не мав реальної влади. У Німеччині не було єдиних ні армії, ні фінансів. Кожен князь поводився як абсолютний монарх. Найбільшими державами імперії були Австрія, Бранденбург-Пруссія, Саксонія, Баварія. Крім того, Австрія і Пруссія мали володіння, які не входили до складу Священної Римської імперії. Під владою австрійських Габсбургів, крім австрійців, перебували чехи, словаки, хорвати, угорці, італійці та інші народи.

Кожна земля володінь Габсбургів жила за власними законами, мала особисту скарбницю та головного міністра — канцлера. Зберігалися станово-представницькі збори (чини) із місцевих дворян, духовенства, містян. Чини затверджували податки з населення. Величезний вплив у суспільстві мала католицька церква, а протестанти зазнавали переслідувань.

Рівень економічного розвитку земель та аграрні відносини в них різнилися. Найрозвиненішими володіннями Габсбургів були Австрія, Чехія та Сілезія, найвідсталішими — Тіроль та Угорщина. В Австрії та Чехії процвітало цехове ремесло, працювали мануфактури, які переважно займалися обробкою металів. У Чехії, Угорщині, Словаччині зберігалось кріпацтво, у Тіролі селяни були особисто вільними, в Австрії — фактично вільними.

Період кінця XVII — початку XVIII ст. Австрія провела в майже нескінченних війнах. Головними її противниками були Османська імперія, Франція, а згодом Пруссія. У цих війнах імперія розширила свої володіння, але майже вичерпала ресурси. Загострилися соціальні та національні проблеми, які призвели до повстань.

У 1740 р. помер імператор Карл VI, не залишивши спадкоємця за чоловічою лінією. Наступницею імператора згідно з **Прагматичною санкцією** стала його 23-річна дочка **Марія-Терезія**. Їй одразу довелося вступити в боротьбу з претендентами на престол. Марія-Терезія зуміла захистити своє право, але Австрія втратила Сілезію. Згодом це призвело до Семилітньої війни.

Марія-Терезія започаткувала в імперії реформи в дусі освіченого абсолютизму. Майже всі перетворення були продиктовані її прагненням відстояти єдність своїх володінь.

Із метою посилити центральну владу було створено Державну раду і центральний суд. Так усі важелі правління зосередилися в руках імператриці. Австрію і Чехію об'єднали під владою одного канцлера.

Для успішного ведення війни було здійснено військову реформу. Найманців замінили рекрутами, що дало змогу збільшити армію зі 108 тис. до 278 тис. осіб. Для впорядкування системи податків Марія-Терезія ввела загальний податок на прибуток, який сплачували всі верстви суспільства. Було ліквідовано внутрішні митні кордони. Селянам надали право викупити свої наділи, панщину обмежили трьома днями на тиждень. Вийшли цивільний «Терезіанський кодекс» і кримінальний кодекс «Терезіанська Немезіда». Влада здійснювала заходи з розвитку освіти: було запроваджено загальну шкільну освіту й відокремлено школу від церкви.

Реформи продовжив син Марії-Терезії **Йосиф II** (самостійно правив у 1780—1790 рр.). Його виховували на ідеях Просвітництва.

Йосиф II замислив багато змін, які мали покращити життя його підданих. Спочатку він

АЯ Словник

Прагматична санкція — закон про престолонаступництво, який проголошував неподільність володінь Габсбургів і передбачав перехід престолу за жіночою лінією в разі відсутності спадкоємців-чоловіків.

Марія-Терезія. Художник Мартін ван Мейтенс. 1759 р.

Постать в історії

Марія-Терезія — єдина жінка на престолі за 650-річну історію династії Габсбургів. Сучасники захоплювалися нею як розумною, енергійною, доброю правителькою. Більша частина правління Марії-Терезії була пов'язана з війнами. Це спонукало її реформувати армію. Значні зміни вона здійснила і у внутрішньому житті імперії. Марія-Терезія мала 16 дітей. Найвідомішими з них були Марі-Антуанетта (стала королевою Франції) та Йосиф II (успадкував трон після смерті матері).

Імператор Йосиф II керує плугом.
Листівка за картиною Ріхарда Ассмана.

- Чому стало можливим зображення короля за селянською роботою? Які ідеї Просвітництва знайшли відображення на ілюстрації?

Схема

Реформи Марії-Терезії
і Йосифа II
rnk.com.ua/110270

вдався до подальшого посилення центральної влади. Було скасовано права провінційних станових зборів, збільшено владу канцлерів, яких призначав імператор, зрівняно в правах усі землі, у судах та адміністраціях запроваджено німецьку мову. У **1781 р.** ліквідували **особисту залежність селянства**.

Імператор Йосиф II прагнув підкорити церкву й послабити її вплив на суспільство. Він постановив, щоб укази й розпорядження Папи Римського оприлюднювали лише за згодою уряду, а чернечі ордени були підпорядковані місцевим єпископам. Кількість монастирів і ченців було зменшено. Церковні школи перейшли на світське навчання. Йосиф II наважився на втручання у внутрішню структуру католицької церкви та навіть змінив деякі обряди.

Реформи Йосифа II спричинили опір у суспільстві. Селянською реформою були невдоволені поміщики, особливо угорські. Через релігійну реформу спалахнули конфлікти імператора з Папою Римським і повстання в Бельгії. Адміністративна реформа загострила суперечності між народами імперії.

Зрештою наприкінці свого правління імператор скасував усі реформи, крім селянської, а також залишив віротерпимість.

3. Піднесення Бранденбург-Пруссії. Освічений абсолютизм Фрідріха II

- Чи можна вважати Фрідріха II просвітителем? Які його реформи підтримували ідеї Просвітництва, а які сприяли збереженню «старого порядку»?

Після Вестфальського миру основні володіння бранденбурзьких курфюрстів склалися з чотирьох частин: Бранденбургу, Пруссії (до 1657 р. перебувала у васальній залежності від Речі Посполитої), Східної Померанії, герцогства Клеве, розташованого на Рейні.

Через ці землі пролягли основні торговельні шляхи із Німеччини до Балтійського та Північного морів (переважно річками). Отже, майже вся хлібна й посередницька торгівля з Англією та Нідерландами опинилася в руках курфюрста. Це зумовило економічне піднесення земель.

Особливо швидко процес посилення Бранденбургу-Пруссії відбувався за правління курфюрста **Фрідріха Вільгельма** (1640—1688 рр.) із династії Гогенцоллернів. Він проголосив у своїх володіннях віротерпимість

АВСТРИЙСЬКА МОНАРХІЯ ГАБСБУРГІВ І БРАНДЕНБУРГ-ПРУССІЯ

і привілеї для переселенців, і до країни прибула значна кількість кваліфікованого робітництва. Курфюрст розпочав будівництво каналів, осушення боліт, що збільшило кількість придатних для обробки земель і покращило торговельні відносини. У сфері торгівлі й промисловості він проводив політику меркантилізму. Засновували державні мануфактури, навіть в'язниці перетворили на майстерні. Заборонили вивезення срібних і золотих монет, натуральний податок замінили грошовим. Було впорядковано систему збирання податків, державну службу.

Усі ці заходи сприяли зміцненню фінансової системи та створенню сильного війська (30 тис. осіб). У **1657 р.** Фрідріх Вільгельм домогся припинення васальної залежності Пруссії від Польщі. Його син **Фрідріх I** (1688—1713 рр.) за участь у Війні за іспанську спадщину на боці імператора отримав від нього титул **короля Пруссії**.

Наступний король **Фрідріх Вільгельм I** (1713—1740 рр.) намагався створити ще могутнішу армію, яка мала забезпечити розширення його володінь. За його правління кількісний склад армії було доведено до 80 тис. осіб. В армії панувала сувора дисципліна («пруська муштра»). Проте наука й мистецтво занепадали.

Берлінський палац (Німеччина). Сучасний вигляд.
У 1443—1918 рр. це була головна резиденція дому Гогенцоллернів.

❗ Зверніть увагу

Запроваджуючи реформи, Фрідріх II не змінював соціальної структури суспільства. Дворянство, яке він вважав єдиною опорою армії, залишалося панівною верствою. Для покращення становища поміщицьких селян король провів реформу в Померанії: заборонив виганяти селян із землі та відбирати їхні наділи. Фрідріх II побоювався, що зміни в становищі селянства позбавлять його армію рекрутів. Державні селяни здобули право володіти землею та передавати її у спадок. Ця реформа була продиктована прагненням не допустити зменшення кількості платників податків у країні.

Схема

Політика реформ
Фрідріха II Великого
rnk.com.ua/110271

Політику Фрідріха Вільгельма I щодо збільшення володінь Пруссії продовжив його син **Фрідріх II Великий (1740—1786 рр.)**. Ставши королем, він одразу вступив у війну проти Австрії та захопив більшу частину Сілезії. Війна перетворила Пруссію на впливову європейську державу, і Фрідріх II виношував нові загарбницькі плани. За підсумками Семилітньої війни (1756—1763 рр.) карта Європи залишилася без змін. Проте ця війна піднесла Пруссію на рівень Австрії, яка до того часу відігравала ключову роль серед німецьких держав. Фрідріх II не залишав спроб збільшити територію Пруссії. У 1772 р. він разом із Росією та Австрією взяв участь у першому поділі Речі Посполитої.

Фрідріх II захоплювався літературою та мистецтвом, написав чимало музичних творів і листів до філософів. Із його ім'ям був пов'язаний період Просвітництва в історії Німеччини. Усі заходи, хоча вони іноді й збігалися з ідеями Просвітництва, були спрямовані лише на збереження військово-економічного устрою держави. Із цією метою король проголосив повну віротерпимість. Було видано збірник законів «Кодекс Фрідріха», за яким запроваджували рівний для

всіх незалежний суд, скасовували тортури. Фрідріх II також сприяв розвитку землеробства та промисловості (особливо військової). Відкривали банки, будували канали й дороги, здійснювали масштабне будівництво в Берліні та Потсдамі. Фрідріх II піклувався про розвиток вищої, частково середньої освіти. У 1763 р. запровадили загальну обов'язкову початкову освіту, проте її якість була низькою.

4. Російська імперія у XVIII ст.

► Що стало умовою піднесення Російської імперії у XVIII ст.?

Реформи Петра I дали поштовх розвитку Російської імперії. Особливі досягнення в другій половині XVIII ст. відбулися в металургії: наприкінці століття Росія вийшла на перше місце у світі з виробництва та продажу продукції із заліза. Розвивалися кораблебудування, торгівля хутром, моржевими бивнями, воском, напівкоштовним і коштовним камінням тощо. Загальний обсяг зовнішньої торгівлі Російської імперії зріс у 5 разів, при цьому вивезення переважало над ввезенням. Проте країна залишалася переважно аграрною. Більшість населення (95 %) жила в селах, майже половина селян перебувала у кріпосній залежності від поміщиків.

У січні 1725 р. Петро I помер, не залишивши спадкоємця. Це дало привід до низки державних переворотів. Другу чверть XVIII ст. в Російській імперії називають **епохою палацових переворотів**. За короткий час на престолі змінилося декілька правителів: Катерина I, Петро II, Анна Іванівна, Іван VI.

Після вступу на престол дочки Петра I **Єлизавети** (1741—1761 рр.) ситуація стабілізувалася. Імператриця відновила систему правління, започатковану Петром I, скоротила кількість іноземців-службовців при дворі. У 1753—1754 рр. було скасовано внутрішні митні кордони, що сприяло розвитку торгівлі. Водночас Єлизавета здійснила низку заходів, спрямованих на зміцнення становища дворянства. Так, поміщикам дозволили збирати із селян податок, продавати їх для здачі в рекрути. Свідченням зміцнення Російської імперії стали її перемоги в Семилітній війні.

Наступником Єлизавети став її племінник Карл-Петро Ульріх (Петро Федорович), онук Петра I і Карла XII. Він правив Російською імперією під іменем Петро III (1761—1762 рр.). Молодий імператор був при владі

Фрідріх II Великий. Художниця Анна Доротея Тербуш. 1772 р.

Схема

Престолонаступництво в Росії наприкінці XVII — у XVIII ст.

rnk.com.ua/110272

Катерина II. Художник Александр Рослін. 1780 р.

Постать в історії

Софія Августа Фредеріка Ангальт-Цербтська (Катерина II) походила з роду небагатих німецьких князів. Її батько був генералом в армії прусського короля Фрідріха II. За його протекцією принцесу одружили з Петром Федоровичем. Після прийняття православ'я вона взяла ім'я Катерина Олексіївна.

лише 186 днів, але встиг видати указ про перехід церковних земель до держави, послабив гоніння на старообрядців. Найважливішою його справою став Маніфест про вольності дворянства, який скасував обов'язкову службу для дворян. Петра III було усунуто від влади та вбито внаслідок останнього у XVIII ст. палацового перевороту. Престол посіла його дружина **Катерина II (1762—1796 рр.)**, яка була головною натхненницею заклоту. Період її правління назвали «золотим віком» Російської імперії.

Катерина II продовжила реформи, спрямовані на зміцнення самодержавства. Отримавши владу з рук дворянства, вона діяла винятково в його інтересах. Так, імператриця остаточно перебрала на себе право видавати закони (укази). Вона заборонила кріпосним селянам подавати скарги на поміщиків. Натомість поміщики тепер могли засилати селян за провини до Сибіру, продавати селян без землі. У 1783 р. кріпосне право було поширене на Лівобережну Україну та Слобожанщину. Вершиною дворянських привілеїв став Маніфест Катерини II про жалувані грамоти дворянству й містам. За дворянами закріплювали селян із нерухомим майном; дворян звільняли від податків, повинностей, тілесних покарань, обов'язку нести військову й державну службу тощо.

Імператриця здійснила адміністративну реформу. За нею територію Російської імперії було поділено на 50 губерній (замість 23), що, своєю чергою, складалися з повітів.

Катерина II скасувала гетьманство в Лівобережній Україні та козацький устрій у Слобідській Україні (1765 р.). У 1775 р. було оголошено про ліквідацію Запорозької Січі. У 1781—1783 рр. замість полково-сотенного адміністративного устрою запровадили загальноросійський адміністративний поділ.

Посилення кріпацтва, свавілля землевласників, утиски національних меншин, російських старообрядців і козацтва спричинили **Селянську війну 1773—1775 рр.** під проводом донського козака **Омеляна Пугачова** (він видавав себе за імператора Петра III). Проте виступи було жорстоко придушено, а кріпосницькі порядки збереглися аж до 1861 р.

Період правління Катерини II став часом розширення володінь Російської імперії. Завдяки майже безперервним війнам і дипломатичним

домовленостям до Росії було приєднано численні території. Це Північне Причорномор'я та Кримський півострів, Північний Кавказ, частина Казахстану, Правобережна Україна, Білорусь, Литва, частина Фінляндії. Закріпилася Росія і в Північній Америці (Аляска, узбережжя Тихого океану). Росія розправилася зі своїми давніми противниками — Кримським ханатом, Річчю Посполитою та Швецією.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

- 1. Навчальна гра «Асоціації».**
Правила гри. Учитель (учителька) наводить терміни й поняття за вивченою темою. Учні та учениці мають навести асоціації, які вони в них викликають, і пояснити їхнє значення.
- 2.** Назвіть відомих монархів, яких пов'язують з освіченим абсолютизмом.
- 3. Працюємо в парах.** Метод «Кубик Блума». Складіть запитання, відповіді на які пояснюють сутність освіченого абсолютизму.

Застосовуємо і аналізуємо

- 4.** Покажіть на карті атласу, які територіальні зміни відбулися в Російській імперії в другій половині XVIII ст. Із якими подіями це було пов'язане?
- 5.** Складіть порівняльну таблицю політики освіченого абсолютизму в різних країнах Європи. Укажіть основні реформи, мету та результати, до яких вони призвели. Визначте, які реформи мали довгостроковий вплив на розвиток європейського суспільства.
- 6.** Що було спільного та відмінного в правовому статусі різних верств суспільства Російської імперії, володіннь австрійських Габсбургів і Королівства Пруссії у XVIII ст.? Якими були наслідки реформ для різних верств населення?

Оцінюємо і створюємо

- 7.** Напишіть лист від імені селянина, який жив за часів Марії-Терезії або Йосифа II, де він описує зміни в його становищі.
- 8. Працюємо в малих групах.** Дослідіть життя і діяльність Катерини II та Марії-Терезії. Уявіть, що вони беруть участь у конкурсі «Правитель року». Напишіть промови від їхнього імені, у яких буде пояснено, чому треба проголосувати за кожну з них.
- 9. Працюємо разом.** Висловіть та аргументуйте думку, чому освічений абсолютизм був можливий лише за умов абсолютної монархії, а не республіканської форми правління.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- правління Марії-Терезії, Йосифа II, Фрідріха II, Катерини II, що характеризують як освічений абсолютизм;
- боротьбу Австрії та Пруссії;
- стрімке зростання території Російської імперії.

Працюємо з хронологією

Друга половина XVIII ст.	епоха освіченого абсолютизму.
1740—1786 рр.	правління Фрідріха II у Пруссії.
1762—1796 рр.	правління Катерини II у Російській імперії.
1780—1790 рр.	правління Йосифа II в Австрії.

Тестові завдання
rnk.com.ua/109649

§ 30. Міжнародні відносини XVIII ст. «Війни розкоші»

ПРИГАДАЙТЕ

1. Між якими державами спалахнула Північна війна? Якими були її результати?
2. Що таке Барська конфедерація?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про зміст міжнародних відносин XVIII ст.;
- про перебіг основних подій;
- у чому полягала особливість Семилітньої війни.

❗ Зверніть увагу

Більшість війн і конфліктів у XVIII ст. мали **коаліційний характер**, тобто в протистояння вступали об'єднання держав. Проте кожна держава відстоювала і власні інтереси. Фактично всі війни й союзи були покликані зберегти баланс сил, щоб жодна держава не здобула переваги.

1. Війни першої чверті XVIII ст.

- 1. Якими були причини європейських війн першої третини XVIII ст.? 2. Як результати Війни за іспанську спадщину вплинули на баланс сил у Європі?

Перша чверть XVIII ст. відзначилася війнами, які змінили політичну карту Європи. Іспанія і Швеція втратили статус провідних держав.

У 1701—1714 рр. тривала **Війна за іспанську спадщину**. Конфлікт спалахнув після смерті іспанського короля Карлоса II, який заповів трон Філіппу Анжуйському — онуку французького короля Луї XIV. Це викликало невдоволення у представника австрійської гілки Габсбургів — імператора Священної Римської імперії Леопольда I. Він прагнув захистити свої права на володіння іспанських Габсбургів.

Таким чином, на початку конфлікт розвивався як протистояння між Францією та Священною Римською імперією. Проте ситуація змінилася, коли Луї XIV спробував заволодіти Фландрією, що зачіпало інтереси Англії та Голландської республіки. У результаті утворилася коаліція, метою якої було завадити посиленню Франції.

Спочатку події точилися на півночі Італії. У 1706 р. французькі війська були розбиті під Турином, й італійські землі опинилися під повним контролем Австрії. Потім австрійські війська висадилися в Іспанії. Іспанці визнали владу Габсбургів. Найзапекліша битва відбулася в **1709 р.** біля селища **Мальплаке** у Фландрії. Франція знову зазнала поразки. Проте її противники були виснажені. Для Англії і Голландської республіки тепер небезпечнішим здавалося можливе посилення Австрії в разі її об'єднання з Іспанією.

Війна за іспанську спадщину завершилася підписанням Утрехтського (1713 р.) та Раштадтського (1714 р.) мирних договорів. Філіпп Анжуйський отримав право обійняти іспанський престол, але втратив право на успадкування французького престолу. Це перекреслювало династичний союз між Францією та Іспанією.

Битва біля Мальплаке. Художник Луї Лагер. 1713 р.

Австрія отримала більшість іспанських володінь в Італії та Нідерландах, проте Іспанія зберегла свої заморські володіння.

У той самий час монополне право на завезення темношкірих рабів до іспанських колоній здобула Англія. Крім того, Англія захопила та закріпила за собою Гібралтар, Менорку та деякі французькі острівні колоніальні володіння в Америці. У результаті Франція втратила панівні позиції в Європі. Австрія стала наймогутнішою державою континентальної Європи, а Англія зміцнила свої позиції на морях.

За підсумками Північної війни 1700—1721 рр. Швеції довелося поступитися пануванням у басейні Балтійського моря. Важливу роль у європейській політиці почала відігравати Російська імперія.

2. Формування системи рівноваги в міжнародних відносинах

- » Чому більшість війн XVIII ст. мали коаліційний характер? Як це було пов'язане із системою рівноваги?

Після війн у Європі першої чверті XVIII ст. остаточно склалася система рівноваги держав. У межах цієї системи провідні ролі належали п'ятьом країнам — Франції, Англії, Австрії, Пруссії і Росії. Кожна з них намагалася не допустити посилення іншої. Основними сферами їхньої військової та дипломатичної активності на континенті стали території Італії, Німеччини, Польщі й володінь Османської імперії.

Переважали суперечності між Францією та Англією в боротьбі за домінування в Індії та Північній Америці, за контроль над південними провінціями Нідерландів, а також залишалося відкритим питання європейської торгівлі.

Фрагменти битв XVIII ст.
із застосуванням лінійної тактики.

- За додатковими джерелами дізнайтеся, у чому полягала лінійна тактика ведення бою. Чому її активно застосовували у війнах XVIII ст.?

❗ Зверніть увагу

Війну за польську спадщину та Війну за австрійську спадщину (а з ними й Семилітню війну) часто називають «**війнами розкоші**». Участь у них була більше продиктована недалекою зовнішньою політикою правителів і їхнім марнотратством, ніж національними інтересами держав.

Інше коло проблем становило протистояння Австрії та Пруссії за панування в Центральній Європі. До цього додавалося прагнення Росії стати провідним учасником європейської політики та розширити свій вплив у Балтійському та Чорноморському регіонах.

Для європейських держав на перший план виходила боротьба за колонії. Військові кампанії за океанами набули не меншого значення, ніж розподіл сил безпосередньо в Європі. Усі ці події призвели до низки війн: це Війна за польську спадщину 1733—1735 рр., Війна за австрійську спадщину 1740—1748 рр., війна Росії з Османською імперією 1735—1739 рр. Зрештою спалахнула Семилітня війна.

3. Семилітня війна

- Чому Семилітню війну історики називають першою загальноєвропейською, а іноді й світовою війною?

Після війн другої третини XVIII ст. сформувалася нова коаліція європейських держав. Основними суперниками стали Пруссія та Австрія. Цей конфлікт активізував дипломатичні зусилля сторін. Австрія уклала союз із Францією та Росією, Пруссія фактично опинилася в ізоляції. Вона могла покладатися лише на фінансові ресурси Англії. У цій ситуації прусський король Фрідріх II у 1756 р. без оголошення війни напав на Саксонію. Австрійську армію, яка йшла їй на допомогу, було розбито. Потім Фрідріх II завдав поразки французькій армії. Проте над російськими частинами, які вступили до Східної Пруссії, швидкої перемоги здобути не вдалося.

У 1758 р. російська армія захопила фортецю Кенігсберг і всю Східну Пруссію. Важлива

битва відбулася біля містечка Цорндорф, але переможця не було визначено.

Вирішальна битва під **Кунерсдорфом** у **1759 р.** завершилася розгромом армії Фрідріха II. Потім російські війська вступили до Берліна, а в 1761 р. здобули добре укріплену фортецю Кольберг. Фрідріх II навіть думав про зречення. У цей час померла імператриця Єлизавета, і російський престол посів Петро III — фанатичний прихильник Фрідріха II та прусських порядків. Він негайно припинив війну і в 1762 р. уклав мир із Пруссією, навіть запропонував союз. Росія повернула Пруссії всі завоювані землі.

Після виходу Росії з війни Франція та Австрія в 1763 р. уклали з Пруссією мир на умовах повернення до довоєнного стану. Участь у Семилітній війні перетворила Російську імперію на вагомий чинник європейської політики.

На тлі війни в Європі відбувалася боротьба за колонії. Англія намагалася оволодіти французькими землями в Північній Америці та Індії. Франція прагнула захопити англійські володіння в Європі й домогтися цим поступок Англії в колоніальному питанні. Перемога схилялася на користь Англії, яка ще до 1761 р. захопила Канаду та французькі володіння в Індії. Занепокоєна Іспанія відновила династичний союз із Францією та вступила

Битва під Кунерсдорфом. Художник
Александр фон Коцебу. 1848 р.

❶ Зверніть увагу

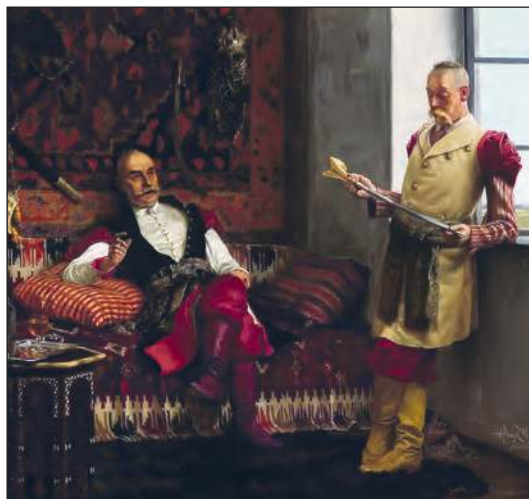
Тривалий мир між провідними державами після Семилітньої війни був зумовлений низкою причин:

- формування своєрідної досконалої рівноваги сил, у межах якої переважало уявлення про те, що війна не виправдовує тих величезних коштів, які на неї витрачають;
- збереження союзу між Австрією та Францією;
- зближення Росії, Пруссії та Австрії, об'єднаних спільним інтересом щодо розподілу Речі Посполитої;
- відсутність глибоких суперечностей між провідними державами;
- розвиток міжнародного права й панування моральних принципів епохи Просвітництва, що ускладнювало обґрунтування необхідності воєнних дій.

Фрідріх II про одну з битв Семилітньої війни

Я нещасний від того, що досі живий. З армії в 48 тис. воїнів у мене не залишається і 3 тис. осіб. Коли я кажу це, усі розбігаються, і я вже не маю влади над цими людьми... Я не маю більше жодних засобів і, щиро кажучи, я вважаю, що все втрачено. [27]

► Коли та чому Фрідріх II сказав ці слова?

Польські шляхтичі. Художник Генрік Вейсенгоф. 1891 р.

в Семилітню війну. Проте іспанська армія була слабкою і швидко зазнала поразки. У результаті Англія приєднала до своїх володінь частину іспанських колоній. У 1763 р. було підписано Паризький мирний договір. За його умовами Англія закріпила за собою Канаду й більшість придбань в Індії, а також іспанську Флориду. Франція повернула собі Мартиніку і Гваделупу, Іспанія — Кубу й Філіппіни.

За підсумками Семилітньої війни політична карта Європи не змінилася. Після Паризького мирного договору аж до кінця XVIII ст. на європейському континенті не було війн, і між провідними державами запанував мир.

4. Правління Саксонської династії в Речі Посполитій. Поділи держави

► 1. Завдяки чому в першій половині XVIII ст. в Речі Посполитій зберігалася стабільність? 2. Чому спроби реформ державного управління Речі Посполитої не мали успіху?

Період правління Саксонської династії в 1697—1763 рр. (королі Август II Сильний та Август III Сас) був суперечливим для розвитку Речі Посполитої. Країна відродилася після руйнівних війн, у Європі зросли ціни на зерно, що пожвавило господарську діяльність шляхти. Проте територія Речі Посполитої стала місцем військового протистояння сусідніх держав. До того ж через значні зміни в європейській політиці вона опинилася в оточенні сильних

держав, які претендували на її землі. Хоча сама Річ Посполита не вбачала в цьому небезпеки. Вона помилково вважала, що сусіди зацікавлені в збереженні її цілісності.

До такої думки підштовхували й події часів правління польського короля Августа II, який одночасно був правителем Саксонії. Так, він втягнув Річ Посполиту в Північну війну між Московською державою та Швецією. Шведський король Карл XII здійснив успішний удар у відповідь, і його війська вступили на територію Речі Посполитої. Тоді польська шляхта розділилася на два табори, що підтримували різні сторони конфлікту. Прихильники Швеції обрали королем Станіслава I Лещинського і примусили Августа II зректися корони. Проте поразка Швеції повернула Августу II престол, а Річ Посполита фактично потрапила під протекторат Російської імперії.

Під час Семилітньої війни 1756—1763 рр. Російська імперія безконтрольно використовувала польські землі для ведення бойових дій.

На середину XVIII ст. стало зрозумілим, що Річ Посполита потребує негайних змін. Під впливом епохи Просвітництва в польському суспільстві лунали заклики до реформ. Відбулися перетворення в системі освіти й культури. Так, виникла Комісія національної освіти, яку вважали першим у Європі міністерством освіти, було створено мережу світських шкіл, дві публічні бібліотеки.

Сейм ухвалив постанову, за якою для прийняття рішення щодо фінансових питань було достатньо більшості голосів (хоча раніше вимагали одноголосності). Це давало надію на можливість подолати кризу в Речі Посполитій. У 1764 р. королем було обрано Станіслава Понятовського. У перші роки свого правління він почав формувати польську дипломатичну службу, спробував обмежити владу гетьманів іскарбників, запровадив рицарську відзнаку за віддану службу королю. Це забезпечило йому певну підтримку серед дрібної шляхти.

Успішні реформи Станіслава Понятовського викликали невдоволення російської імператриці Катерини II. Тож коли король вирішив ліквідувати принцип одноголосного прийняття рішень, Росія під приводом боротьби за релігійну віротерпимість змусила його в 1767 р. ухвалити рішення про рівність прав католиків і представників іншої віри. Натомість імператриця пообіцяла захистити права шляхти, що перекреслювало всі спроби реформ.

Дії Росії призвели до громадянської війни в Речі Посполитій. У місті Бар була утворена конфедерація шляхти під гаслом порятунку «Вітчизни, віри й вільності, національних прав і свобод, що хиляться до занепаду». Це спровокувало чергове повстання гайдамаків і виступ українських селян Правобережжя (Коліївщина). Усі ці події стали приводом до втручання сусідніх країн у внутрішні справи Речі Посполитої. Це закінчилося **першим поділом** її території в **1772 р.** між Австрією, Пруссією та Росією.

❑ Цікаві факти

Історія бібліотек Речі Посполитої символічно відображає долю держави. Бібліотека Залуських була вивезена до Санкт-Петербурга, де стала основою імператорської публічної бібліотеки. У XX ст. незначну частину її фондів повернули відродженій Польській державі. Бібліотеку Станіслава Понятовського придбав освітній діяч Тадеуш Чацький, який передав її створеному ним Кременецькому лицю. Після ліквідації лицю за наказом імперської влади його майно стало основою для створення в 1834 р. Київського університету Святого Володимира.

❗ Зверніть увагу

Питання розподілу володінь ослабленої Речі Посполитої у XVIII ст. активно обговорювали європейські дипломати. Ці події прискорила перемога Росії у війні з Османською імперією 1768—1774 рр. Пруссія та Австрія, а також Франція не бажали посилення Росії, але не мали можливості запобігти цьому. Тож вони прагнули хоча б здобути володіння від спадщини Речі Посполитої в обмін на невтручання в конфлікт з османами. Росія, яка фактично контролювала Річ Посполиту, опиралася такому розвитку подій. Проте на неї впливали обставини (боротьба зі збройним союзом польської шляхти — Барською конфедерацією, загарбання Австрією Галичини, дипломатичний тиск із боку Франції, Англії, Пруссії). Тому Росія погодилася на поділ Речі Посполитої.

Працюємо із джерелом

Ймовірні роздуми короля Пруссії Фрідріха II про поділ Речі Посполитої
rnk.com.ua/110273

ПОДІЛИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Зверніть увагу

Другий поділ Речі Посполитої спричинив обурення польського населення. Боротьбу проти загарбників очолив Тадеуш Костюшко. У 1794 р. він завдав поразки російським військам під Рацлавцями, а згодом повсталі взяли під контроль Варшаву та Вільно.

Проте повстання не підтримала шляхта. Росія та Пруссія перейшли в наступ. Російська армія розгромила основні сили повсталих та захопила Варшаву, вчинивши різанину мирного населення.

Т. Костюшка було ув'язнено, але після смерті імператриці Катерини II звільнено.

Під час роботи сейму, який дістав назву Великий сейм (1788—1792 рр.), різні політичні групи об'єдналися та скасували *liberum veto*. Було ухвалено низку важливих законів про податки для шляхти й духовенства, створення 100-тисячної армії, розширення прав міщан тощо. Головним пунктом реформ стало прийняття Державного акта, або **Конституції 3 травня 1791 р.**, яка закріпила всі здобутки.

Такий розвиток подій не влаштовував Росію. Її війська вдерлися до Речі Посполитої та завдали поразки польській армії, яка тільки-но почала формуватися.

У 1793 р. відбувся другий, а в 1795 р. — третій поділ Речі Посполитої, унаслідок якого вона припинила існування.

5. Війни Росії та Османської імперії

► Чому Османська імперія, зазнаючи постійних поразок, зберігала значні територіальні володіння?

У першій половині XVIII ст. Османська імперія здобула низку перемог над сусідніми державами. Проте згодом європейські правителі почали розглядати її як об'єкт своїх колоніальних прагнень. Натомість Османська імперія намагалася скористатися європейською системою рівноваги з вигодою для себе. На тривалий час її головним союзником стала Франція, яка розуміла небезпеку посилення Росії для Європи.

Російсько-турецька війна 1768—1774 рр. стала результатом дипломатичних інтриг Франції та намірів Барської конфедерації знайти союзника в боротьбі проти Російської імперії. Як привід для оголошення війни Росії османський султан використав напад гайдамаків на місто Балта. Восени 1768 р. війська кримського хана спустошили деякі райони українських земель.

Наступного року воєнні дії розгорнулись у причорноморських степах, на Балканах і Кавказі. Російська армія зайняла Хотин, Ясси, Бухарест, Таганрог. У 1770 р. вона здобула ще дві перемоги (на берегах річок Ларга

Чесменська битва. Художник Френсіс Свейн. Гравюра 1799 р.

і Кагул). Тим часом російський флот увійшов у Середземне море, розгромив турецькі кораблі в Чесменській бухті та підтримав повстання греків проти османського панування. Антитурецькі повстання спалахнули в Єгипті та Сирії.

У 1774 р. війна завершилася підписанням вигідного для Росії Кючук-Кайнарджийського миру. До неї відійшли території між Бугом і Дніпром включно з морським узбережжям, фортеці в Криму — Керч і Єнікале, а також землі до Кубані. Кримський ханат став незалежним від Османської імперії. Росія здобула право контролю за ситуацією в дунайських князівствах Молдавії та Волощині, що були васалами Османської імперії. Російські судна тепер могли вільно ходити Чорним морем. Скориставшись цим, Австрія загарбала Буковину.

У 1783 р. Катерина II оголосила про приєднання до Російської імперії Кримського півострова. Розпочалося будівництво бази російського Чорноморського флоту — міста Севастополя. У відповідь Османська імперія почала готуватися до нової війни, яка спалахнула в **1787 р.** Її підтримували Англія та Франція. Союзником Росії була Австрія. У 1788 р. російські війська штурмом узяли турецьку фортецю Очаків. Наступного року біля річки Римнік (притока Дунаю) об'єднане російсько-австрійське військо з 25 тис. осіб перекрило шлях 100-тисячній турецькій армії та здобуло перемогу «не числом, а вмінням». У грудні 1790 р. Росія захопила турецьку фортецю Ізмаїл у гирлі Дунаю.

У **1791 р.** в Яссах було укладено мирний договір. Росія отримала землі між Південним Бугом і Дністром. Османська імперія визнала Крим володінням Російської імперії.

Ослаблення Османської імперії внаслідок невдалих війн дало змогу Росії активізувати свою діяльність на Закавказзі. У 1783 р. було підписано Георгіївський трактат між Росією та царем об'єднаної Східної Грузії Іраклієм II. Згідно із цією угодою Грузія визнавала зверхність Росії.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- війни XVIII ст. між коаліціями європейських держав;
- систему рівноваги між Англією, Францією, Австрією, Пруссією та Росією;
- Семилітню війну, яка засвідчила посилення ролі Російської імперії в міжнародних відносинах і затвердила панування Англії на морі;
- поділи Речі Посполитої та її занепад.

Працюємо з хронологією

1701—1714 рр.	Війна за іспанську спадщину.
1740—1748 рр.	Війна за австрійську спадщину.
1756—1763 рр.	Семилітня війна.
1710—1713, 1735—1739, 1768—1774, 1787—1791 рр.	російсько-турецькі війни XVIII ст.
1772, 1793, 1795 рр.	поділи Речі Посполитої.
3 травня 1791 р.	ухвалення Конституції Речі Посполитої.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Три речення».** Правила гри. Учні та учениці мають передати зміст одного пункту параграфу трьома простими реченнями. Перемагає той, чия розповідь буде точнішою.
2. Складіть перелік держав Європи, між якими тривало протистояння впродовж XVIII ст. Наведіть приклади такого протистояння.
3. Чому міжнародні відносини XVIII ст. називають системою рівноваги? Яку роль відігравали Франція, Англія, Австрія, Пруссія та Росія в цій системі? Якими були їхні основні інтереси і цілі?
4. Опишіть основні наслідки Семилітньої війни для європейських держав. Як змінилося співвідношення сил у Європі?
5. Поясніть, як і чому відбулося встановлення російського протекторату над Річчю Посполитою.

Застосовуємо і аналізуємо

6. Спираючись на карту атласу, визначте вплив Семилітньої війни на колоніальні володіння європейських держав. Які територіальні зміни відбулися в Європі? Як відбувалися поділи Речі Посполитої?
7. **Працюємо в парах.** Складіть таблицю, де вкажіть цілі провідних держав Європи в міжнародних відносинах та результати їхньої участі у війнах XVIII ст.
8. Створіть структурно-логічну схему, у якій укажіть причини й передумови, результати й наслідки поділів Речі Посполитої.

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо в малих групах.** За додатковими джерелами складіть допис до соціальної мережі за темою «Що змінила в європейській політиці поява Російської імперії?».
10. Напишіть есе, у якому розкрийте, чому постать Т. Костюшка є важливою для поляків та українців. Які цінності він уособлює?
11. **Працюємо разом.** Обговоріть питання. 1) Чому Українська козацька держава не вписувалася в політичну карту тогочасної Європи? 2) Чи була Семилітня війна неминучою?

§ 31. Індія, Іран та Китай у XVIII ст.

Тестові завдання
rnk.com.ua/109650

1. Імперія Великих Моголів

- ▶ Охарактеризуйте політичну та економічну системи імперії Великих Моголів. Якими були її сильні й слабкі сторони?

На початку XVIII ст. більшість теренів Індії (окрім південної окраїни Індостану) разом із землями сучасних Пакистану, Бангладеш і частково Афганістану перебували у складі імперії Великих Моголів. У цей час правителем був падишах **Аурангзеб (1658—1707 рр.)** — ревний прихильник сунітського ісламу. Саме він максимально розширив межі імперії, у якій проживало близько 100 млн осіб. Війни Аурангзеба призвели до збільшення податків. Для землеробів вони досягали половини врожаю. Доходи могольської скарбниці стрімко зросли, а сам Аурангзеб настільки повірив у власну велич, що взяв собі ім'я Аламгір I («владика всесвіту»).

Більшість підданих падишаха сповідували індуїзм. Аурангзеб вважав індусів «невірними» й тому відновив джизію (податок, який мав сплачувати кожен немусульманин).

Через релігійне та етнічне різноманіття внутрішнє становище імперії залишалося нестабільним. Після смерті Аурангзеба його держава більше нагадувала зібрання ворожих територій, аніж могутню імперію.

2. Початок занепаду імперії Великих Моголів

- ▶ Як європейські колонізатори, зокрема англійці й французи, вплинули на процес розпаду імперії та політичну ситуацію в Індії загалом?

Після смерті Аурангзеба імперія Великих Моголів почала розпадатися. Його спадкоємці стали маріонетками в руках угруповань, що

ПРИГАДАЙТЕ

1. Хто й коли заснував імперію Великих Моголів?
2. Які касти існували в Індії? Яку роль вони відігравали в суспільстві?
3. Коли та за яких обставин відбулося встановлення династії Цін у Китаї?
4. Що таке політика самоізоляції?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості розвитку Індії, Ірану та Китаю у XVIII ст.;
- про наслідки колонізації Індії Ост-Індською компанією;
- про причини запровадження політики самоізоляції в Китаї.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110274

❑ Цікаві факти

За часів панування великих моголів на території Індії сформувалася мова урду. Вона поєднала тюркську, іранську, гінді та арабську. Ця мова є офіційною в сучасному Пакистані та деяких штатах Індії.

Червоний форт («Лал-Кіла») у Делі (Індія) — офіційна укріплена резиденція падишаха. Сучасний вигляд.

боролися за владу. У 1720 р. один із намісників проголосив утворення окремої держави. За ним пішли інші. У той самий час маратхі (один із найбільших народів Індії) наклали данину на всю Південну Індію, а згодом і на інші регіони.

До внутрішніх розбратів додалися напади ззовні. У 1739 р. іранський правитель Надір-шах вдерся в Індію та вчинив жорстоке пограбування. За іранцями пішли афганці. Вони спустошили кілька областей Індії, а їхнє населення знищили або забрали в рабство.

У цей період дедалі важливішу роль у справах імперії Великих Моголів та загалом на території Індії відігравали європейські колонізатори, особливо англійці та французи.

Тим часом маратхі воювали з афганцями за спадщину великих моголів. Формально в 1789 р. перемогли маратхі.

У 1803 р. Делі захопили війська англійської Ост-Індської компанії. Тогочасний падишах Шах Алам II остаточно визнав владу Англії. Відтоді падишах перестав бути сюзереном і не управляв навіть тими територіями, з яких отримував доходи. У розпорядженні Шах Алама II залишився тільки Червоний форт у Делі. Його наступники хоч і носили титул падишахів, але не мали реальної влади.

3. Англійська Ост-Індська компанія. Колонізація Індії

- Що сприяло перетворенню Ост-Індської компанії з торговельного підприємства на «державу в державі»?

У 1600 р. англійська королева Елізабет I видала указ про створення англійської Ост-Індської компанії. Незабаром ця компанія отримала безстрокові монопольні права розпоряджатися на власний розсуд будь-якими

землями на схід від мису Доброї Надії та видавати торговельні дозволи.

Спочатку значних змін у світову торгівлю компанія не додала. Прибуток від її перших торговельних заходів був мізерним. Англійські товари в Азії не мали особливої популярності. Піратство приносило швидкий дохід, але погіршувало відносини з місцевою владою.

Ситуація змінилася за результатами місії посланця Ост-Індської компанії в Індії **Вільяма Хокінса**. Він своїм красномовством і доброю грою на кларнеті завоював прихильність падишаха Джахангіра. У **1612 р.** правитель погодився на заснування в Індії англійської факторії. А після того як англійці допомогли йому в боротьбі з португальцями, Джахангір дозволив Англії безмитно торгувати з Індією та грабувати будь-які неіндійські судна у своїх водах. Так за кілька років у англійських купців налічувалося вже п'ять факторій.

У середині XVII ст. Ост-Індська компанія стала акціонерним товариством із постійним капіталом. Вона заснувала нові факторії та витіснила голландців, натомість отримала нових противників — французів, які активно просували свої інтереси в Індії.

У XVIII ст. на Ост-Індську компанію нарешті чекав успіх. Ослаблена могольська держава надала англійцям величезні привілеї. В обмін на щорічний грошовий збір компанія була звільнена від митних зборів, митного огляду, змогла карбувати власну монету, створити приватні армію і флот. З акціонерного товариства вона перетворилася на повноцінну «державу в державі».

До середини XVIII ст. Ост-Індська компанія за прикладом французів створила армію, яка їй незабаром стала в пригоді.

Напередодні Семилітньої війни спалахнув конфлікт між правителем Бенгалії, якого підтримувала французька Ост-Індська компанія, і англійською Ост-Індською компанією. Правитель Бенгалії захопив Калькутту, де розташовувалася англійська факторія. Війська компанії на чолі з **Робертом Клайвом** відбили втрачене

Будівля Ост-Індської компанії в Лондоні. Гравюра Ранньомодерної доби.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110275

Чинovníк Ост-Індської компанії.
Художник Діп Чанд. 1760—1764 pp.

❗ Зверніть увагу

Кошти, що надходили до Англії внаслідок пограбування Бенгалії, стали фінансовою основою індустріальної революції. Країна посіла провідні позиції в Європі, а згодом і у світі.

Правитель імперії Великих Моголів Шах Алам II у 1765 р. передає губернатору Бенгалії Р. Клайву угоду, за якою право збирати податки в Бенгалії, Біхарі та Орісі отримує Ост-Індська компанія. Художник Бенджамін Вест. 1818 р.

✓ Цікаві факти

За 15 років контролю над Бенгалією англійська Ост-Індська компанія вивезла звідти близько 1 млрд фунтів. Це приблизно відповідало грошовій вартості всіх товарів, вироблених в Англії за той самий період. Таким чином, вдавшись до пограбунку однієї тільки частини Індії, компанія подвоїла доходи Англії.

У результаті цієї політики в Бенгалії почався голод. Протягом року він забрав життя близько 10 млн осіб (третина населення). Через 10—15 років у Бенгалії знову стався голод, від якого загинуло ще кілька мільйонів осіб. Схожа ситуація склалася і в інших областях Індії, які компанія обкладала величезними податками.

місто. Правитель Бенгалії зібрав велике військо і рушив проти англійців. Вирішальна битва відбулася біля **Плессі в 1756 р.** Перемогу в ній здобули англійці.

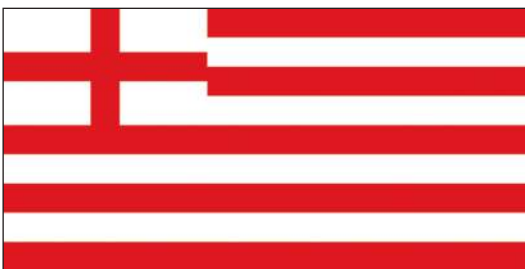
Захопивши Бенгалію, англійська Ост-Індська компанія встановила на її території режим найжорстокішої експлуатації. Місцевих ремісників примусили здавати свою продукцію за мізерними цінами. Крім того, англійці різко підняли податки для місцевого населення.

У середині 70-х рр. XVIII ст. надходження коштів з Бенгалії почало скорочуватися. Ост-Індська компанія опинилася на межі банкрутства. Скориставшись слабкістю компанії, Англія врешті-решт поставила її під свій контроль. Згодом Ост-Індську компанію перетворили на звичайне державне підприємство, а в 1874 р. ліквідували.

4. Іран за правління Надір-шаха

► Який вплив мало захоплення Делі на внутрішню політику Надір-шаха в Ірані?

На початку XVIII ст. Іран знову опинився у скрутному становищі. Країна втратила значні володіння на користь Османської і Російської імперій. Проте полководець Надір-хан зумів завдати поразки всім противникам і відновити Іран у колишніх межах. Ставши шахом і започаткувавши нову династію Афшаридів, **Надір (1736—1747 рр.)** продовжив завоювання. Він

Прапор англійської Ост-Індської компанії.

Надір-шах веде переговори з моголами в 1739 р.
Мініатюра XIX ст.

► **Працюємо в малих групах.** Складіть розповідь за сюжетом, зображеним на ілюстрації.

приєднав більшу частину Південного Кавказу, а середньоазійські хани визнали васальну залежність від нього. Найбільш вдалим був похід Надір-шаха проти імперії Великих Моголів у **1739 р.**, у результаті якого іранські війська захопили Делі. Награбовані там багатства дали змогу Надір-шаху скоротити податки, побудувати великі військові підприємства, відновити систему іригації, розвинути торгівлю. За правління Надір-шаха в Ірані панувала віротерпимість (шах був сунітом, а більшість іранців дотримувалися шиїзму).

Усі ці позитивні заходи були перекреслені діями шаха в останні роки життя. Після численних поразок він знову збільшив податки та навіть увів нові. Будь-які протести Надір-шах жорстоко придушував. Після його смерті Іран розпався на п'ять ворожих ханатів.

Зрештою в 1758 р. наступний правитель Карім-хан відновив єдність держави, провів господарські реформи, але не проголошував себе шахом. У зовнішній політиці він обмежив відносини із країнами Європи, не бажаючи повторити долю Індії.

Після смерті Карім-хана знову спалахнула міжусобиця. Вона завершилася встановленням в Ірані в **1796 р.** нової **Каджарської династії**.

Надір-шах. Невідомий художник.
1780—1790 рр.

ІМПЕРІЯ АФШАРИДІВ

- Імперія Афшаридів у 1741—1743 рр.
- Території, які перебували під контролем Афшаридів, але не були офіційно приєднані із часом

► Визначте, територію яких сучасних держав включала в себе імперія Афшаридів.

Імператор Кансі. Мініатюра
Ранньомодерної доби.

❗ Зверніть увагу

Імператор династії Цін мав абсолютну владу. Він управляв шістьма міністерствами, які відповідали за різні сфери життя. Призначення до цих міністерств були розділені між маньчжурами, ханьцями (китайцями) та монголами з метою збереження стабільності влади. Панувала терпимість щодо вірувань усіх народів.

☑ Цікаві факти

«Білий лотос» — таємне товариство в Китаї, що виникло в XIII ст. в середовищі буддистів. Спочатку воно боролось проти монгольських завойовників, згодом — проти маньчжурів. За участь у «Білому лотосі» китайська влада карала смертю.

5. Розквіт династії Цін. «Закриття» Китаю

► 1. Які наслідки мала торгівля опіумом для китайського суспільства та держави? 2. Чому ця торгівля стала причиною конфлікту Китаю з Англією?

У 1661 р. правителем Китаю став імператор (богдыхан) Кансі з маньчжурської династії Цін. За тривале правління Кансі та його наступників до 1772 р. Китай став сильною, впливовою, багатою імперією, яка переживала піднесення. Населення імперії Цін налічувало приблизно 300 млн осіб. Значну увагу правителі приділяли поширенню китайських товарів, що було основою збагачення імперії.

Наприкінці XVI ст. до теренів, на які претендували маньчжури, наблизилися московські війська й захопили міста Кяхта і Нерчинськ. У 1689 р. був укладений Нерчинський договір, який розмежував володіння Московського царства та маньчжурської династії Цін. Кансі зміг перемогти джунгарських монголів, що дало йому змогу отримати контроль над Внутрішньою і Зовнішньою Монголією та Тибетом, а також здобув контроль над Тайванем.

Династія Цін вела майже безперервні завоювальні війни. Однак проникнення європейців у Китай і сусідні держави створювало передумови для підриву традиційних порядків, на яких трималася влада. Правителів особливо непокоїли воєнна перевага європейців і поширення християнства. Маньчжури вирішили боротися з європейцями шляхом **політики самоізоляції** — «закриття» країни. У 1724 р. з Китаю було вислано всіх католицьких місіонерів та зруйновано всі християнські храми (близько 300). У 1757 р. Китай заклав усі свої порти для торгівлі з європейськими країнами, залишивши лише Гуанчжоу. Так почалася майже столітня ізоляція Китаю. Правителі династії Цін прагнули сліпо відгородитися від зовнішнього світу.

Період процвітання імперії завершився з початком повстання представників товариства «Білий лотос» (1796—1804 рр.). У виступах узяли участь переважно етнічні китайці, не згодні з правлінням маньчжурів і новими податками.

❑ Цікаві факти

У 1661 р. китайський воєначальник Чжен Ченгун на чолі військово-морського флоту перетнув Тайванську протоку та здобув перемогу над голландцями, які колонізували острів Тайвань і панували там протягом 38 років.

Статуя Чжен Ченгуна на острові Кулансу (Китай). Сучасний вигляд.

Ослабленням Китаю скористалися європейські колонізатори, яких приваблювали багатства країни. Бурхливу діяльність тут розпочала англійська Ост-Індська компанія. Із Китаю вивозили чай, а населенню продавали вирощений у Бенгалії опіум (наркотик). У 1799 р. китайська влада зрозуміла згубність поширення опіуму та заборонила його ввезення. Представники Ост-Індської компанії перейшли на контрабандну торгівлю. У 30-ті рр. XIX ст. китайська влада ввела смертну кару за контрабанду наркотиків і почала знищувати вилучений товар. Це призвело до **опіумних війн**. Вони завершилися для Китаю втратою Гонконгу, розвалом економіки, поширенням наркоманії та масовою загибеллю населення.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Словесний теніс».

Правила гри. Учитель (учителька) об'єднує учнів та учениць у пари. Перший учень (учениця) ставить запитання за вивченою темою, другий — відповідає на нього, після чого ставить своє запитання, і т. д. Запитання мають передбачати коротку відповідь. **Зразок запитань:** «Перелічіть причини...», «Назвіть передумови (прояви, ознаки, результати, наслідки)...», «Що таке...», «Кого називали...» тощо. Перемогу здобуває учень (учениця), що надасть більше правильних відповідей.

2. Якою була основна мета створення англійської Ост-Індської компанії? Як вона змінювалася із часом?

📌 Зверніть увагу

У XVI—XVIII ст. було досягнуто значних успіхів у культурному розвитку Китаю династії Цін. З'явилися видатні мислителі Ван Фучжи, Хуан Цзунсі й Дай Чжень, письменники і діячі мистецтва Цао Сюецінь, Кун Шанжень, Шитао та інші. Історики працювали над створенням енциклопедичних праць. Варто відзначити величезні здобутки в архітектурі. Проте культурний розвиток Китаю все ж таки поступався попередній епосі Мін.

Постать в історії

Нюхуру Хешень
rnk.com.ua/110276

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- наслідки політики релігійної нетерпимості в Індії;
- наслідки колонізації Індії для місцевого населення, економіки та культури країни;
- розвиток Ірану у XVIII ст.
- вплив опіумних війн на долю династії Цін.

Працюємо з хронологією

- 1600 р.** • створення англійської Ост-Індської компанії.
- 1658—1707 рр.** • правління падишаха Аурангзеба в імперії Великих Моголів.
- 1661—1772 рр.** • піднесення імперії Цін у Китаї.
- 1736—1747 рр.** • правління Надір-шаха в Ірані.
- 1739 р.** • грабіжницький похід правителя Ірану Надір-шаха в Індію.
- 1756 р.** • битва біля Плессі.
- 1757 р.** • початок політики самоізоляції в Китаї.
- 1796 р.** • початок правління Каджарської династії в Ірані.

Перша англійська дипломатична місія в Китаї. Художник Джеймс Гілрей. Карикатура 1792 р.

- Поміркуйте, чому китайці сприйняли англійців як тих, хто приносить данину.

3. Які засоби використовувала Ост-Індська компанія для зміцнення влади в Індії?
4. Які чинники сприяли піднесенню династії Цін і перетворенню Китаю на могутню імперію?
5. Які країни та з яких причин проводили політику самоізоляції?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Виконайте завдання на історичній карті атласу. 1) Визначте природні кордони імперії Великих Моголів на початку XVIII ст. Поясніть, як ці кордони обмежували подальше розширення імперії. 2) Яких територіальних змін зазнав Китай наприкінці XVII — у XVIII ст.? Які сучасні держави розташовані на території імперії Цін XVIII ст.? 3) Покажіть основні торговельні шляхи Ост-Індської компанії. Як географічне положення Індії впливало на її колонізацію?
7. Визначте ключові слова до поняття «політика самоізоляції». Створіть до нього «хмаринку слів» або денотатний граф.
8. **Працюємо в парах.** Метод «Кола Венна». Що було спільного та відмінного в системах управління імперією Великих Моголів та Китайською імперією у XVIII ст.?
9. **Працюємо в малих групах.** Укажіть основні причини розпаду імперії Великих Моголів після смерті Аурангзеба.

Оцінюємо і створюємо

10. Підготуйте навчальний проект за темою «Історична спадщина внаслідок взаємодії культур в імперії Великих Моголів».
11. **Працюємо в парах.** Створіть сторітелінг, у якому опишіть життя звичайної людини в Індії за часів панування англійської Ост-Індської компанії.
12. **Працюємо разом.** Обговоріть питання. 1) Чи був занепад імперії Великих Моголів неминучим? Які чинники могли вплинути на цей процес і змінити його перебіг? 2) Висловіть припущення, як міг розвиватися Китай, якби династія Цін не проводила політику самоізоляції.

§ 32. Англійські колонії в Північній Америці. Війна за незалежність. Утворення США

Тестові завдання
rnk.com.ua/109651

1. Розвиток колоній

- У чому полягають головні відмінності англійських колоній у Північній Америці від колоній іспанців, португальців, голландців, французів?

Від XVII ст. розпочався активний процес заснування англійських колоній у Північній Америці. У середині XVIII ст. тут уже було 13 окремих колоній, жителів яких вважали підданими Англії.

Колоністи поводитися більш вільно, ніж на батьківщині в Англії. Вони наполегливо працювали та швидко ставали самостійними у своїй діяльності, не сподіваючись на чиєсь заступництво. У суспільне життя колоній Північної Америки входила демократія. Тут активно діяли представництва, відбувалися збори, обговорення законів, прийнятих англійським парламентом.

Попри спільні тенденції розвитку кожна колонія мала свої порядки і звичаї.

У південних колоніях жило чимало темношкірих рабів, завезених для роботи на плантаціях. У північних колоніях переважала вільна праця, але пуританська мораль суворо контролювала поведінку колоністів. Проте в деяких колоніях церква була відокремлена від держави, і всі громадяни мали рівні права.

Різним було ставлення колоністів до місцевого населення — індіанців: від нещадного знищення до майже рівних відносин (із ними укладали торговельні угоди, союзи тощо).

Природні умови південних колоній були сприятливими для розвитку плантаційного господарства. Вони стали постачальниками тютюну, цукрової тростини, рису, бавовни та інших культур. У північних колоніях набули поширення фермерські господарства та різні промисли.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке колонія, метрополія?
2. Які країни колонізували Американський континент?
3. Що передбачає демократія?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

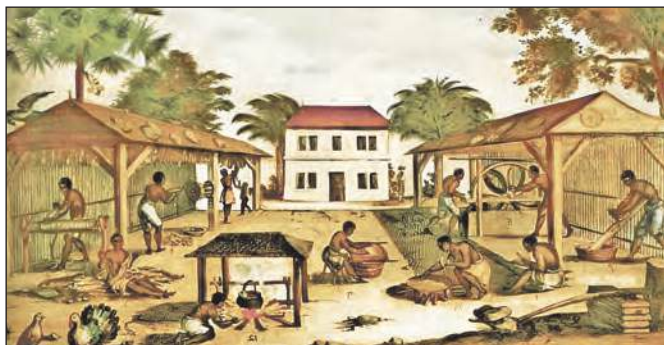
- якими були причини та привід, перебіг боротьби англійських колоній за незалежність;
- про особливості розвитку США.

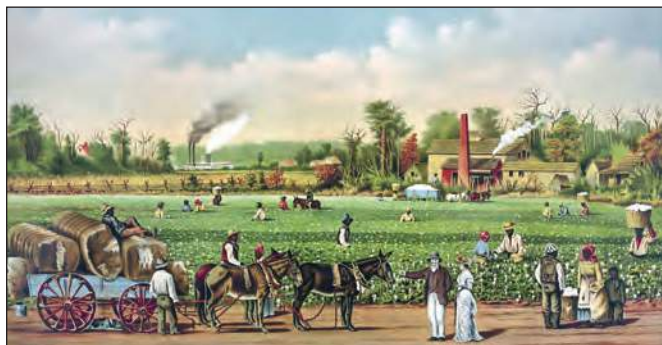
Найстаріший будинок у Вашингтоні (США), що зберіг історичний вигляд (зараз музей). 1765 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/110278

Раби, що працюють у Вірджинії. Невідомий художник. 1670 р.

Плантації в південних колоніях. Сучасний малюнок.

► Яку історичну інформацію можна отримати з ілюстрацій?

Історична карта

Англійські колонії
в Північній Америці
rnk.com.ua/110277

Працюємо із джерелом

Із «Листів американського
фермера» Жана
де Кревкера (1784 р.)
rnk.com.ua/110783

А:Я Словник

Нація — стійка соціально-етнічна спільнота людей, що має єдину територію, культуру, мову, традиції тощо.

Цікаві факти

Нова нація американців формувалася як спільнота активних людей, які стали успішними завдяки праці. Популярності набула «американська легенда» про людину, яка прибула на континент із кількома монетами в кишені, виконувала найтяжчу роботу і зрештою досягла успіху.

Проте економічний розвиток колоній стримувала метрополія, і англійські колонії перетворилися на її сировинний придаток. Наприклад, продукти з колоній дозволяли вивозити лише до Англії, а все необхідне колонії мали отримувати або з метрополії, або за її посередництва. Колоністам забороняли обробляти залізо та хутро. Англія перешкоджала поширенню мануфактур. Торгівля з колоніями давала величезні прибутки метрополії. Вона стала основним двигуном англійської промисловості, що невпинно зростала.

2. Формування північноамериканської нації

► Що лягло в основу формування нової нації?

У середині XVIII ст. в англійських колоніях в Америці почалося формування єдиного внутрішнього ринку, посилювалися торговельні зв'язки між південними та північними колоніями.

Кількість населення у 13 англійських колоніях становила близько 2,5 млн осіб (без урахування індіанців). У колоністів на американській землі склалися своєрідні культура й побут, відмінні від європейських. Спільною мовою стала англійська. Більшість колоністів визначали свою національну належність не за країною походження, а за новою батьківщиною. З'явилася нова **нація** — американці.

Формуванню нової ідеології сприяла діяльність американських просвітителів. Спираючись на ідеї європейського Просвітництва, вони

творили нові ідеали для американської нації. Їхнім найвідомішим представником був Бенджамін Франклін. Він уважав людину ковалем власної долі.

3. Конфлікт між колоніями та метрополією. «Бостонське чаювання»

- 1. Чи був конфлікт між колоніями і метрополією неминучим?
- 2. Чому «Бостонське чаювання» стало приводом до війни метрополії проти колоній?

Поступово колонії ставали багатими й багатолюдними, і їх важче було утримувати в економічній залежності. В обхід англійських законів до колоній контрабандним шляхом завозили більшість необхідних товарів. Зверхність Англії колоністи визнавали лише тому, що були англійськими підданими і метрополія захищала їх від зазіхань інших країн (Франції, Іспанії).

У середині XVIII ст. ситуація змінилася. По-перше, після Семилітньої війни зникла зовнішня загроза. Англія змогла здолати Францію. По-друге, політика метрополії стала жорсткішою. Так, англійський парламент вирішив перенести частину державного боргу на колонії. Першим кроком до цього стало введення незначного гербового збору. Усі документи в колоніях треба було оформлювати в англійських чиновників на спеціальному гербовому папері. Це призвело до вибуху невдоволення населення. Гербовий папір навіть не дозволили вивантажити, а англійських чиновників виганяли з колоній. Англійський парламент скасував гербовий збір, але ненадовго.

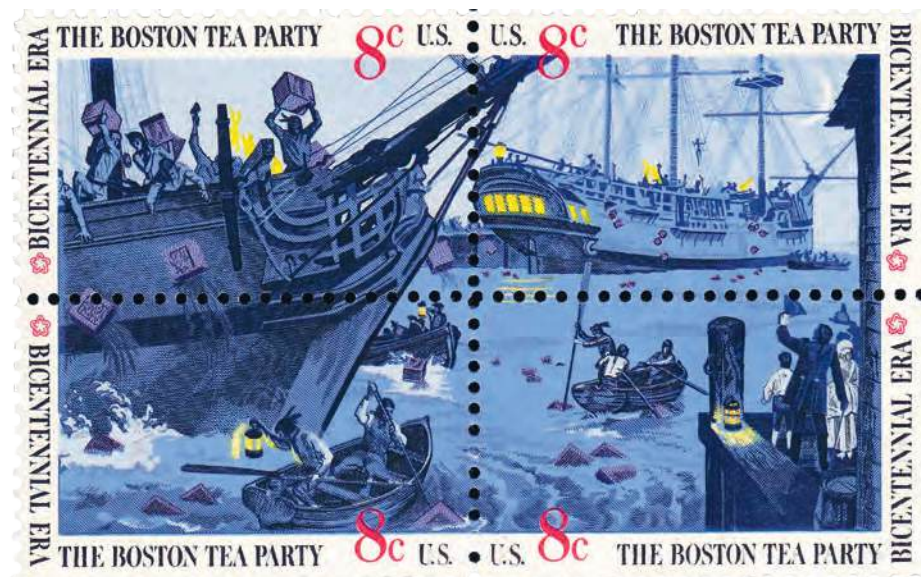

Бенджамін Франклін.
Художник Джозеф Дюплессі. 1778 р.

- Якою була історична роль діяльності Б. Франкліна в історії США?

Пробний відбиток гербової марки Англії для північноамериканських колоній. 1765 р.

Набір із чотирьох американських поштових марок, які разом утворюють одну сцену з «Бостонського чаювання». 1973 р.

Музей «Бостонського чаювання» в США. Сучасний вигляд.

► Чому «Бостонське чаювання» було увічне в США?

Незабаром парламент запровадив мито на деякі товари, що ввозили до колоній. Колоністи відмовлялися купувати товари, привезені з метрополії. Зрештою парламент скасував і цей закон, залишивши лише мито на чай. Проте й це викликало опір колоністів. У Бостоні спалахнув чайний бунт. Колоністи пояснювали свою поведінку тим, що не мали свого представництва в англійському парламенті, який ухвалював ці рішення.

Конфлікт між Англією та її північноамериканськими колоніями зрештою призвів до відкритого протистояння. Восени **1773 р.** до портів Америки рушили кораблі Ост-Індської компанії із чаєм. Проте в порту Бостона натовп упродовж 20 днів не дозволяв розвантажити товар. Зрештою декілька чоловіків в одязі індіанців потрапили на корабель і викинули ящики із чаєм у море. Ця подія увійшла в історію під назвою «**Бостонське чаювання**».

В Англії такі зухвалі дії сприйняли як оголошення війни. Англійські війська увійшли до Бостона. Це паралізувало економічне життя міста й колонії Массачусетс. Однак жителі колонії вирішили йти до кінця. Законодавчі збори (конвент) Массачусетсу ухвалили низку рішень: замість губернатора, якого призначав Лондон, було створено тимчасовий уряд; скликали континентальний конгрес — зібрання представників колоній. Розпочалося формування добровольчих збройних загонів.

4. Декларація незалежності. Перебіг воєнних подій

► 1. Хто очолив боротьбу за незалежність США? 2. Що зумовило перемогу американців у війні за незалежність?

Наприкінці 1774 р. зібрався Перший континентальний конгрес, який ухвалив рішення про бойкотування англійських товарів. Другий континентальний конгрес 1775 р., що перебрав на себе функції центрального

👤 Постать в історії

Джордж Вашингтон був багатим плантатором із Вірджинії, який раніше брав участь у воєнних діях проти індіанців і французів та зажив слави полководця. В очах американців він був людиною, яка зможе вести тяжку та безкомпромісну боротьбу за незалежність батьківщини. Вирішальну роль у призначенні Дж. Вашингтона на посаду головнокомандувача відіграло й те, що він був заможним. Американці вважали, що тільки за цієї умови людина може бути незалежною у своїх поглядах і діях.

Джордж Вашингтон.
Художник Гілберт
Стюарт. 1796 р.

уряду, оголосив стан війни. Почалося формування спільної армії колоній. Її головнокомандувачем було обрано **Джорджа Вашингтона**.

Конгрес запропонував усім колоніям утворити власні уряди. Першою це зробила Вірджинія.

Ці події відбувалися на тлі бойових дій. Англійські війська прагнули ізолювати північні колонії від південних, де метрополія зберігала сильні позиції. Армія Дж. Вашингтона мала значні труднощі з продовольством і зазнавала поразок. За цих умов більшість членів конгресу не наважувалися на остаточний розрив з Англією.

Конгрес звернувся до англійського короля Джорджа III з петицією про примирення і припинення війни. Замість відповіді король надіслав до колоній нові війська, які влаштували каральні заходи щодо колоністів (спалення бунтівних населених пунктів, узяття заручників тощо).

Стало зрозуміло, що сподіватися на мирне врегулювання конфлікту марно. **4 липня 1776 р.** конгрес затвердив Декларацію незалежності, що проголосила створення нової незалежної держави — **Сполучених Штатів Америки**. Авторами документа були **Томас Джефферсон** і **Джон Адамс**.

Джон Адамс. Художник
Гілберт Стюарт. Початок
XIX ст.

👤 Постать в історії

Томас Джефферсон походив із родини багатого плантатора з Вірджинії. Він здобув добру освіту, працював адвокатом. Із молодих років Т. Джефферсон захоплювався політикою, філософією, поділяв ідеали Просвітництва. У 26-річному віці його обрали до законодавчих зборів Вірджинії. Політичною метою Т. Джефферсона було здобуття незалежності англійськими колоніями в Північній Америці та створення власної держави. У 1775 р. Т. Джефферсон став депутатом конгресу.

Т. Джефферсон відіграв значну роль у становленні державності США: обіймав посади губернатора Вірджинії, державного секретаря в першому уряді Дж. Вашингтона, віцепрезидента і президента США.

Томас Джефферсон.
Художник Роберт Піл.
1900 р.

ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ США (1775—1783 pp.)

ВІРДЖІНІЯ

Англійські колонії в Америці в середині XVIII ст.

Цифрами позначено:

- 1 Нью-Гемпшир
- 2 Род-Айленд
- 3 Коннектикут
- 4 Нью-Джерсі
- 5 Делавер
- 6 Мериленд

Межа, на захід від якої колоністам заборонялося займати землі за королівським указом 1763 р.

1776

Прийняття конгресом Декларації незалежності. Утворення США (4 липня 1776 р.)

Місця висадки англійських військ

Дії англійських військ

Дії американських військ

Підтримка американців французьким флотом

Місця найважливіших битв

Місця капітуляції англійських військ

Кордони США станом на 1783 р.

Вашингтон

Столиця США від 1791 р.

Англійські володіння

Іспанські володіння

► Покажіть на карті ключові події війни. Які країни виступали союзниками США в боротьбі за незалежність?

Працюємо із джерелом

Із Декларації незалежності США (1776 р.)

rnk.com.ua/110279

Тим часом бойові дії розгорталися не на користь американців. У серпні 1776 р. англійські війська захопили Нью-Йорк, Філадельфію. За таких умов навіть противники Англії (Іспанія, Франція, Нідерланди) не наважувалися на відкритий союз зі США. Проте до Америки

прибували добровольці, надходили гроші, зброя. Особливо значну підтримку надала Франція. Зокрема, до американців приєдналися поляк Тадеуш Костюшко і прусський генерал Вільгельм Штейбен. Саме він зумів із погано одягнених цивільних людей створити боєздатне військо.

Першу значну перемогу американці здобули восени 1777 р. в битві поблизу Саратоги (штат Нью-Йорк). Після цього нову державу визнали Франція, Іспанія, Нідерланди. Росія оголосила збройний нейтралітет.

Члени Другого континентального конгресу голосують за прийняття Декларації незалежності США. Художник Едвард Севедж. 1784—1801 рр.

- Висловіть припущення, які думки й аргументи могли лунати під час засідання конгресу.

Штурм американськими військами англійських укріплень під Йорктауном. Художник Г'ю Чарльз МакБеррон (Молодший). XX ст.

Отримавши допомогу від союзників, американська армія разом із французькими військами перейшла в рішучий наступ і під Йорктауном оточила головні сили англійців. У 1781 р. Англія капітулювала.

5. Версальський мир. Наслідки війни

- Чому США після перемоги у війні за незалежність опинилися у важкому становищі?

У 1783 р. між Англією та США було підписано мирний договір у Версалі (Франція). Англія визнала незалежність США і віддала їм територію від північного кордону Массачусетсу до південного кордону Джорджії, а на заході — до річки Міссісіпі.

Після війни молода держава опинилася у важкому становищі. Економіку було підірвано тривалою війною та втратою зв'язків із колишньою метрополією. Не вистачало золота і срібла. Проте вдосталь було знецінених паперових грошей. Південні штати потерпали від нестачі робочої сили. Зросла вартість життя, люди потонули в боргах.

За таких умов розгорнулася політична боротьба, загострилися соціальні проблеми. Частина населення вимагала змін і прагнула майнової рівності. Інші ж шукали порозуміння з колишньою метрополією. Конгрес США намагався розв'язати ситуацію. Було конфісковано землі Британської корони, англійців-землевласників та їхніх прихильників; армію розпущено; солдатам замість платні видавали документи на земельні ділянки.

Такі заходи були тимчасовими й не могли вивести суспільство з кризи. Держава потребувала сильної центральної влади.

Підписання Конституції США 17 вересня 1787 р.
Художник Говард Чендлер Крісті. 1940 р.

Версальський мир (незавершений груповий портрет). Художник Бенджамін Вест. 1783 р.

6. Становлення органів влади. Конституція США

► Які ідеї Просвітництва відображені в Конституції США?

Одночасно з війною за незалежність відбувалося становлення державних структур. Протягом 1776—1783 рр. у всіх штатах було сформовано уряди й парламенти, діяв спільний конгрес. Виникло питання про розподіл повноважень загальносоюзних органів і державних органів штатів. Так, у 1777 р. було прийнято «Статті Конфедерації», за якими конгресу відводили роль посередника в суперечках між штатами, передавали керівництво армією та зовнішньою політикою. За штатами визнавали право збирати податки, друкувати власні гроші, затверджувати мита, укладати торговельні угоди. Кожен штат надсилав до конгресу одного депутата. Зміни до політичного устрою штатів вносили лише за їхнім одностайним рішенням.

«Статті Конфедерації» мало кого влаштовували. У Філадельфії зібралися 55 представників усіх штатів (крім Род-Айленду) із метою виробити Конституцію держави. У вересні **1787 р.** було прийнято текст Конституції США, яка діє і зараз.

За Конституцією з нечіткої конфедерації США перетворювалися на федеративну державу. Її суб'єкти — штати — зберегли за собою значну частину прав, але головні загальнодержавні функції було передано федеральному (центральному) уряду. Так, федеральний уряд вирішував питання зовнішньої політики, оборони, фінансів, загальнодержавного законодавства.

Конституція передбачала принцип поділу влади на три гілки — законодавчу, виконавчу і судову. Виконавчу владу передавали президенту США, якого обирали терміном на чотири роки. Він очолював державу, уряд, а також був головнокомандувачем збройних сил. Президент призначав

міністрів, яких затверджував конгрес, але підпорядковувалися вони лише президенту. На випадок хвороби, смерті або нездатності президента управляти державою вводили посаду віцепрезидента, який одночасно головував у верхній палаті конгресу — сенаті. Конгрес міг висловити президентові недовіру (імпічмент) і зняти його з посади. Законодавча влада в США належала конгресу. Він мав право встановлювати та збирати податки, регулювати торгівлю, друкувати гроші, вводити мито, набирати армію і флот. Конгрес складався із двох палат.

Право голосу було надано тільки білим чоловікам, які досягли 21-річного віку й мали певне майно. Так у Конституції закріпили расове та майнове обмеження.

Для свого часу Конституція США була найбільш передовою та демократичною. Вона різко контрастувала з абсолютистськими порядками Європи. У той самий час у ній були відсутні гарантії демократичних свобод. Тому в 1791 р. конгрес затвердив **Біль про права**, що містив перші десять поправок до Конституції. У них проголошували свободу зборів, слова, друку, релігії, недоторканність особи, суд присяжних, право кожного американця мати зброю для самозахисту тощо.

Запитання і завдання

Знаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Снігова куля».

Правила гри. У грі беруть участь декілька учнів та учениць. Один з них називає ім'я, твір, назву пам'ятки, поняття тощо за вивченою темою. Це слово повторює інший учень (учениця) та називає своє слово. Кожен наступний гравець називає вже озвучені слова й додає нове. Зрештою утворюється довгий тематичний ланцюжок. Якщо учень (учениця) робить помилку або довгу паузу, то вибуває з гри. Перемагає учень (учениця), що наведе найдовший ланцюжок.

2. Як ідеї Просвітництва вплинули на розвиток американського суспільства?

Схема

Конгрес США
rnk.com.ua/110280

Національний прапор США, затверджений у 1777 р. Герб США було затверджено пізніше — у 1782 р., а гімн — лише в 1931 р.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

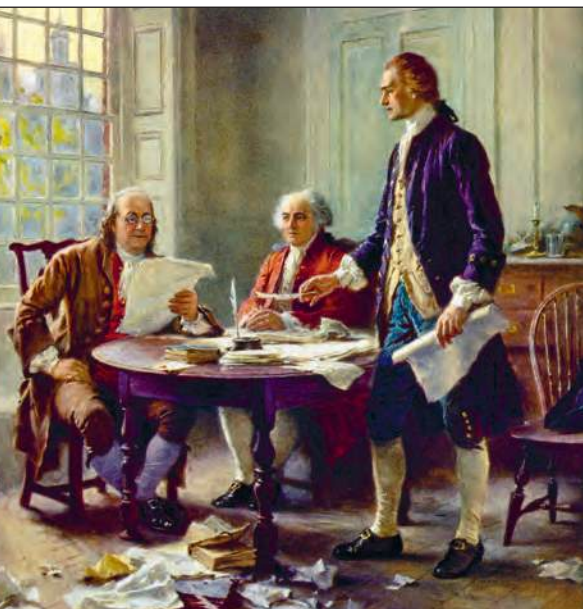
- особливості формування північноамериканської нації;
- закономірність боротьби за незалежність північноамериканських колоній;
- зміст і сутність Декларації незалежності США.

Працюємо з хронологією

- 1773 р.** «Бостонське чаювання».
- 1775—1783 рр.** війна за незалежність англійських колоній у Північній Америці.
- 1776 р.** прийняття Декларації незалежності США.
- 1787 р.** прийняття Конституції США.
- 1791 р.** долучення до Конституції США десяти поправок (Біль про права).

Капітуляція англійських військ під Саратогою. Художник Джон Трамбалл. 1822 р.

Написання Декларації незалежності США: Т. Джефферсон (праворуч), Б. Франклін (ліворуч) і Дж. Адамс (у центрі). Художник Жан Леон Жером Ферріс. 1900 р.

3. Які події дістали назву «Бостонське чаювання»? Якими були його наслідки для відносин між колоніями та метрополією?
4. Які ідеї лягли в основу Декларації незалежності США?
5. Що зумовило перемогу американців у війні?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Поясніть гасло колоністів, із яким вони виступали в середині XVIII ст.: «Жодного податку без представництва». Які дії англійської адміністрації викликали невдоволення колоністів? Чому?
7. **Працюємо в парах.** Створіть інтерактивну карту та позначте на ній місця, пов'язані з подіями війни за незалежність та прийняття Конституції США. Доповніть карту візуальними та текстовими матеріалами.
8. **Працюємо в малих групах.** Метод «Фішбоун». Визначте причини війни за незалежність та її економічні, політичні й соціальні наслідки для США.

Оцінюємо і створюємо

9. За додатковими джерелами складіть розповідь про життя в північних і південних колоніях Америки.
10. Дослідіть життя та політичну діяльність Б. Франкліна й Дж. Вашингтона. Результат роботи подайте у вигляді їхніх сторінок у соціальних мережах.
11. **Працюємо в малих групах.** Метод «ПРЕС». Доведіть, що поява Декларації незалежності США вплинула на формування поглядів у сфері прав людини.
12. **Працюємо разом.** Війну за незалежність США часто називають Американською революцією. Обговоріть доречність такої назви.

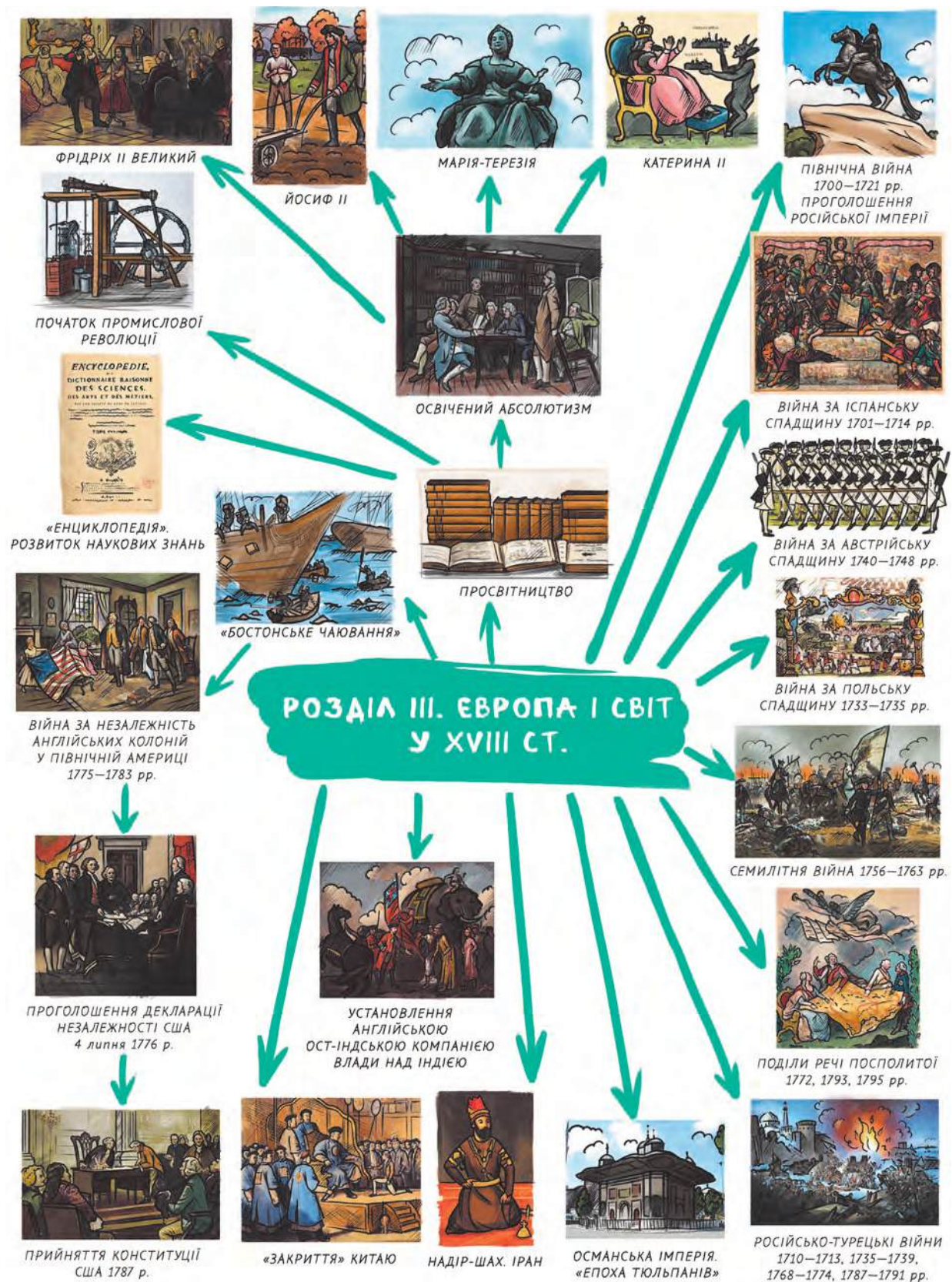
Практичне заняття
rnk.com.ua/109971

Узагальнення
rnk.com.ua/109972

Тестові завдання
за розділом III
rnk.com.ua/109973

Узагальнення до курсу «Ранньомодерна доба в історії людства»

Дені Дідро. Художник
Луї-Мішель ван Лоо.
1767 р.

Іммануїл Кант. Художник
Йоганн Готліб Бекер.
1768 р.

Адам Сміт. Невідомий
художник. 1800 р.

У XVI—XVIII ст. відбулися великі зміни в житті та світогляді людей. Завдяки Великим географічним відкриттям значно розширилися кордони світу, відомого європейцям. Нові торговельні, політичні, культурні зв'язки пролягли через океани та з'єднали континенти. Виникли нові релігійні напрями, які по-іншому визначали місце церкви в суспільстві, відносини з Богом та відповідальність людини за свою долю.

Економічною основою нової цивілізації стали капіталістичні суспільні відносини, які спричинили зміни і в структурі суспільства. Людину почали шанувати не стільки за її походження, скільки за підприємливість, працьовитість, знання. Формувався новий тип людини, яка прагнула дізнатися про все сама, брала під сумнів незаперечні істини та авторитети. Ця жага пізнання всесвіту стала поштовхом до наукових відкриттів. Ремісничу майстерню змінила мануфактура, а потім фабрика. Нові суспільні відносини поступово утвердились і в сільському господарстві.

Політична карта Європи вже нагадувала сучасну. По-стали нові національні держави, громадяни яких усвідомлювали належність до певної нації. Там, де люди бажали змінити державний устрій і своє життя, спалахнули перші революції.

Темпи розвитку країн Заходу і Сходу відрізнялися. **На Заході формувалася нова цивілізація — індустріальна. Країни Сходу зберігали традиційні суспільства.** Щоправда, більшість населення, як і раніше, жила в селах та обробляла землю. Однак індустріальна революція швидко змінила ситуацію. Основним змістом наступного періоду світової історії стало поширення нової цивілізації.

**Основні терміни
і поняття**
rnk.com.ua/109974

**Основні дати
і події**
rnk.com.ua/109975

Додатки
rnk.com.ua/109976

**Використані
джерела**
rnk.com.ua/109653

- Абсолютизм (абсолютна монархія), 82
Аграрна революція, 80
Акціонерна компанія, 80
Астрономія, 99
Бароко, 96
Біржа, 24
Буржуазія, 27
Великі географічні відкриття, 8
Гайдуки, 117
Голландська Ост-Індська компанія, 77
Громадянська війна, 155
Декларація, 159
Деспотія, 15
Експансія, 105
Єзуїти, 68
«Жіночий султанат», 179
Засоби виробництва, 26
ІнDEPENDенти, 157
Кальвінізм, 66
Капітал, 24
Карловицький конгрес 1698—1699 рр., 177
Класицизм, 202
Коаліція, 165
Колоніальна імперія, 11
Колоніальні війни, 21
Колонія, 11
Контрабанда, 87
Контрреформація (католицька Реформація, або католицьке Відродження), 67
Кортеси, 51
Курфюрсти, 57
Латифундія, 20
Лютеранство, 64
Мануфактура, 26
Маньчжури, 189
Масонство, або франкмасонство, 201
Меркантилізм, 137
Метрополія, 11
Міграція населення, 31
Місіонерство, 69
Мода, 36
Наймані працівники, 27
Нація, 242
Обгороджування, 81
Олігархія, 77
Опричнина, 110
Оренда, 28
Освічений абсолютизм, 215
Парламентська монархія, 160
Політика самоізоляції, 195
Політична реставрація, 159
Прагматична санкція, 217
Просвітництво, 199
Протекторат, 158
Протекціонізм, 137
Протестантизм, 64
Пуритани, 84
Ранньомодерна доба, 4
Раціоналізм, 199
Революція, 155
«Революція цін», 21
Релігійні війни, 64
Релігійні (гугенотські) війни у Франції, 93
Рента, 28
Республіка, 76
Реформація, 57
Ринкові відносини, 24
Самодержавство, 108
Самураї, 133
Світова цивілізація, 4
Секуляризація,
Синто, або синтоїзм, 133
«Смутний час», 184
Стрільці, 108
Сьогун, 133
Товарна продукція, 103
Тридцятилітня війна, 165
Фермерство, 152
Фільварок, 28
Флібустьєри, 87
Фронда, 140
Ф'ючерсна угода (ф'ючерс), 150
Церковний розкол, 187
Цивілізації доколумбової Америки, 15
Шляхетська демократія, 172
Штатгальтер, 72

Готфрід Лейбніц.
Художник Крістоф
Бернхард Франке.
1695 р.

Жан д'Аламбер.
Художник Квентін
де Латур. 1753 р.

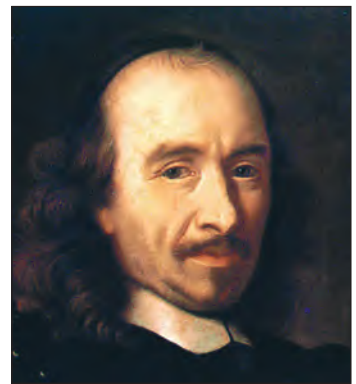
Передмова	3
§ 1. Повторення. Вступ	4

Розділ І. ЄВРОПА І СВІТ НА ПОЧАТКУ РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

§ 2. Експедиції європейських мореплавців і їхні результати	8
§ 3. Конкіста — завоювання Нового Світу. Наслідки та значення Великих географічних відкриттів	18
§ 4. Розвиток ринкових відносин	24
§ 5. Повсякденне життя населення Західної Європи	31
§ 6. Гуманізм і Високе Відродження: образотворче мистецтво.	38
§ 7. Література доби Високого Відродження	45
§ 8. Іспанія та Священна Римська імперія	50
§ 9. Початок Реформації в Європі	57
§ 10. Поширення Реформації та Контрреформації в Європі	64
§ 11. Національно-визвольна війна в Нідерландах	71
§ 12. Англія.	80
§ 13. Франція	90
§ 14. Культура бароко. Народження нової європейської науки	96
§ 15. Річ Посполита та Московське царство	103
§ 16. Османська імперія	112
§ 17. Індія та Іран	119
§ 18. Китай і Японія в XVI — на початку XVII ст.	126
Практичне заняття за розділом І	134
Узагальнення за розділом І	134
Тестові завдання за розділом І	134
Історична скарбничка	135

Розділ II. ЄВРОПА І СВІТ наприкінці XVI — у XVII ст.

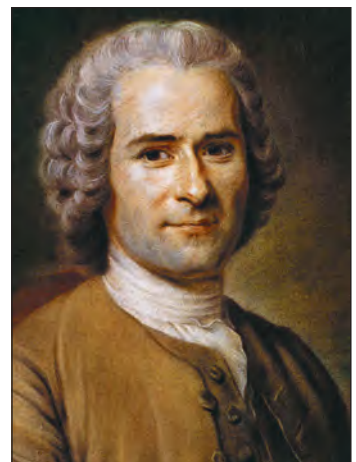
§ 19. Завершення формування абсолютної монархії у Франції	136
§ 20. «Золотий вік» Сполучених провінцій Нідерландів	145
§ 21. Англія в XVII ст. Англійська революція	152
§ 22. Міжнародні відносини в XVI — першій половині XVII ст. Тридцятилітня війна	162
§ 23. Річ Посполита	172
§ 24. Османська імперія	179
§ 25. Московська держава	184
§ 26. Установлення династії Цін у Китаї. Японія від об'єднання до «закриття»	191
Практичне заняття за розділом II	197
Узагальнення за розділом II	197
Тестові завдання за розділом II	197
Історична скарбничка	198

П'єр Корнель. Художник
Шарль Лебрен. XVII ст.

Розділ III. ЄВРОПА І СВІТ у XVIII ст.

§ 27. Просвітництво. Початок індустріальної (промислової) революції	199
§ 28. Утворення Російської імперії	209
§ 29. Освічений абсолютизм	215
§ 30. Міжнародні відносини XVIII ст. «Війни розкоші»	224
§ 31. Індія, Іран та Китай у XVIII ст.	233
§ 32. Англійські колонії в Північній Америці. Війна за незалежність. Утворення США	241
Практичне заняття за розділом III	250
Узагальнення за розділом III	250
Тестові завдання за розділом III	250
Історична скарбничка	251
Узагальнення до курсу «Ранньомодерна доба в історії людства»	252
Основні терміни і поняття	252
Основні дати і події	252
Додатки	252
Використані джерела	252
Термінологічний покажчик	253

Жан-Жак Руссо.
Художник Квентін
де Латур. 1753 р.

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчаль- ний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович
СИРЦОВА Ольга Миколаївна

«ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ»

Підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Провідні редакторки *Л. А. Шведова, Н. П. Гур'єва*

Редакторка *С. С. Павлюченко*

Технічний редактор *А. В. Плisko*

Художнє оформлення *В. І. Труфена, Т. В. Задорожної*

Коректорка *Н. В. Красна*

Підписано до друку 06.06.2025. Формат 84×108/16. Папір крейдований.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 26,88. Обл.-вид. арк. 23,39.
Наклад 87469 пр. Зам. 11004-2025.

ТОВ Видавництво «Ранок», пр. Незалежності, 5, Харків, 61022;
вул. Деревлянська, 13, Київ, 04119. E-mail: office@ranok.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №7548 від 16.12.2021.

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків 61052.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5340 від 15.05.2017.
Тел. +38(057)712-20-00. E-mail: triadakniga@ukr.net

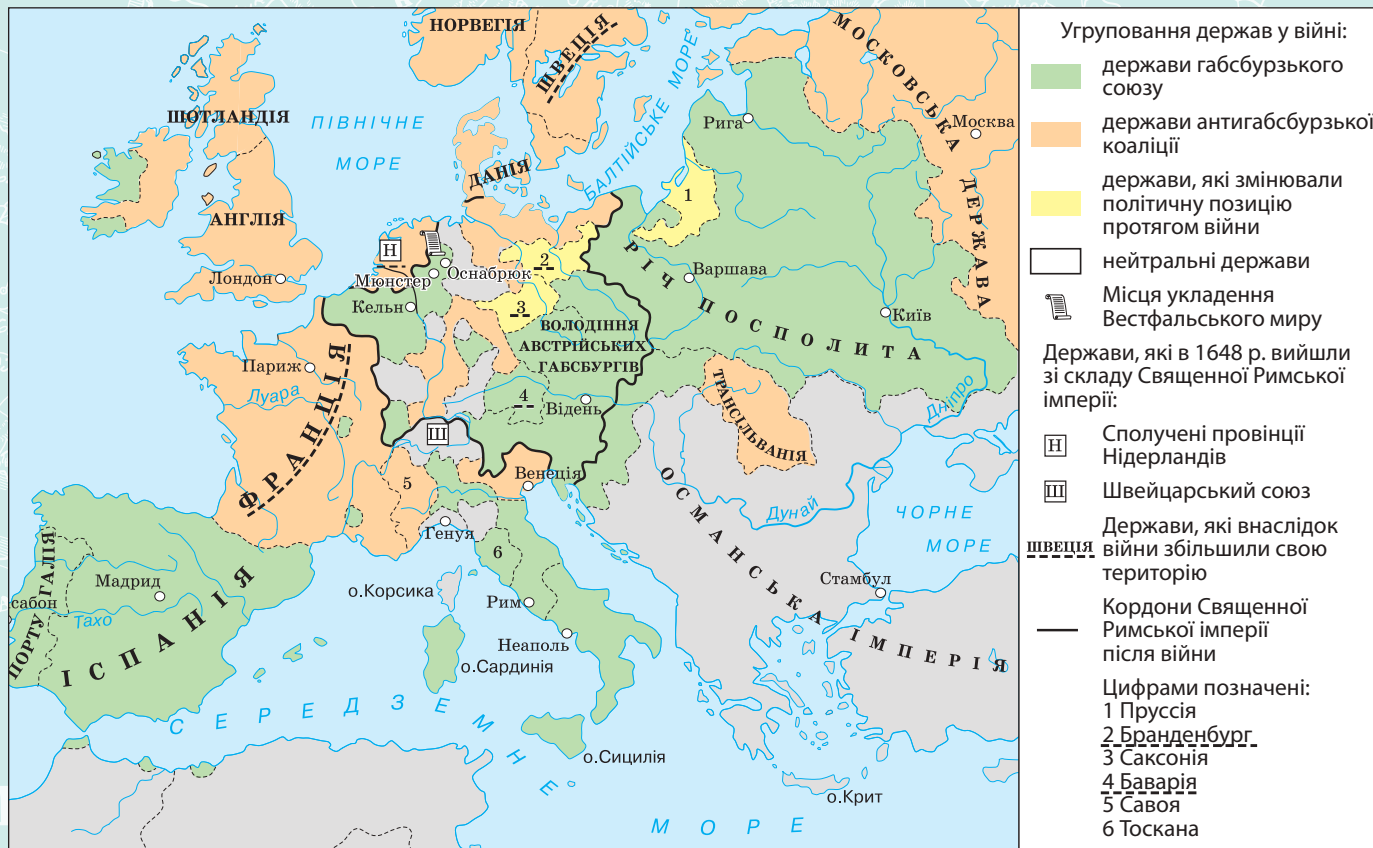

Служба підтримки:
rnk.com.ua/107946

РЕФОРМАЦІЯ І КОНТРЕФОРМАЦІЯ В ЄВРОПІ

УГРУПОВАННЯ ДЕРЖАВ У ТРИДЦЯТИЛІТНІЙ ВІЙНІ

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ в XVI—XVIII ст.

ЄВРОПА наприкінці XVII — на початку XVIII ст.

Всесвітня історія

підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

Особливості підручника

- Підручник допоможе опанувати знання про події всесвітньої історії Ранньомодерної доби
- Завдання до параграфів, карт, ілюстрацій, історичних джерел сприятимуть успішному засвоєнню матеріалу
- Практичні заняття та узагальнення знань за розділами дадуть змогу відпрацювати навчальні вміння і навички

Інтерактивний електронний додаток

- Інтерактивні тестові завдання до кожного параграфа
- Цікаві візуальні матеріали
- Підсумкові інтерактивні роботи до кожного розділу

Інтерактивний
електронний додаток до
підручника доступний
за QR-кодом
або посиланням
rnk.com.ua/107957